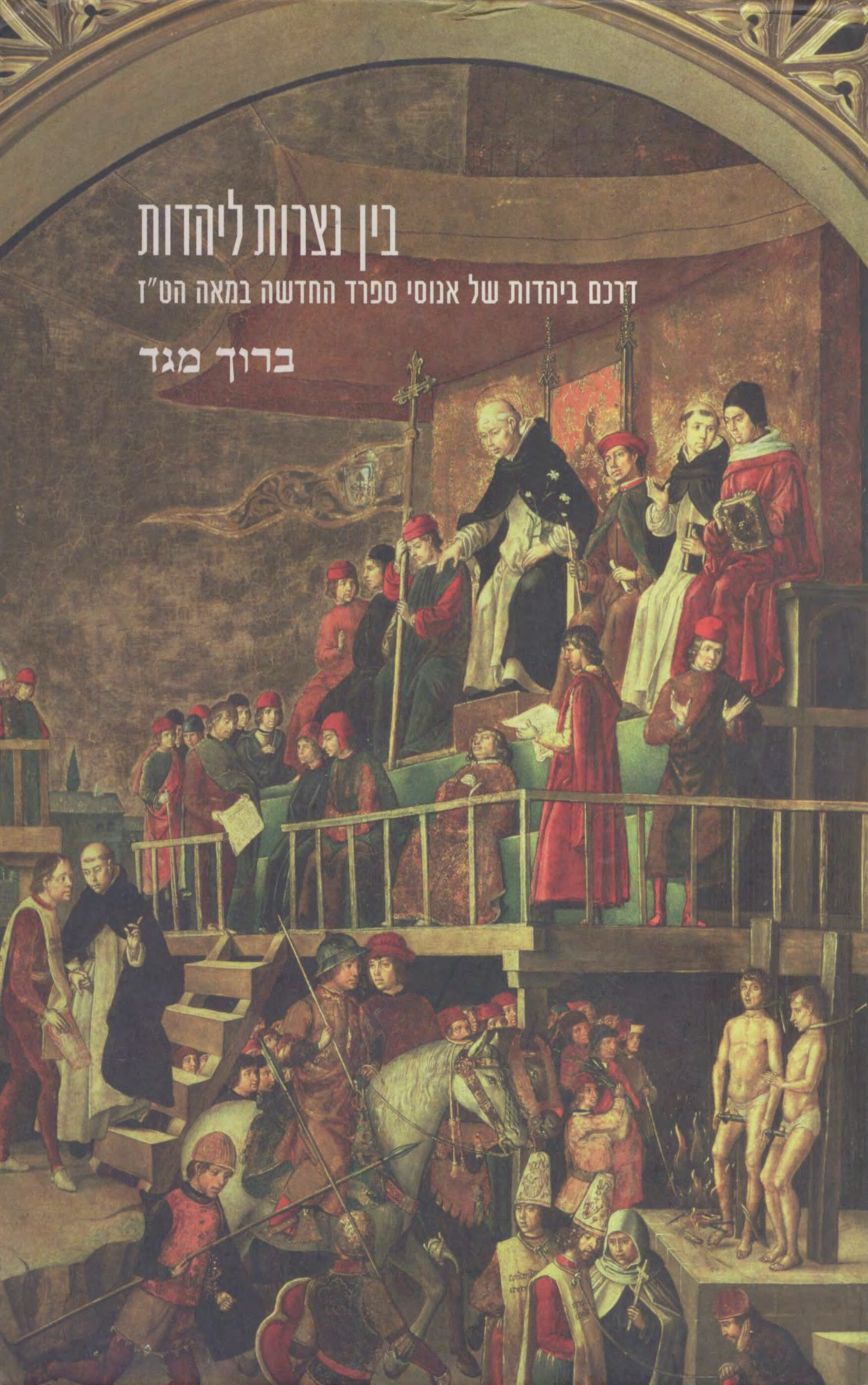

בין נצרות ליהדות

דרכם ביהדות של אנוסי ספרד החדשה במאה הט"ז

ברוך מגד

ברוך מגד
בין נצרות ליהדות

ברוך מגד

בין נצרות ליהדות

דרכם ביהדות של אנוסי
ספרד החדשה במאה הט"ז

כ

כרמל • ירושלים

Baruch Megged

Between Christianity and Judaism

*The Jewish Way of Life of Crypto-Jews in
New Spain in the Sixteenth Century*

מסת"ב 7-987-407-965-978

© למחבר ולהוצאת כרמל
הוצאת כרמל, ת"ד 43092, ירושלים 91430
טל' 02-6540578 ; פקס' 02-6511650
דוא"ל : books@carmelph.co.il ; אינטרנט : www.carmelph.co.il
תשס"ט / 2009
Printed in Israel

לרעייתי מרים
ולכל בני ביתי

ולזכר הורי אפרים ורבקה שבעולם הנשמות
ואחי יעקב הי"ד שמקום קבורתו אינו ידוע

תוכן העניינים

הקדמה

9

חלק ראשון: חדירתם של אנוסים אל העולם החדש ורדיפתם שם

פרק א: מדיניות מלכי ספרד לגבי הגירת "נוצרים חדשים" אל העולם

21

החדש (מגירוש ספרד ועד סוף המאה הט"ז)

הערות 25

32

פרק ב: סיבות ומניעים להגירת אנוסים אל העולם החדש הספרדי

הערות 38

47

פרק ג: תפוצת האנוסים בספרד החדשה ורדיפתם שם

1. מכיבוש מכסיקו עד שנת 1569 ; 47 ; 2. משנת 1570 עד ראשית

המאה הי"ז ; 66 ; הערות 102

חלק שני: אורח החיים "היהודי" של אנוסי ספרד החדשה במאה הט"ז

135

פרק ד: יצירת תנאים לקיום מצוות

1. יצירת תנאים בבית הפרטי ; 136 ; 2. צירוף המשפחה

המורחבת ; 137 ; 3. צירוף אנוסים מבחוץ ; 138 ; 4. התארגנות

בקהילות ; 143 ; 5. מנהיגי קהילה ; 144 ; 6. לימוד ומלמדים ; 149 ;

הערות 151

165

פרק ה: מאכלות אסורים ומותרים (מעין כשרות)

הערות 173

182

פרק ו: צומות ותעניות

1. צומות שנהגו לקיים בימי השבוע ; 182 ; 2. צום עשרה בטבת

185 ; 3. צום תשעה באב ; 185 ; 4. תענית יהודית ; 186 ; 5. תענית

אסתר ; 186 ; 6. יום הכיפורים ; 188 ; הערות 193

205

פרק ז: טקסי מעבר

1. ברית מילה ; 205 ; 2. מנהגי נישואין ; 208 ; 3. קבורה ואבלות

211 ; הערות 213

פרק ח: שבת, חגים, מועדים, ימי זיכרון 218

1. שמירת השבת 218; 2. ראש השנה 222; 3. סוכות 222;
 4. חנוכה 223; 5. פורים 224; 6. פסח 224; 7. שבועות 229;
- הערות 229

פרק ט: התפילה 241
הערות 249

חלק שלישי: בין יהדות לנצרות
(עולמם הרוחני-דתי, יחסם אל הנצרות ואל נוצרים)

פרק י: אמונתם היהודית ומקורותיה 259

1. הערה מקדימה 259; 2. בתורת משה תמצא הישועה 259;
3. דמות המשיח המיוחל 259; 4. ה"אני מאמין" של לואיס דה קארוואחאל הצעיר 263; 5. הספרות הדתית והאחרת ממנה שאבו את ידיעותיהם ביהדות 266; 6. השפעת הנצרות הקתולית על אמונתם היהודית של האנוסים 273; 7. פעילות להחזרת משומדים ממוצא יהודי אל תורת משה ול"גיוור" גויים 274;
8. נכונות למות על קידוש השם 277; הערות 280

פרק י"א היחס אל הנצרות, אל עולמה הרוחני, הגשמי והמוסדי 301

1. התנגדות ריגושית ורעיונית 301; 2. חילול צלבים, איקוניות וחפצי פולחן אחרים 309; 3. השפעת פחד האינקוויזיציה על יחסם לנצרות ולעולמה 322; הערות 324

אחרית דבר 342
הערות 347

נספחים 353

רשימת קיצורים, מקורות וביבליוגרפיה 387

מפתחות 398

הקדמה

הורתו ולידתו של ספר זה בחיבור שכתבתי בשנת 1987 לשם קבלת תואר מוסמך באוניברסיטה העברית בירושלים, בהדרכתו המסורה של פרופ' חיים ביינארט, שלו שמורה גם זכות ראשונים להתעניינותי המיוחדת בנושא זה. מאז הופיעו מחקרים נוספים והגיעו לידי תעודות נוספות שאת חלקן כללתי בגירסה הנוכחית.

תכלית הספר לבחון בחינה ראשונית את השקפת עולמם ודרכם ביהדות של "הנוצרים החדשים" ממוצא יהודי, שראו את עצמם אנוסים וקיימו בסתר מצוות ה־Ley de Moysén – "חוק משה", כהגדרתם, והכוונה ל"תורת משה", ושהתיישבו במהלך המאה הט"ז ב"ספרד החדשה", מושבה ספרדית באמריקה שכללה את כל שטחה של מדינת מכסיקו של ימינו, ואף את גואטמאלה, הונדורס, איזור נרחב בדרום ארצות הברית ואת האיים הפיליפיניים. השם "מכסיקו" התייחס בתקופה הקולוניאלית לעיר הבירה. חיבור זה לא יעסוק ב"נוצרים החדשים" שדבקו בדתם הקתולית ונטמעו בסופו של דבר בחברה הספרדית הכללית, ולא פְּאֵלָה שהסתגלו לדתם החדשה בלי שיאמינו בה.

אנסה להתחקות אחר מקור ידיעותיהם ביהדות, מה טיבה של יהדות זו, שמטבע הדברים הייתה מנותקת ממקורות התרבות היהודית ומתפישותיה הדתיות של היהדות הנורמטיבית בת זמנם. אנסה לבחון את עולמם הרוחני, את מערכת האמונות והדעות שלהם, את יחסם האמיתי אל הנצרות, שקימוה כלפי חוץ, ויחסם אל הנוצרים. אתאר את פולחנם הדתי, כלומר, את המצוות ואת המנהגים שקיימו בפועל, וכיוצא בזה.

אופיו המורכב של נושא מחקר זה מחייב בחינה של מקורות רבים ומגוונים, במיוחד ראשוניים. רובו של החומר הראשוני הקיים מצוי בארכיון הלאומי המכסיקני (Archivo General de la Nación) במדור המכונה "מדור האינקוויזיציה" (Ramo de la Inquisición). כמעט כל מסמכי האינקוויזיציה וביחוד תיקי חשודים ונאשמים, שנשתמרו בחלקם הגדול שלמים ובמצב טוב מִיָּנֻנו ורוכזו ב־1557 כרכים. הרישום בתיקים אלה היה קפדני וכלל, בדרך כלל, פרוטוקולים של מהלך המשפט, תוכן העדויות שנאספו, כתבי האישום, מידע על בני המשפחה, נושאים כספיים, וכיוצא בזה. אפילו זעקות האסירים בזמן העינויים זכו לרישום מדויק. גם במדורים אחרים של הארכיון שבמכסיקו אפשר למצוא מעט תעודות.

בחינה זו היא ראשונית משום שהיא מתבססת על חלק קטן, מייצג, ממקורות ארכיוניים אלו.

תעודות האינקוויזיציה שבארכיון זה הן אוצר בלום של ידיעות להכרת רוח התקופה בכלל ואת המציאות המדינית, חברתית, כלכלית ודתית של המושבה בפרט, ולא כאן המקום לדון בכך. אך השימוש בחומר ייחודי זה כבסיס למחקר על האנוסים במושבה בכלל ושל דרכם ביהדות בפרט, מעורר שתי בעיות מתודיות: האחת – תיאור המבוסס אך ורק על תיקי האינקוויזיציה מקוטע מיסודו, מטבע הדברים. אין כמעט בנמצא חומר תיעודי נוסף שישלים את התיאורים המפורטים המצויים בתיקי החשודים והנאשמים ע"י האינקוויזיציה, למעט אולי במקרה של האנוס לואיס דה קארוואחאל הצעיר (Luis de Carvajal el Mozo), שלתיק משפטו השני צורפו זיכרונותיו, שאותם כתב, כנראה, בין השנים 1593-1595, בזמן שבין המשפט הראשון לשני, וסיים לכתוב סמוך למעצרו השני בראשית פברואר 1595. לתיק זה צורפו גם המכתבים שכתב לאחיותיו בזמן שהיה כבר עצור בכלא של האינקוויזיציה בשנים 1595-1596.

מעט חומר משלים על האנוסים שחיו בספרד ובפורטוגל במאה הט"ז מצוי במקורות העבריים של התקופה, וחומר זה מוסיף לנו ידיעות על חייהם, על גורלם, על דרכם בקיום המצוות; אך אין שום התייחסות במקורות אלו לאנוסים שחיו באמריקה. יתר על כן: אף כי משכילים יהודים רבים ידעו היטב על גילוי אמריקה, חלפו למעלה משלושים שנה מאז מסע קולומבוס עד שהחלו לעסוק בנושא. האזכור הראשון של גילוי אמריקה מופיע בשנת 1525 בחיבורו הגיאוגרפי "אגרת אורחות עולם" שכתב היהודי האיטלקי אברהם פריסול. אמנם, דון יצחק אברבנאל הזכיר פעמיים את הגילויים הגיאוגרפיים הגדולים של הפורטוגלים, אך הגילויים הגיאוגרפיים של הספרדים ובעיקר גילוי אמריקה, אינם נזכרים כלל בכתביו של אברבנאל. על-אף האמור, אפשר לדלות את האמת ההיסטורית על אנוסי העולם החדש ע"י קריאה זהירה וביקורתית של תיקי האינקוויזיציה.

הבעיה המתודית השנייה – רובו המכריע של התיעוד מהמאה הט"ז מתייחס בעיקר לשלושת העשורים האחרונים של המאה ואילך, ולמען הדיוק, לפרק הזמן שבין כינון סניף של האינקוויזיציה הלאומית הספרדית (המכונה גם 'האינקוויזיציה החדשה') ב"ספרד החדשה", בשנת 1571, ועד ביטולה במאה הי"ט. יש מעט מאד תעודות מהתקופה שבין כיבוש מכסיקו ועד 1571, כך שאין מספיק נתונים שיאפשרו לשרטט תמונה ברורה מפרק זמן זה, על אף שכל הסימנים, מעידים כי ב"ספרד החדשה" חיו אז אנוסים לא מעטים, יחסית, ושהם היוו חלק חשוב מכלל האוכלוסייה הלבנה. אולם אפשר, בכל זאת, לחשוף מעט עובדות גם מהחומר הדל המצוי, ולשרטט כמה קווים כלליים מאוד על ההתפתחות ההיסטורית ועל דרכם ביהדות של אנוסים אלו בעשורים הראשונים של המאה.

לכן, מטבע הדברים, חיבור זה יתייחס בעיקר לתקופה מוגבלת מאד, תקופת הרבע האחרון של המאה, ואין להסיק ממנו כי המציאות בסוף מאה זו דמתה לזו של הרבע השני והשלישי שלה.

זאת ועוד: בבואנו להתחקות אחר אורח-חיים היהודי של אנוסי "ספרד החדשה" עלינו לזכור כי כולם נולדו כנוצרים. הם היו בני-בניהם של הורים שכבר נולדו נוצרים, ולכן לא היו להם זיכרונות יהודיים של ממש.

בראשית המאה הט"ז היה קיים, אולי, זכר העבר היהודי מלפני גירוש ספרד, או ההמרה מאונס בפורטוגל, אך ככל שנתרחק מראשית המאה, נגלה פחות ופחות מזכר זה. הדור שמלפני הגירוש הלך לעולמו. הדור שראה את הגירוש בילדותו – גם הוא כבר לא היה בחיים. כך שבסוף המאה הט"ז חי לו דור שכמעט לא ראה יהודי נורמטיבי מימיו (כי הרי באמריקה הספרדית לא היו בנמצא יהודים גלויים, ולכן לא יכלו בני הדור הזה לקיים מגע עם כאלה ולקבל הדרכה ביהדות), ולא היה לו מושג על היהדות הנורמטיבית בת זמנו; ומאידך – היה ספוג בערכים נוצריים-קתוליים שרכש בסביבתו או בבתי-הספר של הנזירים.

אמנם, בתיקים אחדים של האינקוויזיציה יש ידיעות על צאצאים של אנוסים שהגיעו ל"ספרד החדשה" מצפון אפריקה ובעיקר מאיטליה, לאחר שהספיקו לחיות כיהודים בארצות אלו. אך מדובר במקרים בודדים. כאלה הגיעו לשם לשהות ארעית, בדרך כלל מסיבות כלכליות, ולא שקלו כלל להתיישב במושבה. הם התחזו שם לנוצרים וניהלו אורח חיים נוצרי בפרהסיה, ובבתיהם חיו כיהודים וקיימו מצוות במידת האפשר. בדרך כלל, הם יצרו מגעים עם אנוסים, אך אין לדעת אם סייעו, ועד כמה סייעו לאנוסים לרכוש ידע ביהדות (למעט אולי במקרה של רואי דיאס ניאטו {Ruy Díaz Nieto} ושל בנו דיאגו {Diego}, שעל תרומתם אדון בהמשך). בכמה תיקים יש עדויות על קשרי מכתבים בין אנוסים מ"ספרד החדשה" לבין בני משפחה שחיו כאנוסים בספרד או בפורטוגל, ואפילו עם קרובים שהצליחו להסתלק מארצות השמד ולהתיישב ב"ארצות החופש" (כהגדרת האנוסים), ושבּו שם ליהדות גלויה. מכתבים כאלה עסקו בדרך כלל בענייניהם הפרטיים, נכתבו בלשון-סתרים, ולא עסקו בהדרכה ביהדות.

בין האנוסים הבולטים ב"ספרד החדשה" בסוף המאה אפשר למנות את הצעיר לואיס דה קארוואחאל שהוזכר לעיל, ואת בני משפחתו האחרים. במידה מסוימת אפשר לראות את האיש הזה כציר מרכזי, שסביבו נעו והתרחשו חלק מהאירועים הדרמטיים והמעניינים ביותר (מבחינה יהודית) במקום ההוא ובתקופה ההיא. אין ספק בכך שבמשך תקופה קצרה ביותר נמשכו אליו אנוסים רבים, שראו בו מורה ומדריך וראש "קהילתם". רישומו של צעיר רגיש ומיסטיקן זה, שנשרף על

המוקד בהיותו בן עשרים ותשע או שלושים, בלי שהשאר אחריו צאצאים, היה ניכר גם אחרי מותו.

תיקי האינקוויזיציה בעניינו, שזכו לפרסום רשמי (ראו רשימה ביבליוגרפית), פורשים לפנינו לא רק מסכת גדושה באירועים מסעירים למכביר, אלא גם מגלמים את גורלה של עדה שלמה של אנוסים על מצוקותיהם ותקוותיהם, לבטיהם וכיסופיהם – על עולמם הרוחני, חיי הקהילה שלהם, וכיוצא בזה. מדמות מרתקת זו נלמד על הכלל שבתוכו חי, פעל והשפיע עמוקות.

בחינת דרכם ביהדות של אנוסי "ספרד החדשה" היא במידה מסוימת גם בחינת דרכו של "בית הדין הקדוש", אך נושא מרתק זה חורג מתחום חיבור זה ואסתפק בציון העובדות או ניתוח המגמות במידה שזה יסייע להכיר ולהבין את אורח החיים היהודי של אנוסי "ספרד החדשה", ואת דרכם ביהדות ובנצרות. התיעוד הארכיוני שבחרתי למחקרי זה (מתוך התיקים שקראתי) כולל:

1. תיקים וחלקי תיקים של נידונים (כתבי-יד):

א. תיקי המשפטים של לואיס דה קארוואחאל הצעיר (מהשנים 1589-1590 ומ-1595-1596).

ב. תיק משפטו של פֶּדְרוֹ אֶנְרִיקֶס [Pedro Enríquez] (מהשנים 1595-1596).

ג. קטעים מתיק משפטו של פֶּרְנַנְסִיסקוֹ מִילְיָאן [Francisco Millán] (משנות 1538-1539).

ד. קטעים מתיק משפטה של בֶּאָטְרִיס גוֹמֶס [Beatriz Gómez] (מהשנים 1539-1540).

ה. תיק משפטו של הליסנסיאדו מֶנוּאֵל דֶּה מוֹרָאֵלס [Manuel de Morales] (נשפט בהעדרו בין השנים 1590-1596).

ו. תיק משפטה של בֶּאָטְרִיס אֶנְרִיקֶס "לה פאיבה" [Beatriz Enríquez La Payba] (מהשנים 1595-1596).

ז. תיק משפטו של המושל לואיס דה קארוואחאל הזקן [Luis de Carvajal el Viejo] (מהשנים 1589-1590).

ח. חלק מתיק משפטו השני של דיאגו דיאס נִיאטו [Diego Díaz Nieto] (מהשנים 1601-1605. המשפט הזה החל ב-1598 אך בארכיון במכסיקו מצוי רק החלק שצוין ברשימה הביבליוגרפית).

ט. קטעים מתיק משפטו של גונסאלו גומס [Gonzálo Gómez] (משנת 1536).

2. שניים מפרסומי הארכיון הלאומי של מכסיקו (ראו רשימה ביבליוגרפית):

האחד (מס' 20) בשם: *Los Judíos en la Nueva España*, בעריכתו של ההיסטוריון והפאליוגרף אלפונסו טורו (Alfonso Toro), שליטת מתעודות האינקוויזיציה שבארכיון המתייחסות ל"יהודים" ו"מתייהדים" (כהגדרת בית הדין האינקוויזיציוני). הוא פענח ופרסם אחדות בשלמותן ומאחרות קטעים, ואילו מאחדות חיבר תקצירים והוסיף מעט פרשנות. הוא פרסם גם רשימות של נידונים. אולם יש להתייחס בזהירות לרשימות אלו. קיים ספק סביר לגבי "התייחדותם" או "יהדותם" של חלק מהשמות. אין ספק שביניהם לא היו כלל יהודים נורמטיביים. כך זה של תעודות פורסם בשתי מהדורות (לא זהות), הראשונה בשנת 1932 והשנייה 1982. כל המצוטט (בחיבור זה) מכרך זה – מתייחס למהדורה השנייה.

בכרך זה מצאתי עניין מיוחד בשתי תעודות שפורסמו בשלמותן והן: א. תעודה מס' 3, השופכת אור על אנוסים ומתייהדים שחיו במושבה בעשורים הראשונים לקיומה, ועל הפעילות האינקוויזיציונית נגדם. בתעודה זו כלולים פרטים בלעדיים על אנוסים [?] שנידונו בתקופה שלפני כינון אינקוויזיציה ספרדית-לאומית במושבה (ראו רשימה ביבליוגרפית). ב. תעודה מס' 9 הכוללת את פרוטוקולי המשפט האינקוויזיציוני נגד לואיס דה קארוואחאל "הזקן" (Luis de Carvajal "el viejo"), מושלה של מחוז "לאון החדשה" שבתחומי "ספרד החדשה". בפרוטוקולים אלו יש, בין היתר, שפע של ידיעות חשובות המתארות את אורח החיים היהודי של אנוסי המושבה, את המצוות שקיימו ואת דרך קיומן.

חשיבותו של כרך זה – בתעודות שפורסמו ולא בדברי הפרשנות של טורו, שאליהם יש להתייחס בזהירות רבה, כשם שיש להתייחס לחלק מקביעותיו. טורו מתייחס אל הנאשמים ע"י בית הדין האינקוויזיציוני כ"יהודים" או "מתייהדים", כלומר כאל יהודים נורמטיביים, ואין הוא מבחין ביניהם לבין היהודים הנורמטיביים בני זמנם שחיו ב"ארצות החופש", בדומה לאינקוויזיציה שגם היא לא הבחינה ביניהם. הוא גם בלבלול וטעה לגבי זהותם של אנשים שונים. גם מסקנותיו (במבוא ובפרשנות שהוסיף לתעודות אחדות) שגויות באשר לאורח החיים היהודי של הנידונים, אולי בגלל חוסר ידע בסיסי ביהדות. עוד אחזור לסוגיה זו בהמשך.

בפרסום השני (כרך 28), שראה אור לראשונה בשנת 1935, קובצו שני משפטי האינקוויזיציה נגד לואיס דה קארוואחאל הצעיר, וצורפו, כאמור לעיל, גם זיכרונותיו (שאבדו) ומכתבים שכתב בכלא לאחיותיו שהיו כלואות גם הן. כך זה נותן, כאמור לעיל, תמונה בהירה ושלמה ביותר של עולמם הרוחני-דתי של

אנוסי המושבה בשני העשורים האחרונים של המאה. אפשר ללמוד ממנו על אורח החיים היהודי שלהם, על יחסם אל הנצרות ואל הנוצרים. יש גם מעט ידיעות חשובות על תפוצת האנוסים במושבה, על עיסוקיהם ועל מעמדם הכלכלי והסוציאלי.

בפרסום זה תיקנו העורכים את שיבושי הכתיב שבתעודות המקוריות, הפרידו מילים מחוברות (ובכך הקלו על החוקר שמעיין בהן), והקפידו לכתוב את המילים על-פי הכללים הנהוגים בשפה הספרדית בת זמננו, למעט מקרים מיוחדים. אך העורכים שהכינו את הכרך לדפוס השמיטו חלקים מפרוטוקולי המשפטים, החל מפרטים טכניים או הליכים פורמאליים, כי נראה היה להם, לטענתם, שקטעים אלו אינם מוסיפים ואינם גורעים.

במיוחד הירבו להשמיט מתיק המשפט הראשון: לא מצאתי את העדויות המוקדמות (Testigos de Información), למעט אחת, אף כי שלוש עדויות כאלה הוגשו. העורכים תרצו זאת בכך ששתי העדויות האחרות אינן מוסיפות על מה שנאמר בעדות שפורסמה. טענה זו אינה מדויקת: בעדותו של הנזיר גֶסְפָּאר דה קארוואחאל (שהושמטה) נגד אחיו לואיס הצעיר יש פרטים חשובים ביותר על השקפותיהם הדתיות של בני קארוואחאל האנוסים. ואין השמטה זו היחידה. חסרים פרוטוקולי ישיבות אחדות של בית הדין גם מהמשפט הראשון וגם מהשני.

השמטות אלו פוגמות בשלמות המדעית של הפרסום ומונעות ניתוח משמעותי של משפטים אלו בלי עיון בתעודות המקוריות.

3. מאמרו של אדלר (Cyrus Adler) על משפטו של חוֹרְחֶה דה אַלְמֵיִדָּה (Jorge de Almeida או Almeyda).

מאמר זה פורסם לראשונה בשנת 1896 ובשנית בשנת 1971 (ראו רשימה ביבליוגרפית) ובו קטעים שלמים מתיק משפטו של אלמיידה. התיק שאדלר תרגם ופרסם אינו מצוי בארכיון המכסיקני, ויתכן שאבד. מאמרו הוא סיכום טוב של ההליך המשפטי נגד אלמיידה, שברח מ"ספרד החדשה" ונשפט בהעדרו. הערתו של אדלר (עמ' 344) לגבי המושל קארוואחאל – שגויה.

4. פרוטוקולי המשפט השני נגד דיאגו דיאס נִיאטו שאָנוּה (חוה) אוכמני פרסמה בספרה "בין יהדות לנצרות" (ראו רשימה ביבליוגרפית).

המחברת ליקטה את הפרוטוקולים המצויים במכסיקו בארכיון ההיסטורי שבמכון לאנתרופולוגיה, ואת הפרוטוקולים הנוספים המצויים במכון להיסטוריה ואמנות אמריקנית ע"ש T. Gilcrease שב-Tulsa (Oklahoma), ובנתה את התיק מחדש, תוך שמירה על הסדר הכרונולוגי.

מרב תיקי המשפטים שבחרתי לצורך עריכת מחקר זה מצטיירת תמונה של אורח החיים היהודי של אנוסי המושבה בשני העשורים האחרונים של המאה; ואילו תיקי משפטיהם של פֶּרְנַסִּיקוֹ מיליאן ושל בֶּאָטְרִיס גוֹמֶס, והתעודה שפורסמה ע"י החוקר המכסיקני אֶלְפֹּונסוֹ טוֹרוֹ (תעודה 3 בכרך 20, ראו לעיל): "Diligencias sobre Sambenitos antiguos y Renovación de ellos, y postura de los que se han relajado y requerido por este Santo Oficio. 1574 años" (ראו רשימה ביבליוגרפית), שופכים מעט אור על האנוסים שחיו במושבה מימי ראשית הכיבוש עד שנות החמישים בערך.

כמובן שנזקקתי למחקריהם של רבים וטובים, ראשונים ואחרונים, ביניהם שבחנו את תולדותיה, דרכיה ושיטותיה של האינקוויזיציה שפעלה ב"ספרד החדשה", ובעקיפין עסקו גם באנוסים ו"כפירתם", כגון: החוקר הצ'יליאני מְדִינָה (José Toribio Medina), לִי (H. Ch. Lea), פֶּלֶאסִיוֹ, (Vicente Riva Palacio), גרינליף (Richard E. Greenleaf), אִיבֶנֶיֶס (Yolanda Mariél de Ibáñez), אַגִּילָאר (Ernesto Chinchilla Aguilar), ושל חוקרים שהתמקדו באנוסים, כגון: ויז'ניצר (Arnold Wiznitzer), ליבמן (Seymour B. Liebman), אלפונסו טורו (ראו לעיל), קונווי (G. R. G. Conway), אדלר (ראו לעיל), מ. כהן (Martin A. Cohen), גוֹחְמָן-גוֹלְדְּבֶּרג (Alicia Gojman Goldberg), אוֹכְמָנִי (Eva Alexandra Uchmany), ואחרים (ראו רשימה ביבליוגרפית).

מטבע הדברים מידע השאוב ממקור משני עלול להיות מקוטע ולפעמים לא מדויק. חלוצי המחקר, שכתבו על הנוצרים החדשים בכלל ועל האנוסים ב"ספרד החדשה" בפרט, לא עיינו בפרוטוקולים של משפטי האינקוויזיציה וביססו את מעט המילים שהקדישו בחיבוריהם לציבור זה על דוחות האינקוויזיציה שנשלחו ממכסיקו לספרד או על מסמכים שפירסם הארכיון הלאומי של מכסיקו. אַנטוֹניוֹ דוֹמִינְגֶס אורטיס (Antonio Domínguez Ortiz) למשל, בפרק שכתב על האינקוויזיציה באמריקה הלטינית (ראו רשימה ביבליוגרפית), לא השתמש כלל במקורות ראשוניים. מְדִינָה וְ-לִי, אשר עבודותיהם על המבנה ועל התפקוד של בית הדין של האינקוויזיציה תרמו רבות לקידום המחקר – לא עיינו כמעט בחומר הארכיוני שבמכסיקו והסתפקו בדוחות שנשלחו מ"ספרד החדשה" לספרד, ולכן יש בחיבוריהם טעויות לא מעטות. מְדִינָה, בספרו על האינקוויזיציה ב"ספרד החדשה" (ראו רשימה ביבליוגרפית), "איחד" שתי דמויות שונות לאחת: את זו של המושל לואיס דה קארוואחאל הזקן עם זו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, וייחס לאחד את מעשיו של השני. לִי ודובנוב שהסתמכו על מדינה, חזרו בספריהם על טעות זו.

בין אלה שקרעו חלון אל עולמם של האנוסים בעולם החדש ראוי לציין את מאמרו של ויז'ניצר, שהופיע לראשונה בשנת 1962 ב-A.J.H.Q. Vol. 51. מאמר

זה יכול להיחשב, על-אף הטעויות המעטות שבו, למבוא שקול, מאוזן ומלומד לתולדות האנוסים ב"ספרד החדשה", שנשפטו במאה הט"ז, בעיקר ברבע האחרון של מאה זו. המאמר הזה זכה לפרסום נוסף ב-1971, בספר שערך מ. כהן (ראו רשימה ביבליוגרפית). חסרוננו העיקרי של המאמר בכך שהמחבר השתמש אך ורק במסמכים שפירסם הארכיון הלאומי של מכסיקו, ובעיקר סיכם מה שכתבו אחרים לפניו, ביניהם מדינה. ס. רות, בספרו "תולדות האנוסים" (ראו רשימה ביבליוגרפית), מקדיש מקום נרחב לאנוסי העולם החדש, אך גם הוא משבש עובדות ומבלבל בין דמויות.

את המחקר המקיף ביותר על אנוסי "ספרד החדשה" במאות ט"ז-י"ח פרסם ס. ליבמן תחת השם: "היהודים במכסיקו ובאמריקה המרכזית" (ראו רשימה ביבליוגרפית). חיבורו יצא לאור לראשונה בשפה האנגלית בשנת 1970 ותורגם לספרדית ב-1971. חשיבותו בפרטים הרבים שדלה מתיקי נאשמים רבים ושכללותם מצטרפים לתמונה כוללת ומאוזנת; אך כדברי ליבמן עצמו (בספרו, בעמ' 13-14), בשום פנים ואופן אין לראות בספרו את ההיסטוריה השלמה של "יהודי" (כך הוא מכנה את האנוסים) "ספרד החדשה". ליבמן טוען כי רצה להביא לפני הקורא תמונה כללית ביותר, לאפשר לו להעיף מבט פנוראמי, ולשקף לא רק את העובדות העולות מהתעודות, אלא גם להצביע על הלבטים והפחדים, השמחות וימי האבל של "קהילה" (או: "עדה") זו. אך במחקר זה יש בעיות לא מעטות: ליבמן, כאמור לעיל, מכנה את האנוסים – "יהודים". מבחינתו הם יהודים לכל דבר; כך שאין הוא מבחין ביניהם לבין היהודים הנורמטיביים בני זמנם. הוא טוען מבלי להביא סימוכין לדבריו, ש"יהודים" אלה היו מאורגנים בזרמים דתיים שונים בדומה ל"אורתודוקסים", ל"קונסרבטיביים" ול"רפורמיים", ומנהיגיהם היו "רבנים". לכל קביעות אלו אין יסוד. גם לגבי מספר האנוסים שחיו במושבה, ומשקלם בכלכלה (בלי לציין מקורותיו), – הפריז. חסרון נוסף נעוץ בעובדה שלליבמן אין כנראה בסיס רחב במדעי היהדות ולכן נתן הסברים מוטעים למנהגים שקיימו האנוסים.

בנוסף פרסם ליבמן שני מדריכים ביבליוגרפיים הכוללים את כל שמות הנאשמים בעברות של "התייחדות" (ראו רשימה ביבליוגרפית).

מחקר נוסף שראה אור במכסיקו בשנת 1976 נכתב ע"י הגב' אליסיה גוחמן-גולדברג והוגש לאוניברסיטה הלאומית-אוטונומית לצורך קבלת תואר "מוסמך" (ראו רשימה ביבליוגרפית).

חיבור זה אינו מחדש הרבה וחסרוננו העיקרי בעובדה שלחוקרת אין כנראה בסיס במדעי היהדות ואין היא בקיאה במקורות היהודיים. כמעט כל המידע שלה בתחומים אלה שאובים ממקורות משניים, בעיקר מתורגמים, ולא דווקא החשובים שבהם. בולטת העובדה שלא השתמשה במקורות עבריים ראשוניים

העוסקים בשאלות של אנוסיות ואנוסים, אמונתם המשיחית של אנוסים וכד'. גם הגרסה החדשה והמתוקנת של חיבור זה, שפורסמה ב־1984(?), אינה נקייה מטעויות. למשל: היא כותבת שם (בין היתר) כי ספר הזוהר נכתב בהשפעתו של "מורה נבוכים" לרמב"ם (בעמ' 37); או שההגדה של פסח ו"ספר" אסתר (כהגדרתה), הם אותו חיבור (בעמ' 81-82). ואין אלו הטעויות היחידות. כמו ליבמן, היא מזהה את האנוסים ב"ספרד החדשה" כיהודים לכל דבר.

חוקרים אחדים פרסמו ספרים או מאמרים על מספר דמויות מבין האנוסים: קונוויי כתב על הרננדו אלונסו (Hernando Alonso). חוה אלכסנדרה אוכמני כתבה ספר בשם "החיים בין היהדות והנצרות ב'ספרד החדשה' 1580-1606" (ראו רשימה ביבליוגרפית). היא בחנה תיקים רבים מאד והתמקדה בדמויותיהם של בני משפחת דיאס ניאטו (Díaz-Nieto), האב והבן, וביחוד שמה דגש על משפטו של דיאגו (Diego), ומכלילה מהם על כלל האנוסים יוצאי־פורטוגל שחיו ב"ספרד החדשה" בסוף המאה. לספר זה צירפה, כאמור לעיל, את פרוטוקולי משפט האינקוויזיציה (השני) נגד דיאגו.

דמותו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר עוררה התעניינות אצל חוקרים אחדים, שכתבו כמה מאמרים וספרים מעניינים וחשובים.

המחקר הראשון הראוי לציון הוא ספרו של אלפונסו טורו על משפחת קארוואחאל (ראו רשימה ביבליוגרפית). חיבור זה מבוסס על חקירה נרחבת ביותר בארכיון הלאומי המכסיקני ובחינה ובדיקה של כתבי־היד הרבים האצורים בו, ועל חקירת תיעוד נוסף מארכיונים אחרים. בכך יש לראות את עיקר חשיבותו של הספר. אך חבל שמאמץ אדיר זה מתגמד משום שהמחבר בחר "לעטוף" את העובדות בתיאורים ספרותיים נרחבים, שרב בהם הדמיון, עד כי אפשר להעריך את החיבור כולו כרומן היסטורי יותר מאשר חיבור מדעי. בנוסף לכך, כאמור לעיל, אין לטורו ידע בסיסי במדעי היהדות ולכן יש בספרו כמה טעויות משמעותיות, כגון: הוא פירסם בו מספר תמונות, האחת תחת הכותרת 'עמוד בעברית ממהדורה של ספר תורה', השנייה שכותרתה 'כלים של הפולחן היהודי'. טורו אינו מציין אף לא פרט מזהה אחר לאותה 'מהדורה' של ספר התורה, כביכול, אך הכתב של ספר "תורה" זה, שכאמור, הוא מגדירו "כתב עברי", הוא כנראה כתב הודי; והדמויות שבתמונות הן מהמיתולוגיה ההינדית והבודהיסטית. טורו איני יודע על סדר פסח ועל מנהגי הפסח המקובלים בעם היהודי מזה דורות, והוא מתייחס לפולחן שהיה נהוג בפסח בבית קארוואחאל, ושהיה מבוסס כולו על הנאמר בספר שמות, — כאל הפולחן היהודי הנורמטיבי של פסח. ועם זאת, בבואנו לחקור היבט כלשהו שיש לו נגיעה לאנוסי "ספרד החדשה" בסוף המאה הט"ז, לא נוכל לוותר על ספר זה על אף מגרעותיו.

מחקר שני, מקיף ויסודי, בעל חשיבות מרובה, הוא ספרו של מרטין כהן על משפחת קארוואחאל בכלל ועל לואיס הצעיר בפרט, בשם "The Martyr" (ראו רשימה ביבליוגרפית). ספר זה מבוסס כולו על התיעוד הרב האצור בתיקי האינקוויזיציה שבארכיון הלאומי המכסיקני ועל התיעוד שהגיע לארה"ב. על כך יש להוסיף את בקיאותו של כהן במדעי היהדות ואת הסיוע הרב שקיבל ממלומדים ידועי-שם בתיאולוגיה הנוצרית. בחיבור זה תיקן כהן במידה רבה את התמונה, השגויה בחלקה, של האנוסים במאה הט"ז. הוא גם פרסם מאמר מסכם וביקורתי, בעל חשיבות רבה, על דתו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר (ראו רשימה ביבליוגרפית).

ס. ליבמן וגם מ. כהן תירגמו לאנגלית את זיכרונותיו של קארוואחאל, את מכתביו, ומה שמכונה "צוואתו", והוסיפו פירושים.

האירועים הדרמטיים שהתחוללו ב"ספרד החדשה" בסוף המאה הט"ז בקרב העדה האנוסית, ושבני קארוואחאל וחבריהם היו הגיבורים הראשיים בה, עוררו בי את הרצון לחקור ולתאר, ולו רק היבט אחד של פרשה זו, פרשת אנוסים שהרחיקו נדוד אל ארץ חדשה ולא ידועה, ונשאו עימם מטען רוחני-דתי יהודי ששמרו עליו מכל משמר, והשתדלו לחיות על פיו, בתנאים בלתי אפשריים.

* * *

שלושה חלקים בספר, כל אחד מהם הוא נושא לעצמו וכולם – מכלול אחד. פתחתי את החלק הראשון בבירור גישת מלכי ספרד לשאלת הגירת "נוצרים חדשים" אל העולם החדש ומה הניע "נוצרים חדשים" להגר לשם, וסיימתי חלק זה ברדיפה שרדפו אותם שם. בחלק השני אני מתאר את אורח החיים הדתי ("היהודי") של האנוסים, ובשלישי – את השקפתם הרוחנית-דתית.

ההערות שהוספתי מופיעות בסופו של כל פרק. מובאות מכתבי יד הובאו על הרוב לפי מתכונתם בכתובים, אף כי במקרים רבים תיקנתי קצת משיבושי הכתיב, ומילים רבות כתבתי בתעתיק מודרני; אולם המובאות מן הטקסטים שנדפסו הועתקו לפי מתכונתם בדפוסים, על הרוב בתעתיק מודרני. מראי המקומות הובאו בגוף הספר, בקיצור, בעברית, ואילו שמות הפרסומים פורטו ברשימה הביבליוגרפית (עם מפתח הקיצורים) בסוף הספר.

חלק ראשון

חדירתם של אנוסים אל העולם החדש
ורדיפתם שם

פרק א:

מדיניות מלכי ספרד לגבי הגירת "נוצרים חדשים" אל העולם החדש (מגירוש ספרד ועד סוף המאה הט"ז)

ב־31 במרץ 1492 חתמו המלכים הקתולים של ממלכת ספרד המאוחדת על פקודת הגירוש של כל היהודים מכל ארצות הכתר.

הנימוק הרשמי לגירוש מופיע בפקודה עצמה: מניעת המשך הנזק לדת הקתולית על ידי היהודים בכך שהם השפיעו על ה"קונברסוס" (ממירי דתם) והרחיקו אותם מדתם החדשה, השחיתו אותם "באמונתם ובהשקפתם המזיקה"¹. מחברי הפקודה מונים את המעשים שעשתה הממשלה במשך יותר מעשור כדי למנוע השפעה מזיקה זו, אך ללא הועיל, ולכן נקטו הם את האמצעי האחרון – גירוש כללי ומוחלט². האם טיעון זה אמיתי היה, או שמא היו סיבות אחרות ו/או נוספות? שאלה זו שנוייה במחלוקת ולא אדון בה במסגרת ספר זה.

עד ה־31 ביולי 1492 עזבו רבים את ספרד³ לכיוון צפון אפריקה, איטליה וארצות שבתחום האימפריה העות'מאנית. רבים רבים חצו את הגבול ונכנסו אל פורטוגל, שם הובטח להם מקלט זמני; רבים אחרים נשארו בספרד בקבלם טבילה נוצרית, אחדים מתוך השתכנעות פנימית, אחרים מתוך ייאוש או השלמה עם גורלם, ורבים אחרים קיבלו את הטבילה למראית־עין ושמרו את יהדותם בביתם ובליבם פנימה; כלומר – נהיו אנוסים⁴. יתכן שהם האמינו כי המציאות תשתנה בעתיד והם ישובו לצור מחצבתם⁵.

בעיית האנוסים החמירה לאחר ההמרה מאונס בפורטוגל (בקיץ 1497). ביינארט סבור ש"כלל יהודי חצי האי האיברי הפכו מעתה לכלל אנוסיו"⁶ (סוף ציטוט).

ספק רב אם המלכים הקתולים האמינו שיעלה בידם לפתור בעיה כאובה זו ע"י גירוש היהודים. לא בזאת אדון בחיבור זה, ואסתפק בכך שאציין שנראה כי המלכים הקתולים, כמו ראשי האינקוויזיציה הספרדית ורוב בני הדור ההוא בספרד, הטילו ספק רב במהימנותם הדתית של הקונברסוס⁷ ממוצא יהודי, גם לאחר שהיהודים עזבו את המדינה. גם לאחר הגירוש עקבו עיניה הבולשות של האינקוויזיציה אחרי המתנצרים החדשים שנותרו בספרד. היא חשדה בכל סטייה קלה שבקלות בחובת נאמנותם לדתם החדשה. השלטונות נתנו ביטוי נוסף לחשדנותם לאחר גילוי אמריקה בכך שהשתדלו בכל כוחם ש"הכפירה היהודית" לא תחדור אל העולם החדש⁸, והפעילו את תקנות טוהר הדם (או טוהר המוצא), שהיו נהוגות בספרד, גם בעולם החדש.

בהסכם בין המלכים הקתולים לבין תושב סביליה בשם לואיס דה אַריגָה [Luis de Arriga], שביקש ליישב את האי אַספּניוֹלָה [Española] (היום הרפובליקה הדומיניקאנית והאיטי), במאתיים משפחות מקסטיליה, נכתב בפירוש כי בין אלה לא יימצאו לא יהודים (כך כינו את הנוצרים החדשים ממוצא יהודי), לא מאורים (כינוי לנוצרים חדשים ממוצא מוסלמי) ולא "רקונסיליאדוס" [Reconciliados], כלומר "מוחזרים אל חיק הכנסייה (כמתפשרים עמה)"⁹; יתר על כן: המלכה איסבל פרסמה צו מחמיר לפיו יוכלו להגר אל העולם החדש אך ורק "נוצרים ותיקים" שיוכיחו את היותם נוצרים ותיקים מזה שלושה דורות, כלומר, שיוכיחו שארבעת הורי-הוריהם היו נוצרים ותיקים¹⁰.

ב־1501. 6. 16 ציידו המלכים הקתולים את הנזיר ניקולאס דה אובאנדו [Nicolas de Ovando] בהנחיות ברורות¹¹ המכוונות למנוע את כניסתם אל איי הים הקריבי [Las Indias] של מאורים, יהודים, כופרים ונוצרים חדשים שהוחזרו אל חיק הכנסייה¹².

בשנת 1504 נפטרה המלכה איסבל, אך חלפו עוד שנתיים עד שפֶרנָאנדו התבסס כשליט יחיד על ספרד המאוחדת. אז החליט המלך הזה, מסיבות פינאנסיות, להגמיש את מדיניות ההגירה אל העולם החדש, ותמורת תשלום אפשר כניסה סְלֶקטיבית של נוצרים חדשים לשם. אך מדיניות זו נתקלה בקשיים, והמלך נאלץ להיענות לבקשת הספרדים תושבי האי אַספּניוֹלָה¹³ ובשנת 1508 ציווה, בזו הלשון, על ניקולאס דה אובאנדו (שהוזכר לעיל) למנוע כניסתם של ה"אסורים" אל האי: "...אין להסכים או לאפשר שכעת או בעתיד יחיו בה אף לא אחד מבניהם או נכדיהם של יהודים הפכפכים [הכוונה למומרים ששמרו על יהדותם בסתר], ולא את בניהם של אלו שנשרפו [על המוקד], או שהוחזרו אל חיק הכנסייה..."¹⁴. זה לא מנע ממנו לחוקק בשנת 1509 את מה שמכונה "ההסדר של סביליה" [La gran Composición de Sevilla]¹⁵, ונוצרים חדשים המשיכו להיכנס אל העולם החדש תמורת תשלום¹⁶.

אחרי מותו של פֶרנָאנדו (בשנת 1516) אישר קרל החמישי, נכדו ויורש הכתר, את הסדר סביליה, אך כבר בשנת 1518 ביטל מדיניות זו והסתכסך עם אלה שקנו רישיון כזה בכסף מלא¹⁷. החל משנה זו התגבשה המדיניות האוסרת על נוצרים חדשים (ו"אסורים" בכלל), להיכנס אל העולם החדש¹⁸. יש לזכור כי בימי קרל החמישי הפכה ספרד למעצמה האדירה ביותר של אירופה וראתה במלחמה בכפירה שמבית ומחוץ ובהפצת הנצרות הקתולית בכל מקום שאליו הגיעה – יעד לאומי. יש לראות את מדיניות המלוכה של מניעת חדירת "כפירה" אל העולם החדש כפועל יוצא של היעד הלאומי. ב־1522. 9. 15¹⁹ הוציא המלך צו מפורש האוסר על נוצרים חדשים להגר אל האיים בלי אישור מפורש של הכתר²⁰, ואלה שכבר הגיעו לשם – יש לגרשם מייד²¹.

יש לציין שגם האפיפיור פאולוס השלישי הוציא פקודה שהתבססה על בולָה (אגרת אפיפיורית) משנת 1507 ועל־פיה אסור על נוצרים ש"המירו דתם" כלומר חזרו ליהדות – להיכנס אל "ספרד החדשה"²². על האחראים חלה החובה להקפיד על מילוי פקודה זו, ולא – ימצאו עצמם מנוודים²³. אך אנוסים המשיכו לנסוע ולהסתנן אל העולם החדש, גם אחרי תאריך זה²⁴.

קרל (קרלוס) החמישי מלך ספרד והאפיפיור קלמנס השביעי
(ג'וליו דה מדיצ'י) במפגש ביניהם בשנת 1529

חוק מפורש יותר המתייחס לספרד החדשה בלבד, הוצא בחודש ינואר 1523. החוק מכונן נגד "כופרים ויהודים"²⁵. כמה שנים מאוחר יותר, בימי הוֹעָדָה הראשונה הממונה מטעם הכתר (Audiencia), פורסמה הכרזה²⁶ לפיה "על כל אלה ממוצא יהודי או מאורי, שנשרפו או שנידונו ללבוש את ה'סאנבניטו'²⁷, עד לדרגה הרביעית – חייבים לעזוב את ספרד החדשה תוך שישה חודשים מיום פרסום ההכרזה, ומי שלא יציית – יפסיד מחצית מרכושו"²⁸. הכרזה זו מצוייה בחיבורו המונומנטאלי של הכובש והכרוניסטאן בֶּרְנָאֵל דִּיאֵס דֶּה קַסְטִיּוֹ {או: דֶּל קַסְטִילִיּוֹ} (Bernal Díaz del Castillo) בשם "ההיסטוריה האמיתית של כיבוש ספרד החדשה"²⁹. בין כל תיאוריו על פרטי האירועים שהתרחשו אז במושבה, ושבהם הוא לקח חלק פעיל, וכמסיח לפי תומו, הוא מזכיר את ההכרזה הזאת.

והוא מוסיף שבפועל "עזבו רק שנים: סוחר מהעיר ורקרוס (Veracruz), ונוטריון תושב העיר מכסיקו"³⁰.

ב־3.9.1539 הוצא, הפעם במדריד, צו מקיף שפרט מחדש את כל האיסורים הקודמים ומוסיף חדשים³¹. מטרת הצו הייתה להרתיע נוצרים חדשים שמתכוונים להיכנס בדרך בלתי חוקית אל העולם החדש, ולהעניש את אלה שנכנסו.

ריבוי הצווים המכוונים נגד אוכלוסיה ספרדית ספציפית הכוללת את מי ששלטונות ספרד כינו "כופרים, מאורים, יהודים, מוחזרים אל חיק הכנסייה", ואת בניהם ובני־בניהם של כל אלה, מצביע לכאורה על הניסיון של השלטונות להתמודד עם בעיה דתית חמורה, שהטרידה את מנוחתם, והיא – הסכנה שאלה יפיצו את כפירתם בעולם החדש, שאת אוכלוסייתו המקומית רצו לנצר מהר ובכל מחיר (ראו לעיל).

גם ההנחיות שניתנו לקולומבוס, במסעו השני, בעניין ניצור האינדיאנים³², מאשרות לכאורה את הטענה שמניעת הכפירה היא המטרה האחת והיחידה של שלטונות ספרד. אך ישנן עובדות נוספות המעלות ספקות לגבי נכונות הטענה הזו: מאז הסכם טורדסיס³³ (Tordesillas) משנת 1494, מנעה ספרד מספינות של עמים אחרים להגיע אל חופי אמריקה ולסחור בה. זאת ועוד: בני קסטיליה (שמבחינה חוקית אמריקה הייתה "שייכת" להם בלבד ולא לבני ספרד האחרים) לא התירו לבני אַרְגוֹן, קַטְלוֹנְיָה או נַבְרָה, לסחור עם אמריקה. כל הסחר עם היבשת החדשה רוכז במה שמכונה "בית המו"מ"³⁴ (Casa de Contratación) שבסביליה. ואין זה הכול: בני קסטיליה בלבד זכו לקבל זכויות של מהגרים, בתנאי שיוכלו להוכיח שהם קתולים ממוצא קתולי; כלומר, נוצרים ותיקים. ספרדים אחרים, גם הם נוצרים ותיקים, לא זכו לזכויות אלו. מאידך, נוצרים חדשים בעלי קשרים או בעלי מקצועות נדרשים יכולו להשיג רישיונות הגירה חוקיים, ועובדה זו מעידה שלא תמיד טרחו להקפיד על כשרותם הדתית של המהגרים, כשם שלא כל הנוצרים הַנְּתִיקִים מבני ספרד (נוצרים כשרים) זכו לרישיונות הגירה.

מדיניותו של המלך פרנאנדו, שצוינה לעיל, הייתה מכוונת לפתור בעיות של קופת האוצר הריקה ולא דווקא בעיות של כפירה. גם קרל החמישי, שביטל את ההקלות שהעניק פרנאנדו, השאיר לעצמו פתח לגמישות. הפיסקה שבפקודתו³⁵ ("sin expresa licencia nuestra"), מצביעה על כך.

ואפילו המלך פֶּלִיפֶּה השני (Felipe II), שהיה ידוע בקנאותו הדתית, לא היסס להעניק פריבילגיה מיוחדת לכובש לואיס דה קארוואחאל הזקן, נוצרי חדש ממוצא יהודי, לגייס מתיישבים חדשים למחוז "לֶאוֹן החדשה", מבלי שהם יצטרכו להוכיח את טוהר המוצא או את כשרותם מבחינה דתית³⁶.

עובדות אלו מחזקות את הדעה שהיו נימוקים נוספים, כלכליים ופוליטיים, למדיניות האיסורים, ולא רק סיבות דתיות³⁷. נושא זה ראוי לחקירה מקיפה. כדי ליישם את מדיניות האיסורים וההגבלות על ההגירה או אפילו על השהות הזמנית בתחומי העולם החדש, חייב היה השלטון לנקוט אמצעי פיקוח מתאימים. נקבע למשל, שכל מי שירצה לרדת באחד מנמלי העולם החדש, חייב למלא קודם לכן מספר תנאים מיוחדים, כגון להצטייד מראש ברישיון מיוחד ש'בית המו"מ' בסביליה נהג להנפיק. אך כדי לקבל רישיון כזה חייב היה המעוניין בכך להמציא אישורים מתאימים ממקום מגוריו, שיכללו את מצבו המשפטי, ייחוסו הנוצרי, נאמנותו הדתית וכד'. הפקחים והמשגיחים בנמלים חייבים היו לחקור ולדרוש בכל אוניה על כל נוסע, ולבדוק אם הוא מצויד באישורים המתאימים לנסיעה. כמו כן חייבים היו המושלים והממונים בנמלים שבעולם החדש להקפיד ולמנוע כניסתו של כל מי שלא היו בידיו המסמכים הדרושים³⁸.

הערות:

- 1 ראו: ביינארט, גירוש, עמ' 39-44; הנ"ל, מקורות, עמ' 88.
- 2 ראו: שם, עמ' 87-90.
- 3 קשה מאוד לאמוד את מספרם של היהודים שחיו בספרד ערב הגירוש, כמה מהם המירו את דתם ונשארו במדינה, כמה יצאו לדרך, כמה חזרו לספרד בקבלם את הטבילה, כמה ניספו בדרכים. שאלות אלו שנויות במחלוקת חריפה. המקורות מעלים מספרים שונים: למשל, דון יצחק אברבנאל, שהיה אחד הקרובים ביותר לפרשת הגירוש ובעצמו יצא אז לדרך, טוען בהקדמה ל"ספר מלכים" שהיו שלוש מאות אלף גולים: 'וילכו בלא כוח שלוש מאות אלף רגלי העם אשר אנוכי בקרבו מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד [!] מכל מדינות המלך אל היה שמה הרוח ללכת...'. (ראו: אברבנאל, נביאים ראשונים, עמ' תכ"ב); ואילו בהקדמה ל"ספר מעיני הישועה" הוא מציין כי שלוש מאות אלף היו תושביה היהודיים של ספרד ערב הגירוש: '...ומעיד אני עלי מורא שמים וכבוד שכינתו שהיה מספר בני ישראל במלכות מלך ספרד בשנה ההיא אשר שודדה הדרתו שלוש מאות אלף נפש אדם והותר העם אשר אנוכי בקרבו איש איש על מלאכתו בעיר אחוזתו... כי לא נשאר מהם היום כעשרת אלפים איש טף ונשים בכל ארצות גרותיו'. (ראו: אברבנאל, "מעיני הישועה", עמ' ג' בצד השני – 210). מחבר אלמוני, שכנראה חי בתקופת הגירוש, מצביע על מספר אחר: 'מה ששמעתי אחרי החקירה המרובה מהמספר היותר מוסכם שהיו נ' אלפים בעלי בתים וי"א נ"ג אלפים...'. (ראו: מרקס, עמ' 250). אם נחשב שבכל משפחה כזאת היו חמש נפשות בממוצע (כך סבור בער) אזי נקבל מספר של 250000 או 265000 נפשות. יצחק ז' פאפ'אש, יהודי מספרד שהיגר לפורטוגל שנה אחת לפני הגירוש, כותב: '...נקראו גְרוּשׁוֹת וְשִׁמְדוֹת גדולות בממלכות קַשְׁטִילִיָּה וְאַרְגוֹן וְנַאוֹנָאָה וְקַאֲטַלּוֹנִיָּה ביותר

מארבעים אלף בתי יהודים, וכמעט שתמו כולם בהריגות והמרות ושמדות אחרות' (ראו: שם, עמ' 266). על פי עדות זו לא רק שהיו בספרד בזמן הגירוש פחות יהודים ממה שנאמר לעיל, אלא שרובם לא יצאו כלל לדרך, אלא נהרגו או נשתמדו. מן הדין לציין שיצחק בן פאפ'אש כלל בגירוש את יהודי נברה, כלומר – הוא כתב דבריו אחרי שנת 1498, שנת גירוש יהודי נברה. הנזיר ברנאלדס, שהיה מקורב למלכים הקתוליים וכתב את תולדותיהם, טוען כי בזמן הגירוש חיו בקסטיליה 35000 משפחות שעליהם חלה פקודת הגירוש, ובארגון – 6000 שהם, לדעתו, 160000 נפשות. ברנאלדס מסתמך על מכתב ששלח ר' מאיר מלמד אל חותנו אברהם סניור, ועל יהודי מהעיר Vitoria, שהוא, ברנאלדס, הטביל. במקור: "De los quales se fallaron en los Reynos de Castilla treinta mil vasallos y más, que eran treinta mil casas y mas de lo qual escribió Rabí Mair al Rabí mayor Don Abraham Señor, su suegro... E de los Rabíes que yo baptizé ..., de uno que era muy agudo á natura, ... fuí yo certificado que había en Castilla mas de treinta mil judíos casados, y que había en Aragón seis mil casados, esto se entiende con Cataluña y Valencia, en que había mas de ciento y sesenta mil ánimas..." (ראו: ברנאלדס, עמ' 652). בפרק 111 מפרט ברנאלדס את מספרי היוצאים מנמלי הארץ השונים וטוען שלפורטוגל נכנסו 93000 נפשות. אלה הגיעו לשם מחמישה מקומות שבהם התרכזו קודם לכן (ראו: שם, שם). בנוסף על פורטוגל קלטה נברה 2000 נפשות. מנמל Laredo הפליגו 300 משפחות מאיזור Vizcaya ומאיזור Medina de Puma. מנמל Cádiz הפליגו 8300 משפחות שהתרכזו קודם לכן באיזור אנדלוסיה, לקראת הפלגתם. רבים אחרים הפליגו מנמל קרתגנה ומנמלי מלכות ארגון, אך ברנאלדס אינו מציין את מספרם (ראו: שם עמ' 652-653. השוו: ביינארט, גירוש, עמ' 270 והערות 334, 335).

גם חוקרים שונים שבחנו את המקורות חלוקים בדעותיהם, ומציעים מספרים שונים: Isidore Loeb טוען שמספר היהודים בספרד בזמן הגירוש היה 235000, מהם נטבלו 50000, היתר, כ-185000 יצאו לדרך, ומהם נפטרו מתלאות וייסורים כ-20000. ראו מאמרו המקיף: Loeb I, 'Le nombre des Juifs de Castille et D.Espagne', R.E.J., Vol. 14 (1887) pp. 161-183. גם החוקרים בני זמננו מציעים מספרים שונים: א. ד. אורטיס טוען שאת המספרים שברנאלדס ציין, יש לראות כסך הכול העליון האפשרי (ראו: אורטיס, עמ' 44-45). י. בער מצביע על 150000-170000 גולים שעזבו את ספרד, מהם חצו את הגבול לפורטוגל – בין מאה למאה ועשרים אלף, חמישים אלף הפליגו לצפון אפריקה, איטליה וארצות המזרח (ראו: בער, תולדות, עמ' 471. ראו גם הערה מס' 141 בעמ' 551-552).

אדווארדס מציין כי האומדנים בדבר מספר היהודים שעזבו את ספרד בשנת 1492 עברו בשנים האחרונות בחינה מחודשת כלפי מטה. לדעתו המספר "המקובל היום על רבים" הוא כמאה אלף, אף כי יש גם חוקרים המציינים מספרים נמוכים יותר (ראו: אדווארדס, עמ' 42-45), כגון: מיגל אַנְחֵל לַאֲרֵו קוֹאֲזַאֲדָה ולואיס סוֹאֵרֶס פֶּרְנַאנְדֶס (ראו: שם, שם; ראו גם: מיוחס ג'ניאו, עמ' 179; הקר, עמ' 27-

(28); ואילו ביינארט טוען כי מאה ועשרים אלף מגורשים עברו את הגבול מספרד לפורטוגל בזמן הגירוש (ראו: ביינארט, האנוסים בספרד, עמ' 409 הערה 5), ושיש לאמוד את סך כל היוצאים בגירוש ב-200000 נפש בקירוב (ראו: ביינארט, אטלס, עמ' 65). ראוי לציין את דעתו המנומקת בסוגיה זו בספרו "גירוש ספרד" (ראו: ביינארט, גירוש, עמ' 269-275). לגבי צפון אפריקה טוען אביטבול, שכשם שאין תמימות דעים בין החוקרים באשר למספר הכולל של המגורשים שעזבו את ספרד בזמן הגירוש, כן אין אפשרות סבירה לדעת את מספרם המדויק של אלה שבאו להתיישב במגרב. האומדנים נעים בין 20000 ל-40000 (ראו: אביטבול, עמ' 10). לגבי תחומי האימפריה העות'מאנית טוען הקר, שבין השנים 1492-1510 היגרו לשם כ-50000 יהודים יוצאי חצי האי האיברי (ראו: הקר, עמ' 28). בונפיל טוען שגם לגבי איטליה אין כל נתון מספרי מוצק. הוא אומד את מספר מגורשי ספרד וסיציליה שעלו על אוניות לכיוון איטליה, בלמעלה מעשרת אלפים (ראו: בונפיל, עמ' 76. השוו: זלדס, עמ' 307 ובמיוחד הערה 3). לאור כל האמור – אין לחוקרים תשובות מספקות על השאלות שהועלו לעיל, ואין כעת אפשרות להכריע במחלוקות.

4 על הפירוש לביטוי "אנוסים" ראו: ב. מגד, קהילות, עמ' 53. השוו: קפלן, בעיית האנוסים, עמ' 117-118 הערה 2; יובל, עמ' 214-215 והערה 5; זלדס, עמ' 307 הערה 3.

5 ראו: ביינארט, האנוסים בספרד, עמ' 408. קביעה זו של ביינארט מוגזמת.

6 ראו: שם, עמ' 409.

7 ראו: שם, עמ' 408-409.

8 ראו: טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXII.

9 במקור: "...que en las dichas villas, no pudiese morar ni vivir persona alguna ..., ni que hubiese Judíos, ni moros, ni reconciliados por honra de los doscientos vecinos..." [שבעיירות אלו לא יגורו ולא יחיו... יהודים ולא מאורים ולא מוחזרים אל חיק הכנסייה, למען כבודם של מאתיים השכנים...]. ראו: שם, שם.

10 "...por los quatro costados..." ראו: ויז'ניצר, עמ' 89.

11 התעודה מכונה: "Instrucciones al Comendador de Lares, fray N. de Ovando", מצוטט מ-לויין, עמ' 48.

12 במקור: "... ni consintireis ni dareis lugar que allá viajen moros ni judíos ni herejes, ni reconciliados, ni personas nuevamente convertidas a nuestra santa fé salvo si fueran esclavos negros u otros esclavos que hayan nacido en poder de cristianos..." [לא תסכימו ולא תאפשרו שיפליגו לשם מאורים, יהודים, כופרים, ומוחזרים אל חיק הכנסייה, ולא בני אדם שהמירו לאחרונה את דתם (וקיבלו) את אמונתנו הקדושה, למעט עבדים שחורים או עבדים אחרים שנולדו ברשותם של נוצרים...]. ראו: שם, עמ' 35-36.

13 מתוכן הבקשה [במקור]:

"... que los descendientes de judíos y moros y de quemados y reconciliados, hasta el cuarto grado, y herederos de los sobredichos no pudiesen ir a la dicha isla y los que ahora en ella están se saliezen de ella..." [שצאצאיהם של יהודים ומאורים ושל שרופים (על המוקד) ומוחזרים אל חיק הכנסייה, עד הדרגה (דרגת קירבה) הרביעית, ויורשיהם של הנ"ל, לא יגיעו אל אי זה, ואלה שכבר נמצאים בו, עליהם לעזוב...] , ראו: שם, עמ' 36.

14 במקור: "... no consienta ni da lugar a que ahora ni adelante vayan a vivir en ella ningunos hijos ni nietos de tornadizos judíos ni hijos de quemados ni reconciliados..." ראו: שם, שם.

15 ראו: לי, עמ' 193-194. בתוספת שכתב חוליו חימנס רואדה (Julio Jiménez Rueda) למהדורה השנייה של ספרו המונומנטלי של חוסה טוריביו מדינה על האינקוויזיציה במכסיקו מובע ציטוט מדברי הנריקס אורנה (Henríquez Ureña) על מדיניותו ההפכפכה של המלך פרנאנדו: "muerta la incorruptible Isabel, Fernando el Católico, doble siempre, hizo ... ésta composición que despide aroma pecunario – para permitir a los conversos trasladarse al Nuevo Mundo..." [“אחרי מותה של איסבל הבלתי נשחטת, תיקן הצבוע המתמיד, פרנאנדו הקתולי, (את) ההסדר הזה, שריח חריף של ממון נודף ממנו – כדי לאפשר למומרים לעבור אל העולם החדש...”]; ראו: מדינה עמ' 94. ה-Composición שאורנה מתכוון אליו הוא ההסדר של סביליה, שהיה בו סעיף המאפשר למכונים "פסולים" [inhábiles], והכוונה לאלה שנידונו ע"י האינקוויזיציה, ושע"פ התקנות משנת 1501 – אסור היה להם למלא תפקידים ציבוריים שיש בהם שררה וכבוד, אסור היה להם להפליג אל העולם החדש, ללבוש בגדי משי וכיוצא בזה – לפדות עצמם תמורת תשלום ולרכוש זכויות אלו. ראו: ביינארט, יציאת אנוסים, עמ' 66-67 וגם: אורטיס, עמ' 1-50, 130. אורטיס מציין כי בשנת 1509, בסביליה בלבד, קיבל פרנאנדו ארבעים אלף דוקאטים-זהב תמורת ההיתרים שהעניק לנוצרים חדשים שרצו להיכנס אל העולם החדש.

16 ראו: לי, עמ' 193-194; השוו: ביינארט, האנוסים בספרד, עמ' 413-414.

17 ראו: לי, עמ' 193-194; אורטיס, עמ' 130.

18 ראו: קפלן, יהודים ויהדות, עמ' 175.

19 תאריך זה צוין ע"י ליבמן (ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 48), טורו (ראו: טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXII) ולוסקה גרסה דה פרודיאן (ראו: פרודיאן, עמ' 61); אך ויזניצר משום מה מציין את ה-5 בספטמבר 1522 כתאריך מתן הצו (ראו: ויזניצר, עמ' 89).

20 במקור: "... ninguno nuevamente convertído a nuestra fé católica, de moro, judío ni sus hijos: pueden pasar a las Indias sin expresa licencia nuestra..." [שאף לא אחד מאלה שלאחרונה המירו (דתם והצטרפו) אל אמונתנו הקתולית, ממאורי(ם) (ממוצא מאורי) או יהודי(ם), ולא בניהם, רשאים לעבור אל

"אינדיאס" (הכוונה לאיי הים הקריבי בכלל ולקובה בפרט) בלי אישור מפורש שלנו..." [מצוטט מ־פרודיאן, עמ' 61].

21 במקור: "...con gran diligencia inquieran y procuren saber los Virreyes, Audiencias, Gobernadores y Justicias que..., nuevamente convertidos de moros e hijos de judíos, residen en las Indias, y en cualquier parte, y echen de ellas a los que hallaren, enviándolos a estos Reynos en los primeros navíos que vengan, y en ningún caso queden en aquellas Provincias." [שבשקידה (ובהתמדה), המִשנים למלך, הועדות הממונות, המושלים ושלטונות החוק יחקרו וישתדלו לדעת על... מומרים חדשים שהמירו לאחרונה, מבני המאורים ומבני היהודים, שמתגוררים ב'אינדיאס', ובכל מקום, ויגרשו אותם משם וישלחו אותם באוניות הראשונות שיגיעו לשם, אל הממלכות [שלנו], ובשום מקרה לא יישארו במחוזות ההם"]. מצוטט מ־טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXII-XXIII. טורו מסתמך על הקובץ של חוקי "אינדיאס" ב־Leyes de Indias, Ley 24, título V, libro VII, החוק הזה חוקק ב־אליאדוליד.

22 ספרד החדשה היא Nueva España, מושבה ספרדית שהוקמה ע"י הכובש הֶרְנַן קורטס על חורבות ממלכת האצטקים. בשנת 1526 הופקדה על המושבה ועדה ממונה מטעם הכתר (Audiencia). מאוחר יותר עמד בראשה משנה למלך (ראו הערה קודמת). המושבה כללה את כל שטחה של מדינת מכסיקו של ימינו, ואף את גואטמאלה, הונדורס, חלק מ־פנמה, איזור נרחב בדרום ארצות הברית ואת האיים הפיליפינים. השם "מכסיקו" התייחס בתקופה הקולוניאלית לעיר הבירה, שקמה על ההריסות של טֶנוצ'טיטלאן (Tenochtitlan) האצטקית. כל מוסדות השלטון של המושבה ומרכז האינקוויזיציה פעלו בעיר מכסיקו. ראו גם: לעיל, הקדמה, עמ' א.

23 במקור: "so pena de excomunió latae sententiae." ראו: טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXIII.

24 הגמון פוארטו ריקו התלונן ב־6.11.1506 לפני המלך על כך שסוחרים "יהודים" פורטוגלים, – וכוונתו לנוצרים חדשים ממוצא יהודי מפורטוגל – מגיעים אל האי באין מפריע. בשנת 1510 התלונן הגמון האי קובה כי "כל האוניות שמגיעות מספרד מביאות 'יהודים' [!], נוצרים חדשים וכופרים". מצוטט מ־ליבמן, היהודים, עמ' 49. מספר פקודות מלכותיות שהוצאו בשנים אלו, יוצרות את הרושם, ששלטונות ספרד השלימו עם מציאותם של נוצרים חדשים בעולם החדש, אך ניסו להגביל פעילותם (ראו לעיל, הערה 15). למשל: בפקודה שהוצאה בשמה של חואנה המשוגעת (ב־5.10.1511) נקבע (במקור): ninguno ni algunos nietos ni hijos de quemados no pueden tener ni tengan, ... ningunos oficios reales ni públicos ... ni otros algunos que les sean prohibidos ... por leyes ... de estos Reynos en esta dicha isla Española, ni en las otras islas y tierra firme del mar océano so pena que los que lo tuviesen o usen sin tener habilitación de nos para ella por primera caigan e incurran en pena de perdimiento de los tales

"oficios... y más la mitad de sus bienes..." שאף לא אחד או מי מהנכדים או הבנים של שרופים אינם יכולים להחזיק ולא יחזיקו... משרות מלכותיות ולא ציבוריות... ולא אחרות האסורות עליהם ע"פ החוקים... המלכותיים באי אֶסְפִּינוֹלָה, ולא באיים האחרים או ובים ואלה שיחזיקו (משרות) או יפעילו (סמכויות) בלי שיהיה בידיהם ייפוי כוח מטעמנו, ייענשו באיבוד אותן משרות... ובנוסף (יאבדו גם) מחצית רכושם...". מצוטט מ־לוין, עמ' 37-38. ב־26.9.1513 הוסיפו פסקה לחוק על פיה נאסר על "בנים ונכדים של יהודים, מאורים שרופים ומוחזרים אל חיק הכנסייה" להחזיק בעבדים אינדיאנים. ראו: שם, שם.

25 מופיע בתוספת של חוליו חִימֶנֶס רואָדָה לספרו של מְדִינָה. ראו: מדינה, עמ' 95. ראו גם: גרינליף, עמ' 8. גרינליף טוען שאין עוד יותר את התקנה בארכיון במכסיקו. על קיומה בעבר אפשר ללמוד מהרישום בקטלוג של מדור האינקוויזיציה: בכרך הראשון עמ' ראשון רשום: Primer edicto contra herejes y judíos. Falta en el Tomo con huellas de haber sido cortado. México N° 2, 1523. [תקנה ראשונה נגד כופרים ויהודים. חסרה בכרך ויש עקבות (המצביעות על כך) שחתכו אותה]. שם, הערה 19.

26 הכרזה זו לא פורסמה לפני שנת 1526, כי בשנה זו כוננה הוועדה הראשונה הממונה מטעם הכתר (Audiencia). ויז'ניצר חושב שהכרזה זו, היא זו של שנת 1523 שנעלמה (ראו: ויז'ניצר, עמ' 89-90), אך אין ספק שהוא טועה.

27 ה־Sambenito (לפעמים כתוב Sanbenito), היה מלבוש לביטוי אכלו של החוטא לנצרות. ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 151 הערה 270. למעשה הייתה זו גלימת השפלה שנועדה הן להשפיל את החוטא והן להזהיר את הציבור מפניו. השוו: ליורנטה I, עמ' 28, 114-118, 246-252.

28 במקור: "... y luego tras esto se pregonó que todos los que venían de linaje de judíos o de moros, que oviesen quemado o ensanbenitado por la Santa Inquisición, en el quarto grado, a sus padres o aguelos, que dentro de seis meses saliesen de la Nueva España, so pena de perdimiento de la mitad de sus bienes ..." [ולאחר הדברים האלה הוכרז שכל אלה ממוצא יהודי או מאורי, שנשרפו או שחויבו על ידי האינקוויזיציה הקדושה ללבוש סאנבניטו, עד לדרגה הרביעית, הוריהם והורי־הוריהם, עליהם לעזוב את ספרד החדשה תוך שישה חודשים, ולא — עלולים הם להפסיד מחצית מרכושם ...". על פי תעתיק מכתב היד המכונה "Guatemala", ב־דיאס דה קסטיו, עמ' 592.

29 בֶּרְנָל דִּיאֶס דֶּה קַסְטִיֹ (Bernal Díaz del Castillo) נולד בעיירה מְדִינָה דֶּל קַמְפּוֹ (Medina del Campo) שבקסטיליה, בערך בשנת 1495. החל משנת 1514 השתתף במשלחות צבאיות שונות ובמבצעי כיבוש במכסיקו ובאמריקה המרכזית. לוחם־כובש זה גילה מעורבות־יתר בכל ההתרחשויות הפוליטיות במושבה. לעת זקנה הוא חיבר את ספרו על תולדות הכיבוש של ספרד החדשה. ספר זה משמש עד היום מקור חשוב לתולדות הכיבוש הספרדי. ב־3.2.1584 הוא נפטר בשיבה

טובה. ראו: Bernal Díaz del Castillo, Historia Verdadera de la conquista de la Nueva España – Suplemento, Madrid, 1982, p.p. 60-61.

30 ראו: דיאס דה קסטיו, עמ' 592.

31 במקור: "... mandamos que ningun reconciliado ni hijo ni nieto que publicamente hubiese traído sanbenito, ni hijo ni nieto de quemado o condenado por herética pravedad y apostasía, por linea masculina ni femenina, puede pasar ni pase a nuestras Indias, ni islas adyacentes, so pena de perdimiento de todos sus bienes para nuestra camara y fisco, ..., y de ser desterrado perpetuamente de las Indias, y si no tuviese bienes les den cien azotes publicamente." ... אנו מצווים שאף לא אחד שהוחזר אל חיק הכנסייה, ולא בנו או נכדו של מי שנידון ללבוש בפומבי סאנבניטו, ולא בנו או נכדו של מי שנשרף או נידון בעוון כפירה, בין אם הוא זכר או נקבה, יורשה לעבור או יעבור אל 'אינדיאס' שלנו, ולא אל האיים הסמוכים, (ומי שיפר צו זה) יפסיד את כל רכושו לטובת אוצר המלכות ... ויוגלה לנצח מ'אינדיאס', ואם אין לו רכוש, יולקה בפומבי מאה מלקות]. מצוטט מ-לויין עמ' 37 שמסתמך על: Recopilación de Leyes de Indias de 1680, Ley XVI, tit. XXVI, libro IX. ראו גם: פרודיאן, עמ' 21.

32 הסעיף הראשון בהנחיות אלו אומר: "... que procurasen la conversión de los indios a la fé: para ayudar de lo cual va Frai Buil con otros religiosos, quienes podrían ayudarse de los indios que vienieren para nuestra lengua ... Para que los indios amen nuestra religión, se le darán algunas cosas ..." שישתדלו לנצר את האינדיאנים. כדי לסייע במשימה זו יוצא (לשם) 'הנזיר בוייל' עם אנשי דת נוספים, שיוכלו להיעזר באינדיאנים שלמדו שפתנו ... (ו) כדי שהאינדיאנים (המומרים) יאהבו את דתנו, יש לתת להם חפצים אחדים...". מצוטט מ-פרודיאן, עמ' 22. היא מסתמכת על R. Levence, Las Indias no eran Colonias, cap. 7, p. 16. פרודיאן מסכמת ואומרת שסעיף זה מלמד שניצור אינדיאנים היה לא רק מטרה קדושה, אלא גם אבן פינה במדיניות הספרדית לגבי אמריקה, לפחות במאה הט"ז. ראו: הנ"ל, עמ' 22-26.

33 בשנת 1494 נתקיימה ועידה בעיירה טורדסיס (Tordesillas) שתכליתה הייתה לפשר בין ספרד ופורטוגל בשאלת השטחים שנכבשו בעולם החדש. בוועידה זו הסכימו שתי הממלכות לחלק ביניהן את הארצות שנתגלו. ברזיל נפלה בחלקה של פורטוגל ושאר אמריקה – בחלקה של ספרד.

34 בית המו"מ הוקם בשנת 1503.

35 ראו לעיל הערה 20.

36 ראו: טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 41-42. ראו גם העדויות במשפטו של המושל קארוואחאל בבית הדין האינקוויזיציוני ב-קארוואחאל הזקן, משפט; טורו, היהודים, תעודה 9, עמ' 291-293; אורטיס, עמ' 133.

37 ראו: פרודיאן, עמ' 22-26; לי, עמ' 193.

38 ראו: פרודיאן, עמ' 42.

פרק ב:

סיבות ומניעים להגירת אנוסים אל העולם החדש הספרדי

על הקשר בין גילוי אמריקה ע"י קולומבוס ליהודים ולנוצרים חדשים, הן משומדים והן אנוסים, נכתב רבות. יש חילוקי דעות בין הממעיטים בחלקם בגילוי לבין הטוענים את ההפך¹, ולא כאן המקום לדון בכך.

אך אין ויכוח שלא מעט נוצרים חדשים ממוצא יהודי היגרו אל העולם החדש החל מסוף המאה הט"ו וראשית המאה הט"ז ואילך, רגע שעמדו על האפשרויות האמיתיות והמדומות הצפונות בו².

אין לתמוה שהיגרו לשם משומדים אמיתיים, שהרי בספרד הם הופלו לרעה בגלל יישום תקנות טוהר הדם והמוצא, או שהוטרדו ע"י האינקוויזיציה. סביר שהניחו כי בעולם החדש הם יצליחו לטשטש את עברם היהודי³, יתחמקו מעיניה הבולשות של מנגנון האינקוויזיציה וישפרו את מצבם הכלכלי ומעמדם הסוציאלי. לפעמים, לצורך הגירה זו, הם הצטיידו מראש בזהות חדשה, מזויפת⁴.

אך כאמור, אל העולם החדש היגרו גם אנוסים שלא חשבו להפסיק את קיום מצוות תורת משה. עובדה זו מעוררת שאלות ותמיהות: מדוע אנוסים בחרו להגר דווקא אל מושבות ספרדיות ובכך העמידו את עצמם בסכנה גדולה שלא נפלה בחומרתה מהסכנה שהיו שרויים בה בספרד? הם ידעו שבעולם החדש הספרדי לא יוכלו לחזור ליהדות גלויה, וסכנת המוות בשריפה תרחף ללא הרף מעל לראשם. מדוע לא היגרו אל אותן הארצות שבהן יכלו לחזור בגלוי ליהדות ולקיימה באין מפריע, כמו שרבים מאחיהם אמנם עשו⁵? מדוע בחרו בהמשך חיי מחתרת?

ראוי לציין שחלק גדול מרבני ישראל באירופה ובצפון אפריקה גילו יחס ביקורתי, ואף היו כאלה שגילו עמדה שלילית⁶ ממש כלפי אותם אנוסים "שהיה יכולת בידם לצאת מן הארץ והיא ולמלט נפשם מן השמד"⁷ – ולא עשו זאת⁸ (ההדגשה שלי).

בתיקי משפטי האינקוויזיציה שהתקיימו באמריקה לא מצאתי תשובה ברורה לשאלה זו, כי חוקרי האינקוויזיציה לא הוטרדו ממנה.

היסטוריונים וחוקרים לא מעטים התייחסו לשאלות אלו. מרטין כהן⁹ טוען, במידה רבה של צדק, שהרצון לחיות כיהודים אינו הסיבה להגירת אנוסים אל מושבות ספרד שבעולם החדש¹⁰. לדעתו יש לחפש את המניע להגירה זו בתחום הכלכלי והסוציאלי¹¹, אך אין להסיק מכך שאנוסים אלו היו מוכנים לפשרות

בשאלת קיום מצוות דת משה¹², ובתיקי האינקוויזיציה אפשר למצוא לכך הוכחות רבות.

ססיל רות רומז שסיבות כלכליות ו/או הרצון להתחמק מהאינקוויזיציה¹³ היו המניעים להגירת אנוסים לאמריקה.

גם החוקרת הספרדייה לוסייה גרסיה דה פרודיאן מבליטה את הגורם הכלכלי ורואה בו את המניע המכריע להגירת אנוסים מספרד ובעיקר מפורטוגל אל מושבות ספרד שבעולם החדש¹⁴. לדעתה האפשרויות של התעשרות קלה ומהירה קסמו להם, והם האמינו, כמו רוב בני תקופתם, כי בעולם החדש אפשר להגשים זאת. הם היו מוכנים להסתכן כדי להתעשר. לדעתה, הנוצרי החדש שהתייחד לא ראה באמריקה מולדת חדשה שבה יוכל לחיות, אלא תחנה ארעית, מקום שבו אפשר לצבור הון שיאפשר לו אחר כך לחיות חיי רווחה¹⁵. מסקנותיה מבוססות על ניתוח עיסוקי האנוסים; אך מניסוח עמדתה נוצר רושם חזק, שדעתה מושפעת מדעות קדומות, אנטישמיות, ואינה מבוססת מספיק על החומר שחקרה¹⁶.

ס. ליבמן טוען¹⁷, שאת סיבת ההגירה לאמריקה כמו גם ההישארות בספרד עצמה יש לחפש ב"אופי הספרדי המיוחד" של היהודים שחיו בספרד, במורשת הספרדית שלהם, בקשר העמוק לארצם ובאהבה ללא סייג שרחשו למולדתם ספרד. אלה מהם שבחרו לחיות כאנוסים, להסתכן יום יום, אך לחיות בספרד, שנאו שנאה תהומית את הכנסייה הקתולית שרדפה אותם, אך את ארצם, שפתה, תרבותה ומנהגיה אהבו בלב ונפש. אלה מהם שהיגרו לאיי הים הקריבי, לספרד החדשה, לגרנדה החדשה, לפרו ראו ארצות אלה כחלק אינטגרלי ממולדתם הגדולה, אך גם חלק נוח יותר מבחינתם, בגלל הריחוק מהמטרופולין וגם מעיניה הבולשות של האינקוויזיציה. בעזרת זהות חדשה, מזויפת, האמינו שיצליחו להתחמק ממנה.

ליבמן מציין גם, בצדק, שאחדים מהם תכננו לעזוב את ספרד החדשה, אך תמיד עיכב אותם איזה חוב שלא הצליחו לגבות, איזו אונייה נוספת שהובילה סחורות, או איזו עסקה שלא השלימו¹⁸. בעקיפין מחליש ליבמן את קביעתו שהאנוסים ראו בספרד החדשה מולדת ומחזק את הדעה שהם היגרו לאמריקה מסיבות כלכליות.

גם אליסיה גותמן-גולדברג הולכת בעקבות ליבמן ובעבודת הגמר שלה (לקבלת תואר מ.א.) היא מייחסת חשיבות רבה לאופי "הספרדי" המיוחד של יהודי ספרד ואנוסיה¹⁹, אך מעלה גם טיעון נוסף: בגלל הרדיפות והשמד הכפוי, אנוסים אלו פיתחו מערכת ייחודית של אמונות ודעות: אמריקה הצטיירה בעיניהם כפרס על דבקותם באמונתם היהודית אחרי השמד, ועל סבלם הרב שנבע מדבקותם זו²⁰. יתר על כן: רוב האנוסים האמינו כי בהגיעם אל העולם

החדש – הם הגיעו אל הארץ המובטחת²¹. לדעתה – תופעת ההגירה אל העולם החדש בכלל ולספרד החדשה בפרט מתקשרת להתפשטות רעיונות הקבלה [?], ובמיוחד האמונות המשיחיות בקרב יהודי ספרד ואנוסיה לפני הגירוש ואחריו²². אמונות אלו רווחו במיוחד בקרב האנוסים בסוף המאה הט"ו וראשית המאה הט"ז²³. אנוסים אלו היו משוכנעים כי המשיח יבוא לאחר תום תקופה של ייסורים גדולים, של מעשי קידוש השם; ולכן קיבלו רובם את האינקוויזיציה כמבשרת את הגאולה, כשהם עצמם משמשים כמזרזי הגאולה. האנוס ראה את עצמו כנבחר ע"י אלוהים. עליו לקיים את דתו היהודית בסתר על-אף כל הסכנות, כי ה' מנסה אותו. ככל שיתגברו הייסורים והצרות בעולם הזה – כן יגדל השכר בעולם הבא. לכן אנוס (שמאמין בכך) יחפש דרכים להציל את נשמתו ולגאול את העולם כולו. אך מכיוון שהוא ספרדי באופיו ומרגיש כספרדי הוא יחפש אופקים חדשים, כמו שעושה הספרדי הנוצרי הוותיק. גילוי אמריקה ע"י קולומבוס זימן לו את האפשרות לפתור את בעיותיו. בספרד החדשה הוא יתחיל בחיים חדשים ויחכה לגאולה²⁴. בין אנוסי העולם החדש נפוצה אמונה, שהמשיח ייולד בעולם החדש ושהוא יעשה גם מעשים משונים, כי מעשים כאלה הם חלק מחבלי הגאולה²⁵. בהקשר זה מציינת גוחמן-גולדברג אנוס בשם קארדוזו²⁶, שהיה משיח-שקר, אך הכריז על עצמו כעל המשיח המיוחל²⁷ וטען כי המשיח יופיע מלובש כאנוס ויסתובב בלבוש זה בין היהודים מבלי שאלה יכירו אותו. כלומר – על המשיח להיות אנוס (כמו קארדוזו)²⁸. לסיכום: לדעת אליסיה גוחמן-גולדברג האמינו האנוסים, כי עובדת היותם אנוסים שחיים בגלוי במסגרת הקתולית ובסתר כ"יהודים" – מזרזת את בוא המשיח. אמונה זו במשיח משומד-אנוס תרמה להתפתחותה של אמונה נוספת, שאין באורח החיים הנוצרי שהם נאלצים לקיים משום חטא, כל זמן שהם ממשיכים לשמור על יהדותם בסתר וממשיכים לראות עצמם יהודים²⁹. יתר על כן – הם נחשבים קדושים³⁰.

תיקי משפטי האינקוויזיציה נגד אנוסים (שפורטו בהקדמה) מרמזים בבירור כי יש יסוד מוצק לטענה שסיבות כלכליות-סוציאליות גרמו להגירה של אנוסים (לפחות של חלק גדול מהם) אל העולם החדש. הגירתם של פֶּרְנַנְסִיקוֹ רוֹדְרִיגֶס דֶּה מַאֲטוֹס³¹ (Francisco Rodríguez de Matos y Carvajal) ובני ביתו הם הוכחה לכך.

מושל "לֶאוֹן החדשה", לואיס דה קארוואחאל "הזקן", העיד במשפטו שאחותו, גיסו ובני ביתם התכוונו להגר לצרפת³², כי במדינה זו חי אחיו של אבי המשפחה. על כוונות אלו נודע למושל ממכתב שקיבל מגיסו. הנ"ל כתב לו, כי המשפחה מתכוונת להגר לצרפת בגלל מצוקתם הכלכלית הקשה³³ אם הצעתו [של המושל] בדבר עסק או משרה טובה בעולם החדש לא תהיה מספיק מושכת³⁴, ואז, מוסיף המושל בעדותו, שידוע לו משמיעה, שיוצאי פורטוגל

שעוזבים לצרפת או לפלנדריה, או למקומות מרוחקים אחרים – עושים כך כדי להתחמק מידי האינקוויזיציה ובגלל שהם מקיימים את דת משה³⁵; לכן, כך הוסיף, הוא מיהר לעשות כל שביכולתו כדי להביא את משפחת אחותו אל העולם החדש, ולמנוע מהם את האפשרות לקיים מצוות 'יהודיות' ביתר קלות, כי בצרפת, כמו בארצות אחרות, הדבר אפשרי³⁶.

ואמנם משפחת רודריגס דה מאטוס-קארוואחאל הצטרפה אל משלחת המהגרים-מתיישבים שהמושל ארגן, והתיישבה בספרד החדשה.

הם העדיפו את האפשרות לשפר את מעמדם הכלכלי, גם במחיר ההכרח להמשיך לחיות כאנוסים ולסכן בכך את חייהם³⁷, ולא לעקור לצרפת שבה אפשר היה לקיים את מצוות תורת משה ללא מורא ופחד, אף כי הם לא יכלו לחזור בגלוי ליהדותם³⁸. בהקשר זה ראוי לציון דעתו של המושל קארוואחאל: מי שמתיישב בעולם החדש, בהכרח יחיה כנוצרי ויתקשה לקיים את מצוות דת משה. אין לדעת אם חשב כי מי שעובר להתגורר בעולם החדש אינו יכול להתחמק מעיניה הפקוחות של האינקוויזיציה, או, שאולי דווקא המעבר הזה יאפשר לחשודים להתחמק ממנה³⁹ ולפתוח דף חדש – כנוצרים.

אך בזכרונותיו⁴⁰ כתב לואיס דה קארוואחאל הצעיר, שהוריו היגרו לספרד החדשה אף שקודם לכן החליטו לעקור לאיטליה, כי בארץ זו "אפשר לעבוד טוב יותר את האל האמיתי"⁴¹; יתר על כן, "הגירה זו לספרד החדשה נחשבת בעיני ה' לחטא, ולכן הם גם נענשו, אף כי במידת הרחמים"⁴². קארוואחאל הצעיר סבר שאין להגר למקום שבו חייבים להמשיך בחיי שמד אם קיימת אפשרות אחרת, ומי שאינו נוהג כך – חוטא. דעה זו קרובה לדעתם של רבים מרבני ישראל, אך סביר להניח שלואיס דה קארוואחאל לא הכיר דעה זו של הרבנים⁴³.

גם בשנות ה-30 של המאה הט"ז היגרו אנוסים לספרד החדשה כדי לשפר את תנאיהם החומריים, כגון: פרנסיסקו מיליאן⁴⁴ ופאטריס גומס ובעלה⁴⁵.

אך היו גם לא מעט אנוסים שעזבו את ספרד או פורטוגל והגיעו אל "ארצות החופש", כהגדרתם, חזרו לספרד או היגרו למושבות הספרדיות שמעבר לים, וחיו בהן כנוצרים בפרהסיה וכאנוסים בסתר, וכל זה – כדי לשפר את מצבם הכלכלי. למשל:

חורחה דה אלמֶידָה, אמו ואחיו התגוררו בפֶּרָאָה (איטליה), עזבו מקום זה והתיישבו בספרד. מאוחר יותר היגרו לספרד החדשה, הצליחו בה בעיסוקיהם והתעשרו⁴⁶.

רואי דיאס ניאטו ובנו דיאגו דיאס הגיעו לספרד החדשה מפרארה שבאיטליה, לאחר שחיו בה כיהודים גלויים⁴⁷. הם התכוונו להרוויח כסף ולחזור לאיטליה ולהתאחד שוב עם נשותיהם שנותרו בפרארה, אך לא הספיקו. לפני שהתבססו קצת, הם נאסרו ע"י האינקוויזיציה. חורחה דיאס הגיע לספרד החדשה מוֹנָצִיָה,

שבה חי בין יהודים כיהודי⁴⁸. בעולם החדש המשיך דיאס לעסוק במקצועו (צורפות), וחשב להסתלק משם לאחר שירוויח מספיק. הוא שאף לנסוע ולהתיישב ב-"Judería"⁴⁹ כלומר, ברובע שמתגוררת בו קהילה של יהודים (או של נוצרים חדשים אנוסים). גולי ספרד המשיכו להשתמש בביטוי זה בארצות שבהם התיישבו. חואן מנדס (Juán Méndez) הגיע מצפון אפריקה, כנראה ממרוקו (Berbería), שם חי קודם לכן כיהודי⁵⁰. פרנסיסקו רודריגס חי באיטליה חיי עוני ומחסור⁵¹, לכן היגר לספרד החדשה⁵², סחר בה, גייס קצת כספים, חזר לאיטליה ומשם עבר לסלוניקי.

בתיקי האינקוויזיציה מצויות עדויות לא מעטות לשאיפה של אנוסים לעזוב את ספרד החדשה ואת העולם החדש בכלל בהזדמנות הראשונה, לאחר שיצליחו לשפר את מצבם הכלכלי (ראו לעיל). גם בסוגיה זו משמשת משפחת קארוואחאל דוגמה: בזכרונותיו כתב לואיס הצעיר כי הם החלו לתכנן יציאתם לאיטליה כשכבר היה פְּרָשׁוּתָם סכום כסף הגון⁵³, ולאחר שחיו בעוני ומחסור בשנים הראשונות לשהותם, הן במחוז לָאוֹן החדשה והן בעיר מכסיקו. גם אַנטוֹניוֹ דִּיאַס מַאֲרְקֵס (Antonio Díaz Márquez) הִתְפֹּוֹן לשהות שישה חודשים בלבד בעיר מכסיקו, ועשה הכול כדי "שלא יבחינו בו"⁵⁴. הוא התכוון לחזור לספרד ולחיות ב"חֹדְרָה"⁵⁵, אך איש זה נשאר בסופו של דבר בעיר מכסיקו, וניסה לשלוח את בנו לִגְנוֹבָה (Genova) שבאיטליה, כדי שייצא מהשפעת אמו שהייתה נוצרייה ותיקה⁵⁶, ויחזור שם ליהדות, בגלוי⁵⁷. בהקשר זה העיד לואיס דה קארוואחאל הצעיר כי אנוסים שמדברים על "חזרה לארצם"⁵⁸ מִתְפֹּוֹנִים שיצטרפו לקהילה היהודית⁵⁹. אנוס אחר, אנטוניו לופֶּס, עזב את ספרד החדשה והגיע לסלוניקי שבה חזר ליהדות בגלוי⁶⁰.

היו גם יהודים, ממגורשי ספרד או שנאנסו לשמד בפורטוגל, או בניהם או בני-בניהם, שמסיבות כלכליות חזרו לספרד או נסעו אל המושבות הספרדיות שבעולם החדש, וחיו שם כנוצרים בפרהסיה וכאנוסים בסתר⁶¹. תופעה זו נמשכה גם במאה הי"ז⁶².

העדויות שהובאו לעיל מחזקות את הדעה כי אנוסים שהיגרו לעולם החדש הספרדי בכלל ולספרד החדשה בפרט, עשו כך כדי לשפר את מצבם הכלכלי, כי הרי השמועות על האפשרויות של התעשרות קלה שם רווחו בכל מקום. בעניין זה נראה שצודקים מ. כהן, ס. רות, ל. גרסיה דה פרודיאן, פנחס ביבלניק⁶³, ואחרים. נראה גם שאין לקבל את דעתה של א. גוחמן-גולדברג שאמריקה הספרדית הצטיירה בעיני אנוסים כפרס על אמונתם וסבלם⁶⁴. יתר-על-כן, העדויות השונות מצביעות, שלפחות חלק מהאנוסים שהיגרו לעולם החדש הספרדי, לא ראו בספרד החדשה (ובעולם הספרדי החדש בכלל) – מולדת. אך אין לשלול לגמרי את האפשרות שהיו אנוסים שלא רצו לעזוב את ספרד, אליה

היו קשורים בלב ונפש, ולכן התנצרו, אך ראו בעולם החדש הספרדי המשך למולדתם ספרד, חלק ממנה, וכדי להתחמק או להתרחק מאימת האינקוויזיציה במטרופולין, ובלי לוותר על רצונם לחיות כספרדים בין ספרדים⁶⁵, היגרו לאמריקה הספרדית; ברשות ושלא ברשות. הצו שהוציאה חואנה (ב־1512.6.19), על דעתו של אביה המלך פרנאנדו, לטובת האנוס אֶלְוֵרס דה מדריד, תושב מַלָּגָה (Malaga) איפשר לו ולאחרים כמוהו שבאזור קוֹרְדוֹבָה (Córdoba), תָּאֵן (Jaen) ומחוז לָאון, שנידונו למאסר ולכפרת עוונות – להפליג אל הארצות שמעבר לים ושנמצאות תחת שלטון ספרד, ולשהות שם שנתיים⁶⁶. צוין לעיל שבמחצית הראשונה של המאה הט"ז נפתחו לפני אנוסים מספרד ומפורטוגל אפשרויות של הגירה לארצות נוצריות אחרות ולא דווקא לאלה שבשליטת ספרד או פורטוגל⁶⁷, ולא מעט אנוסים ניצלו אפשרויות אלו, אך, כאמור, אלה מביניהם שרצו לחיות "באוירה איברית", בין ספרדים, העדיפו להגר לעולם החדש. אין בכך חידוש. ידועים מקרים לא מעטים של יהודים שיצאו עם צו הגירוש, חזרו לספרד, המירו דתם וקיימו יהדותם בסתר; וכל זה משום שהתקשו מאד לחיות מחוץ לספרד⁶⁸.

לואיס דה קארוואחאל הצעיר מזכיר כאלה: פֶּדְרוֹ רוֹדְרִיגֵס סַאז (Pedro Rdríguez Saz) הגיע למכסיקו, כי ברח מהאינקוויזיציה בסְבִילִיָה⁶⁹. אַנטוֹניוֹ קוֹנְדֵה, (Antonio Conde) ממוצא פורטוגלי, ברח למכסיקו אחרי שאשתו נשרפה ע"י האינקוויזיציה בסביליה⁷⁰. אנשים אלה רצו לחיות בקרב ספרדים, אחרת אין להבין מדוע היגרו למושבה ספרדית שגם בה פעל בית דין של האינקוויזיציה. אין תימוכין לטענה נוספת של א. גוחמן-גולדברג, שהאנוסים האמינו כי בעוברם אל העולם החדש הם מזרזים את ביאת המשיח. העדויות שהובאו לעיל (והן רק חלק ממה שמצוי בתיקים), מוכיחות את ההפך.

התסיסה המשיחית שפשטה בקרב אנוסי ספרד החל משנת קנ"א, לאחר גל הפרעות וההמרות, ונתמשכה לאורך כל המאה הט"ו, עד הגירוש, והתגברה אחרי הגירוש – השפיעה מאד על החלטתם של אנוסים לעזוב את ספרד. אך עזיבה זו קשורה הייתה גם בשני היבטים נוספים: חזרה בגלוי ליהדות ועלייה לארץ ישראל⁷¹. כל "הנביאות" שפעלו בקרב האנוסים בראשית המאה הט"ז ציינו, שיש לקיים מצוות ושהמשיח יוביל אותם אל הארץ המובטחת והמיועדת⁷². אין הוכחה שהגירה אל העולם החדש פירושה הגירה אל הארץ המובטחת, או שהייתה זו תוצאה של התסיסה המשיחית; ולכן – אין זה סביר להניח שאנוסים (לפחות במשך המאה הט"ז) האמינו שהגירתם אל העולם החדש מזרזת את ביאת המשיח.

אין תימוכין לדעתה שגם בעולם החדש, במאה הט"ז, התפתחה השקפה בקרב האנוסים, שאמנם רווחה במאה הי"ז באירופה ובאמריקה, בהשפעת תנועת שבתאי צבי, על משיח משומד-אנוס⁷³.

האינקוויזיטור שחקר את לואיס דה קארוואחאל הצעיר (במשפט הראשון) שאל אותו מי הוא המשיח שהם [האנוסים] מחכים לו, ותשובת הצעיר הייתה ש"אין הוא יודע מי הוא ומי הוא צריך להיות, אך הוא יודע שהם מצפים יום-יום לבואו"⁷⁴ (ההדגשה שלי).

א. גוחמן-גולדברג ביססה את מסקנותיה על מחקרים אחדים⁷⁵, אך, כאמור לעיל (בהקדמה), נראה שלא בדקה לא את המקורות העבריים העוסקים בגאולה ומשיחיות בתקופת הגירוש ולאחר מכן, ולא את המחקרים בעברית שפורסמו עד כה. היא גם לא פירשה נכון את הרמזים הברורים המופיעים בשני תיקי המשפטים האינקוויזיציוניים של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, הסותרים את מסקנותיה, לפחות לגבי המאה הט"ז.

ייתכן כי יש גורם נוסף שהשפיע על ההחלטות של אנוסים להגר אל העולם החדש, הגורם הפסיכולוגי: התופעה של גולים ממגורשי ספרד שהתיישבו בארצות החופש בין יהודים, אך לא עמדו בתלאות הרבות, חזרו לספרד⁷⁶ והמירו, בודאי הרתיעה אנוסים שחשבו על עזיבת ספרד אל ארצות החופש⁷⁷. סביר להניח שאנוסים בספרד התרשמו ממראה עיניהם ומתיאורי התלאות שבפי היהודים החוזרים – ונרתעו. מאוחר יותר, במשך המאות ט"ז-י"ז, התופעה של יהודים, בני בניהם של אנוסים שחזרו בגלוי ליהדות בארצות החופש, אך נמצאו קמים ועוזבים ארצות כמו איטליה או מרוקו וחוזרים לספרד, ממירים דתם, או שלא ממירים, אך מתנהגים בפומבי כנוצרים נאמנים, ובסתר שומרים על אורח החיים היהודי שלהם, אומרת דרשני. ונמצאו ביניהם אפילו כאלה אשר שימשו מדריכי דת של אנוסים בני המקום⁷⁸. מציאות זו לא חיזקה בוודאי את הרצון לעזוב את ארצות השמד. לכן, אולי, הם הסתפקו בכך שהתרחקו מעיני האינקוויזיציה ונדדו אל העולם החדש הספרדי, שם קיוו לשפר מעמדם הכלכלי ואולי החברתי, ושם חיכו למשיח המיוחל ולגאולה.

לכן, סוגיית המניעים והסיבות להגירת אנוסים אל העולם החדש בכלל ואל ספרד החדשה בפרט, סבוכה ביותר, וראויה שתיחקר חקירה נפרדת ומקיפה.

הערות:

- 1 ססיל רות טוען, במידה מסוימת של הגזמה, כי מפעל גילוי אמריקה ע"י קולומבוס היה במידה רבה מפעל אנוסי. ראו: רות, תולדות, עמ' 191-192. כך חושבת גם אליסיה גוחמן-גולדברג (והם אינם היחידים). לדעתה קולומבוס עצמו

היה ממוצא יהודי. עם זאת, אין העניין יוצא מגדר השערה. ראו: גוחמן גולדברג, עמ' 108-115. השוו: אורטיס, עמ' 127-129.

- 2 ראו להלן פרק ג.
- 3 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 117.
- 4 ליבמן טוען כי הכנת אישורי-כניסה מזויפים למהגרים אל העולם החדש הפכה בספרד למקצוע. הוא מסתמך על C. H. Haring, "The Spanish Empire in America". ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 42. השוו: אורטיס, עמ' 131.
- 5 על אפשרויות הגירה לארצות נוצריות שלא רדפו בהן יהודים על רקע דתי, או אל אפשרויות הגירה לארצות לא נוצריות ראו להלן הערות: 38, 41, 67. ראו גם: ביינארט, אנוסים בספרד, עמ': 413-414.
- 6 בעניין זה ראו: אסף, עמ' 165 ואילך; בן ששון, ה., דור גולי, עמ' 34-35; ליבמן, היהודים, עמ' 54. השוו: מיוחס-ג'ניאו, עמ' 170.
- 7 ראו: אסף, עמ' 175.
- 8 "יהודים אלו, אשר היו מקודם נוהגים בנימוסי הגויים בפורטוגל ובאו לחסות תחת כנפי השכינה לנהוג דת משה ויהודית, לא היה להם לקבוע דירה בארצות הגויים, אע"פ שעשו להם כמה הבטחות ... ואם הייתי מוצא מי שימנה עמי הייתי מחרים כל מי שנאנס בפורטוגל וקבע דירתו תחת שררה ... בארצות הגויים" (ההדגשה שלי). מצוטט מאסף, עמ' 166, שמסתמך על שו"ת נחלה ליהושע לר"י צונצין ס' ל"ט. לפנינו ביטוי מובהק להתנגדות של חכם יהודי להתיישבותם של אנוסים בורחים מספרד או פורטוגל בכל ארצות הנוצרים (כנוצרים חדשים), ולא רק להגירה אל מושבות ספרד או פורטוגל. אסף מסכים לדעה זו, אך לפי הכתוב לעיל אפשר להניח שזו הייתה דעת מיעוט.
- 9 ראו: כהן, מבוא, עמ' XXIII.
- 10 כך סבור גם ביבלניק. ראו: הנ"ל, מאיבריות, עמ' 480-481. השוו: ביינארט, יציאת אנוסים, עמ' 66-67.
- 11 השוו: ביבלניק, עולמם הדתי, עמ' 99.
- 12 ראו: שם, שם; כהן, מבוא, עמ' XXIII.
- 13 ראו: רות, תולדות, עמ' 192. השוו: ביבלניק, מאיבריות ..., עמ' 480-481.
- 14 ראו: פרודיאן, עמ' 30, 66-67. ספרה עוסק במאה הי"ז, אך מסקנותיה בעניין זה תקפות גם לגבי המאה הט"ז.
- 15 ראו: שם, עמ' 36, 66-67. בשני תיקי המשפטים נגד לואיס דה קארוואחאל הצעיר מצאתי עדויות המאשרות שלפחות חלק מהאנוסים שחיו בספרד החדשה לא ראו בה "מולדת" (ראו להלן), אך לאו דווקא מהנימוקים המובאים ע"י לוסייה גרסיה דה פרודיאן.
- 16 השוו את הנאמר בפרק Amor al dinero [האהבה לכסף] שבספרה (שם, עמ' 112) לבין התיאורים והעובדות שהיא מציינת בעמ' 69-71, הסותרים את טיעוניה בפרק הנ"ל.
- 17 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 10-14, 33-38, 54-58.

- 18 ראו: שם, עמ' 54.
- 19 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 152. השוו: ביבלניק, עולמם הדתי, עמ' 69.
- 20 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 102.
- 21 ראו: שם, עמ' 163. היא אינה מציינת את מקורותיה.
- 22 ראו: שם, עמ' 93-95. דעות כאלה העלה מנשה בן ישראל בחיבורו "תשועת ישראל". אך מנשה בן ישראל חי ופעל במאה הי"ז. אין סימוכין להשקפות כאלה במאה הט"ז.
- 23 על התנועה המשיחית בספרד בתקופת הגירוש ואחריה, ראו: בער, תולדות, עמ': 464-467; הנ"ל, התנועה המשיחית, עמ': ס"א-ע"ז; ביינארט, נבואה בקורדובה, עמ': 190-200; הנ"ל, אינס בפואבֶּלָה, עמ': 633-658; הנ"ל, אנוסי צ'יליון, עמ': 241-272. ראוי לציין שלא הוכח שקיים קשר בין התסיסה המשיחית שרווחה בספרד בין האנוסים בזמן הגירוש ואחריו, על מִיגֶן האמונות העממיות מסורתיות ומדרשים רווחים בקרב היהודים שנתלוו לתסיסה זו, לבין ההשקפה המשיחית של האנוסים בספרד החדשה במאה הט"ז.
- 24 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ': 103-104.
- 25 אמונה זו רווחה בסביבות המחצית השנייה של המאה הי"ז, אולי בהשפעת התנועה השבתאית; אך אין לה זכר במאה הט"ז.
- 26 היא מתכוונת, כנראה, למיכאל אברהם קארדוזו שנולד בריו סקו (Río Saco) בשנת 1627 וחזר ליהדות בליבורנו (Livorno), איטליה, בשנת 1648. הוא הצטרף לתנועת שבתאי צבי והיה לאחד מדבריה. ראו: שלום, עמ' 274 ואילך.
- 27 החוקרת מסתמכת על: G. Sholem, The Messianic Idea in Judaism, U.S.A. 1972, p: 95. אך המחבר, גרשם שלום סבור (ציטוט): "השאלה אם קארדוזו ראה עצמו כמשיח בן אפרים שנויה במחלוקת ... קארדוזו הכחיש בדרוש 'אני המכונה' כל תביעה משיחית מצידו בלשון תקיפה מאד, ובכל זאת יש דברים הסותרים את הכחשתו, (הדגשות שלי) ... כי אין ספק שהתיאור שהוא נותן לאישיותו של המשיח בן אפרים הולם את אישיותו של קארדוזו בכל הפרטים". ראו: שלום, עמ': 276-277.
- 28 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ': 95. השוו עם התעודה 'איגרת אברהם קארדוזו לדייני איזמיר' אצל: שלום, עמ' 301, 306, 308-309, ו-310. השוו גם: קפלן, מנצרות, עמ' 186. כאמור, קארדוזו פעל במחצית השנייה של המאה הי"ז. השגותיו ואמונותיו מושפעות מהמציאות של תקופתו.
- 29 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 96.
- 30 ראו: שם, שם. גם בעניין זה היא מתבססת על ספרו של ג. שלום שצוין בהערה 27, ומייחסת לאנוסים שחיו בעולם החדש במאה הט"ז דעות ואמונות שרווחו במאה הי"ז.
- 31 פרנסיסקו רודריגס דה מאטוס היה ראש משפחת קארוואחאל, כפי שזו העדיפה להיקרא לאחר הגירתם לספרד החדשה. אשתו הייתה פרנסיסקה, אחותו של הכובש לואיס דה קארוואחאל המכונה, הזקן ("el viejo"). מוצא המשפחה

מפורטוגל. בשלב מסוים עברו לצפון מערב ספרד והתיישבו בסופו של דבר, בעיירה מדינה דל קמפּו (Medina del Campo), לאחר שהות ממושכת בעיירה בֶּנַאוֹנְטָה (Benavente). לבני הזוג היו תשעה צאצאים שכולם למעט אחד, גַּסְפָּאר (Gaspar), קיימו בסתר את מצוות תורת משה. אחדים מבני המשפחה גילו דבקות וקנאות לדתם זו. האח גספאר, שהתחנך במשך תקופה בבי"ס לכמרים והפך לנזיר דומיניקאני, היה משומד אמיתי.

32 ראו: קארוואחאל הזקן, משפט. ראו גם: טורו, היהודים, תעודה 9, עמ' 287.

33 במקור: "... recibió allí carta ... en que le decía como por estar pobre pensaba con su mujer y casa irse a vivir a Francia ..." ["... קיבל שם מכתב ... שבו הודיע לו (גיסו) שבגלל עוניים הוא, אשתו ובני ביתו חושבים לעבור לצרפת ולחיות בה ...], ראו: שם, שם.

34 במקור: "... si el cargo o negocio que este le había ofrecido de darle en esta tierra no era bueno..." ["... אם המשרה או העסק שהוא הציע לתת (לו) על האדמה הזאת אינו טוב ...], ראו: שם, שם.

35 במקור: "... y ha oído decir que los de Portugal van a Francia a vivir o a Flandes, o a Otras partes remotas es huyendo de la Inquisición y para vivir en la ley de Moisés ..." ["... ושמעתי אומרים שיוצאי פורטוגל ההולכים אל צרפת כדי לחיות בה, או אל פֶּלַנְדְרִיָה, או למקומות נידחים אחרים, עושים כך כי הם בורחים מהאינקוויזיציה וכדי לחיות בתורת משה..."] ראו: שם, שם. השוו: ביינארט, יציאת אנוסים, עמ' 64, 68-69.

36 ראו: קארוואחאל הזקן, משפט. ראו גם: טורו, היהודים, תעודה 9, עמ': 296 ועמ': 326; כהן, מרטיר, עמ' 57-59.

37 בתקופה זו פעלה כבר בספרד החדשה האינקוויזיציה הלאומית הספרדית. מעובדה זו לא יכלו להתעלם אנוסים שהחליטו להגר לשם.

38 מאז הגירוש הסופי של יהודי צרפת בשנת 1395 ומֶפְרוֹכֶנְס בשנת 1498, לא נותרו ברחבי מדינה זו יהודים גלויים, וכאלה לא יכלו להשתקע בה; אך אנוסים שהוסיפו להתנהג בפרהסיה כנוצרים יכלו להגר לשם באין מפריע. אינקוויזיציה לא פעלה בצרפת, ואף לא אחד השגיח על התנהגותם הדתית של הנוצרים החדשים שהיגרו לשם. מכאן שנפתחה לפני נוצרים חדשים אפשרויות רבות לקיים את מצוות תורת משה בסתר ובאין מפריע. כפי הנראה ראשוני הנוצרים החדשים (ביניהם אנוסים) שהשתקעו בצרפת הגיעו לשם אחרי שהמלך לוֹאֵי ה־11 העניק זכויות רבות לנוצרים שבאו להשתקע בֶּפוֹרְדוֹ; אך הגירה משמעותית יותר של אנוסים מספרד ומפורטוגל לצרפת התרחשה בשנים הראשונות שלאחר גירוש ספרד (בשנת 1492) ולאחר גזרת השמד בפורטוגל (בשנת 1497). בשנת 1550 העניק המלך הֶנְרִי השני לנוצרים חדשים מפורטוגל זכויות מיוחדות, ביניהן זכות הישיבה בכל תחומי הממלכה, תנועה חופשית בה וזכות התאזרחות, קניין ומסחר, כדוגמת הזכויות שניתנו לשאר הסוחרים הזרים. אך לנוצרים חדשים אלו ניתנה גם זכות מיוחדת שלא ניתנה לזרים אחרים, והיא הזכות להוריש את נכסיהם

לצאצאיהם ולקרוביהם. זכויות אלו חודשו ע"י כל שליטי צרפת שעלו על כס המלוכה אחרי הנרי השני. קפלן סבור, שאף כי רשמית הוחזקו "פורטוגלים" אלה כנוצרים קתולים נאמנים, אין ספק שמלכי צרפת ידעו את זיקתם של מתיישבים אלה ליהדות. על ההגירה וההתיישבות של אנוסים מספרד ופורטוגל בצרפת ראו: ביינארט, האינקוויזיציה מחוץ לספרד, עמ' 55; הנ"ל, אנוסים בספרד, עמ' 414-415; רות, תולדות, עמ' 157-158; נהון, עמ' 640-642; קפלן, הפזורה, עמ' 95-100.

39 מתנגדיו הפוליטיים של המושל, כולל ראשי האינקוויזיציה שבמכסיקו, טענו כלפיו, כי במסגרת משלחת המתיישבים שהביא אל העולם החדש הוא הבריה אנוסים רבים, ובכך סייע להם להתחמק מידי בית הדין האינקוויזיציוני.

40 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 463.

41 סביר להניח שמשפחת דה-מאטוס קארוואחאל התכוונה להגר מספרד לצרפת ולא לאיטליה, כפי שהעיד המושל. לואיס דה קארוואחאל הצעיר העיד גם הוא במשפטו השני ש"... sabía que la dicha ... había ido a vivir como judía por no haber en Francia Inquisición, donde tambien se quiso ir a vivir su padre con toda su casa". ... הוא ידע שאותה (הכוונה לדודתו) ... עברה להתגורר

כיהודייה, כי בצרפת אין אינקוויזיציה, ולאותו מקום ביקש אביו לעבור ביחד עם בני ביתו" (הדגשה שלי). ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 440. בזיכרונותיו הוא מקדים את המאוחר, כי רק לאחר ששהו שנים מספר בספרד החדשה עלה בדעתם הרעיון של הגירה לאיטליה. היה זה אחרי שאביו נפטר ונקבר במכסיקו. ייתכן שבזיכרונותיו הוא ייחס לאביו את הכוונה להגר לאיטליה ולא לצרפת כדי להצדיק את טענתו שהם רצו לחזור בגלוי ליהדות, והרי הוא ידע שבצרפת לא יעשו זאת: "...y aviendo intentado y deseado antes pasar a Italia a donde el verdadero D. (Dios) pudiera ser mejor servido de todos ellos adorado y conozido". ... וניסו ורצו לפני כן לעבור לאיטליה שבה אפשר (יהיה) לשרת, להכיר ולהעריך את האל האמיתי". ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 463. על האפשרויות להגר לאיטליה ראו: רות, תולדות, עמ' 145-156; בונפיל, עמ' 73-93.

42 במקור: "... y porque los divinos juicios. [sic] [juicios], son incomprensibles y justos debió de ser la mudanza y venida a esta tierra uno de los pecados que castigó en sus hijos la divina Justicia pero con mayor misericordia como adelante se verá." ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 463-464.

43 מרטין כהן סבור שקארוואחאל הצעיר היה מודע להשקפתם של חכמי ישראל בדבר המתח שבין מידת הדין למידת הרחמים, וגם למסקנתם שמידת הרחמים מרככת את מידת הדין או אפילו גוברת עליה. ראו: כהן, זיכרונות קארוואחאל, עמ' 207. השוו: ביבלניק, מאיבריות, עמ' 480-481. ראו גם: לעיל, עמ' 10 והערות: 6, 7, 8.

44 ראו: מיליאן, משפט.

- 45 ראו: בֶּאֱטֵרִיס גֹּמֶס, משפט.
- 46 ראו: דיאגו דיאס, משפט II; אוֹכְמָנִי, עמ' 250; מְדִינָה, עמ' 101; ליבמן, היהודים, עמ' 208; טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 115.
- 47 ראו: דיאגו דיאס, משפט II; אוֹכְמָנִי, עמ' 184, 212, 250, 256, ועוד רבים נוספים; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 347.
- 48 במקור: "... había estado en Ytalia y ido a algunas Juderías ..." ["...היה באיטליה ושהה בכמה קהילות של יהודים ..."] ראו: שם, עמ' 354. ראו גם: קארוואחאל הצעיר, משפט II.
- 49 במקור: "... de irse a una judería despues de haber ganado dineros" : "... ללכת לקהילה של יהודים לאחר שירוויח כספים..."] ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 354.
- 50 במקור: "... había estado en Berbería en hábito de judíos" : ראו: שם, עמ' 357.
- 51 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 240, 471-472.
- 52 אנוס זה הגיע אל העולם החדש בגפו. את אשתו השאיר באיטליה. איו זו תופעה יוצאת דופן. במשך כל המאה הט"ז היגרו בדרך כלל אל העולם החדש גברים בגפם, ששאפו להתעשר, ולאחר מכן או שחזרו אל בתיהם בעולם הישן, או שהביאו את נשותיהם וילדיהם אליהם. ראו: שם, עמ' 240-241, 471-472.
- 53 במקור: "... por espacio de un año, sin tener caudal ... le dió el Señor Dios hazienda que pasaba de siete mil pesos ... vistose en este puesto los hermanos ... determinaron irse a Ytalia a mayor servir al Señor Dios" ["... במשך שנה, מבלי שיהיה (בידיהם) הון ... נתן לו (להם) אלוהים אדוננו רכוש [ששוויו היה] יותר משבעת אלפים פֶּסוֹס ... ונוכח מצב זה החליטו האחים להגר לאיטליה (שם) ישרתו טוב יותר את ה' אדוננו"]. ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 472.
- 54 כלומר: היסווה את קיום מצוות תורת משה, כדי לא לעורר חשד.
- 55 במקור: "... donde estarían tiempo de seis meses al cabo de los cuales se irían a España a una Judería". ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 161.
- 56 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 320.
- 57 ראו: שם, עמ' 168-169.
- 58 במקור: su tierra.
- 59 במקור: "... que es frase de judíos llamar su tierra a una judería donde pueden guardar con libertad la dicha Ley". ["...זה ביטוי של יהודים [הכוונה לאנוסים] לכנות קהילה/שכונה יהודית, שבה ניתן לקיים בחופשיות את אותה תורה (תורת משה) בשם 'ארצי' "]. ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 426-427.
- 60 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 313, 328.
- 61 ראו: ביינארט, האנוסים בספרד, עמ' 408.

- 62 על חזרתם של יהודים כאלה ממרוקו לספרד (מסיבות כלכליות) ראו: ביינארט, יהודים ממרוקו, עמ' ט"ו-ל"ט. השוו: ביבלניק, מאיבריות, עמ' 467.
- 63 ראו: שם, עמ' 480-481. ראו גם: לעיל, הערות 9, 13, 14.
- 64 היא אינה מפרטת את מקורותיה. ראו: לעיל, הערה 20.
- 65 ראו: ביבלניק, מאיבריות, עמ' 480.
- 66 ראו: ביינארט, אנוסים בספרד, עמ' 413-414; הנ"ל, יציאת אנוסים, כל המאמר.
- 67 על אפשרויות של הגירת אנוסים מספרד ופורטוגל ראו לעיל הערות: 38, 41; וגם: אביטבול, עמ' 14-15; ביינארט, יציאת אנוסים, כל המאמר.
- 68 הרגשתם של יהודים כאלה, שחזרו והמירו את דתם, סוכמה בבהירות ע"י אחד מהם, סמוך לשנת 1500. במקור: "... que puede aver 7 o 8 annos, quando tornaron los judíos a Castilla ya christianos ... estava allá un christiano nuevo ... començaron a hablar con el e le dixerón que porque se avía ydo, e que entonces habló Francisco de Cáceres e dixo, si el rey nuestro sennor, mandase a los christianos que se tornasen judíos o se fuesen de sus reynos, algunos se tornarían judíos e otros se yrían, e los que se fuesen, des que se viesen perdidos, tornarse y en judíos por volverse a su naturaleza e que serían christianos e rezarían como christianos e engannarían al mundo, pensarían que heran judíos e de dentro en el coraçon e voluntad serían christianos... Juro al tal que es verdad 7 לפני 7" que así me contenció a mi e a otros que nos tornamos christianos." או 8 שנים, כשיהודים (המירו את דתם ו) חזרו לקסטיליה כנוצרים ... היה שם נוצרי חדש פרנסיסקו דה קסרס החלו ... לדבר אליו ושאלו אותו מדוע הלך (הכוונה – חזר לקסטיליה) ... ואז הוא ענה: 'אילו ציווה אדוננו המלך על הנוצרים להפוך ליהודים, ואם לאו – לעזוב את מלכותו, הרי קצת היו נעשים יהודים וקצת עוזבים; ואלה שהיו עוזבים, מיד כשהיו רואים צרתם, היו נעשים יהודים כדי שיוכלו לשוב למקום מולדתם; והם היו נשארים (באמונתם) נוצרים ומתפללים כנוצרים ומרמים את העולם. הם היו סבורים שהללו יהודים, אך בליבותיהם וברצונותיהם נשארו נוצרים... אני נשבע שכל זה אמת וכך קרה לי ולאחרים שהתנצרו" ראו: בער, תעודות (2), עמ' 545; בן ששון, דור גולי..., עמ' 38.
- 69 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 330-331.
- 70 ראו: שם, עמ' 351; קארוואחאל הצעיר, משפט II.
- 71 ראו: בער, התנועה המשיחית, עמ' ס"א-ע"ז; ביינארט, נבואה בקורדובה, עמ' 199.
- 72 על ה"נביאה" אינס בת חואן אֶסְטֵבֶן (Inez hija de Juan Estevan) מֶהֶרִיָּה דֶּל דּוּקָה (Herrera del Duque) מסופר: "... que fablava con ... ella el mexias, y la subia al cielo ... y vey a alla a todas los que avian quemado ... y que tuviesen esperança ... " que presto vernia [sic] el mexias y los llevaria a la tierra de promision ... " שמדבר איתה המשיח, ומעלה אותה השמימה ... ושם רואה היא את כל אלה

ששרפו אותם ... ושתהיה להם תקווה (לאנוסים פְּמוֹהָ) כי בקרוב יבוא המשיח וייקח אותם אל הארץ המובטחת ...". ועל ה"נביאה" מארי גומס (Maria Gómez) מצי'ליון סיפרה אֶלְוִירָה מַרְטִינֶס (Elvira Martinez), לאלווירה רואיס (Elvira Ruiz) [העדות רשומה בתיק משפטה של רואיס] "e asy fué que fué llevada al cielo e que decía ... que estaban aparejados muchas buenas andanças para los conversos que ayunasen e guardasen el sabado e fiziesen otras ceremonias de la ley de moysen porque todos avian a ser llevados a aquellas tierras santas de Promisyon ...". וכך קרה שהועלתה השמימה ושמעה אומרים ... שמצפים אירועים טובים לאנוסים שיצומו וישמרו שבת ויקיימו טקסים נוספים של תורת משה, כי את כולם יובילו אל האדמות הקדושות שהובטחו ...". ראו: לופס מרטינס, עמ' 157-158. ראו גם: בינארט, אנוסי צי'ליון, עמ' 243-247; הנ"ל, נבואה בקורדובה, עמ' 190, 193, 196-198; הנ"ל, אינס בפואבלה, עמ' 635, 638, 641, 643, 645, 646, 648; הנ"ל, האנוסים בספרד, עמ' 412.

73 דון יצחק אברבנאל כתב בספר המשיחי שלו "ישועות משיחו", על משיח שייוולד בארץ קתולית: "... שני דברים גדולים עתידים האחד שיולד המלך המשיח בארצות הנוצרים אשר במערב הנמשכים לדת רומי וראוי זה להיות כן כי כמו שנולד משרע"ה במצרים מקום הגלות ונולד זרובבל בבבל ראש הגלות, כן משיח צִדְקָנו יהיה נולד בתוך בני יהודה אשר בגלות רומי בקרב הנוצרים, והשני שיהיה בפתחא של רומי לא בתוכה ועניין זה שיולד או יתגלה מלך המשיח כשיהיו ישראל מגורשים מארצות הרומיים והנוצרים כאלו הם בפתחא של רומי לצאת משם ושהיה כאחד מבני הגזרות והשמדות בין אותן הזמנים אשר יסבלו ישראל בהם יסורים קשים וצרות רבות...". ראו: אברבנאל, ישועות משיחו, דף כג, (עמ' ב'). אברבנאל מאמין שהמשיח ייוולד בארץ נוצרית כאשר היהודים יגורשו מארצות הנצרות. משיח זה יהיה כאחד היהודים הסובלים. אך אין כאן רמז לאמונה במשיח אנוס. בחיבור משיחי אחר שלו, בשם "משמיע ישועה", הוא חוזר, בקווים כלליים, על רעיון המשיח שייוולד בארץ נוצרית: "ויש קבלה ביד היהודים האשכנזים, שבהיות מושב הקיסרות שמה, יבוא המשיח". מצוטט מ־בער, התנועה המשיחית, עמ' ע"ג.

74 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט I; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 70.

75 במיוחד על ספרו של נ. לופס מרטינס, שהוזכר לעיל.

76 תופעה זו תוארה ע"י כמה מהגולים. החכם ר' אליהו קפשאלי העיד: "אפילו מאותם ש... נסעו כבר, אחרי ימים רבים, בראותם רוב התלאות ... בדרכים ניחמו ושבּוּ מדרכם וחזרו ונשתמדו" (סוף ציטוט); ואף מאלה שהגיעו לתלמסאן (אלג'יריה בימינו. בעבר – מרוקו) – "נלאו נשוא וחזרו מהם רבים אין מספר למלכות קשתאלה וימירו את כבודם" – כדברי ר' אברהם הלוי בקראט.. מצוטט מ־בן ששון, דור גולי, עמ' 38, הערה 67. גם ר' שלמה בן וירגה מתייחס בספרו שבט יהודה לנושא כאוב זה: "בכתב שבא מפּיס מצאתי כתוב כי רבים מהמגורשים שיצאו מספרד לא יכלו לסבול מה שאירע להם בדרכם ושבּוּ

לספרד...". ראו: שבט יהודה, מהד' שוחט, עמ' קמ"ד; ובמהדורת וינר (וויצענער), עמ' 110.

77 אין הכוונה לחסידי הנביאות. אלה חיכו למשיח שיוביל אותם.

78 בכך עסק בהרחבה ח. ביינארט. ראו: ביינארט, יהודים ממרוקו, עמ' ט"ו-ל"ט.

פרק ג:

תפוצת האנוסים בספרד החדשה ורדיפתם שם

1. מכיבוש מכסיקו עד שנת 1569:

ראשיתה של התיישבות אנוסים בעולם החדש לוטה בערפל, אך אין ספק שחרף התקנות והאיומים¹ המשיכו נוצרים חדשים, משומדים כאנוסים, להסתנן אליו ולהתיישב בו, החל מראשית גילוי², אך מספרם אינו ידוע³.

כאמור בפרק הראשון, מדיניות מלכי ספרד חתרה למנוע כניסתם של יסודות מפוקפקים מבחינה דתית אל העולם החדש; וכדי להגשים מדיניות זו צורף אל מסעו השני של קולומבוס (בסוף 1493) הנזיר הדומיניקאני פֶרְנַאנְדוֹ בּוּיֵל (Fray Bernardo Buil), שהוסמך להקפיד על שמירת כללי האמונה הקתולית, ולהילחם בכל סוג של כפירה⁴ בכל מקום שאליו יגיעו הספרדים. למעשה קיבל נזיר זה סמכויות של אינקוויזיטור אפיפיורי (אפוסטולי או אפיסקופלי, אין הבדל בין המושגים), אותן הפעיל ממקום מושבו בקובה. רדיפת כופרים ונוצרים חדשים (ובניהם אנוסים)⁵ בדרך אינקוויזיציה⁶ החלה בפועל, סמוך לגילוי אמריקה וכיבוש שטחיה⁷.

על ראשית ההתיישבות של אנוסים בספרד החדשה ידוע מעט יותר. בתיקי האינקוויזיציה יש עדויות על הימצאות אנוסים בין הכובשים, חברי משלחת קורטס. משלחת זו יצאה מקובָה ואנשיה גויסו שם ובאים האחרים⁸. הידוע ביותר מבין אנשי קורטס, שהואשם ונשפט ככופר מתייהד וכמקיים "מצוות דת משה המתה"⁹, היה הֶרְנַנְדוֹ אַלּוֹנְסוֹ, נפח ונגר במשלחת קורטס. איש זה השתתף בבניית הספינות שצרו על בירת האצטקים, טֶנוֹצְ'טִיטְלָאן. אלונסו זה הפך, בזכות מעשיו בימי הכיבוש ומעשי כיבוש נוספים בהם השתתף, לדמות בעלת השפעה הן פוליטית והן כלכלית, וצבר, בין היתר, רכוש ניכר ואויבים לא מעטים. בין השנים 1524-1528 הופיע שמו תכופות בפרוטוקולים של הרשות המקומית של העיר מכסיקו¹⁰. אלונסו היה אחד משני האנוסים הראשונים שהועלו על המוקד בספרד החדשה, בערך בשנת 1528.

האנוס השני שנשרף על המוקד יחד עם אלונסו היה גוֹנְסָלוֹ או פֶרְנַנְסִיקוֹ דֶה מוֹרָאֵלס¹¹, גם הוא אחד מאנשי קורטס. הוא היה סוחר. כפי הנראה היה לו אח בשם דיֶאֶגוֹ דֶה מוראלס, גם הוא תושב ספרד החדשה ואנוס גם כן, שמספר פעמים הועמד לדין ע"י חוקרי המינות, ובכל פעם יצא בעונשים קלים יחסית¹². אדם שלישי שנשפט אז ע"י בית דין אינקוויזיציוני, וכפי הנראה יצא (כלומר, הוכרח להופיע כנאשם שנידון) גם הוא באוטו דֶה פֶה ["מבצע אמונה"]

שהתקיים בשנת 1528 כ"מוחזר אל חיק הכנסייה", היה הנוטריון דיאגו דה אוקנייה (Diego de Ocaña). יש הסוברים שאל איש זה התכוון הפרוניקאי בן התקופה, בַּרְנָאל דיאס דֶּה קַסְטִיו¹³, כשכתב כי לאחר פְּרִסּוֹם ההכרזה שכל אלה ממוצא יהודי או מאורי חייבים לעזוב את ספרד החדשה¹⁴, הרי בפועל גורשו אז מהעיר שנים בלבד, שאחד מהם היה נוטריון. פרוניקאי זה אינו מציין מתי גורשו השנים. יש לזכור שההכרזה הנ"ל לא פורסמה לפני 1526. אם הוא התכוון לדיאגו דֶּה אוקנייה נראה שטעה, כי איש זה כנראה לא עזב כלל את ספרד החדשה או שעזב וחזר מיד¹⁵, כי בסביבת 1528 וגם לאחר מכן חי אוקנייה בעיר וכפי הנראה היה בעל השפעה לא קטנה שם.

מי ששפט את אלונסו, ג. מוראלס ואוקנייה היה הנזיר הדומיניקאני ויסנטה דה סנטה מאריה (Fray Vicente de Santa María), שהגיע (בפעם השנייה) לספרד החדשה בשנת 1528 ומונה שם כראש מסדר הדומיניקאנים וראש המנזר שלהם בעיר מכסיקו. הוא הוסמך להפעיל סמכויות של חוקר מינות ע"י קודמו בתפקיד הנזיר דומינגו בטאנאסו (Fray Domingo Betanazo), שהיה, לפני שהגיע ויסנטה דה סנטה מאריה, ראש הדומיניקאנים במושבה, ובתוקף תפקידו הייתה לו גם הסמכות לחקור בענייני כפירה ומינות (אינקוויזיטור אפיפיורי)¹⁶. ויסנטה דה סנטה מריה לא דן ספרדי או אינדיאני בעוון כפירה או עבודת אלילים, אך הרבה לדון ולהעניש נאשמים בעוון גידוף וחירוף קודשי הנצרות (Blasfemia)¹⁷. לדעת ויזניצר זכה נזיר זה, בצדק, לתואר המפוקפק של הרודף הקנאי הראשון של מתייהדים. גם קונווי חושב כך¹⁸.

לא ידוע בוודאות על פי אילו הליכים נשפטו ונידונו אלונסו והאחרים (ראו להלן), אך כפי הנראה נהג ויסנטה דה סנטה מאריה ע"פ חלק מההליכים שהיו מקובלים באינקוויזיציה הספרדית, אך גם חרג מכללים אלו¹⁹. אין ספק שלרשותו עמדו מנגנון וכלים, כנהוג בספרד, אך בהיקף הרבה יותר מצומצם²⁰.

את אלונסו האשימו בשתי עבירות נגד הנצרות הקתולית. האחת – שהטביל פעמיים ילד קטן פעם אחת בכנסייה, ופעם שנייה, לדברי העד הנזיר ויסנטה דה לאס קאסאס (Fray Vicente de las Casas), בביתו הפרטי. עד זה סיפר, שאלונסו העמיד את הילד על קערה ושפך לאט לאט מים על ראשו, נתן למים לזרוף על גופו, ואז אסף ושתה מים אלו טיפה אחר טיפה. העד לא זכר אם הועלו אשמות נוספות נגד אלונסו על קיום טקסים של דת משה²¹. העד פָּדְרוֹ וַאֲסֶקֶס דֶּה וֶרְגָּאָרָה (Pedro Vázquez de Vergara) הציג גירסה שונה. לדבריו, אלונסו, אדם נוסף בשם פַּלְמָה (Palma), ואחרים ששמותיהם לא פורטו בעדות, בהיותם בנמל הנקרא פּוּאָרְטוֹ רֶאָל שבאי אֶסְפַּנְיוֹלָה, לקחו ילד שטרם מלאו לו שנתיים, העמידו אותו על קערה או צלחת גדולה ושפכו על ראשו מעט מים, אספו את המים הניגרים מגופו של הילד בספלים – וכולם שתו מים אלו. אלונסו, שנשאל

במשפטו מדוע הם עשו מה שעשו, התוודה שרצה לחלל בכך את הסקרמנט המקודש של הטבילה. לדעת העד, אלונסו התכוון לקיים טקס של דת משה²². ועוד הוסיף עד זה: בפסק הדין שהוקרא באוטו דה פה שבו יצא אלונסו, נאמר כי לאלונסו היה בן שהוטבל ע"י הנזיר הפּרנסיסקאני דיאגו קמפּנרו (Campanero Diego), שהיה אחד משלושת הנזירים שהשתתפו בכיבוש מכסיקו. הבן הזה הוטבל שנית בכנסייה המרכזית של העיר מכסיקו. אלונסו טען שטבילה שנייה זו בוצעה רק לאחר שהכומר חואן דיאס (Juán Díaz) הסביר לו, שהטבילה הראשונה (של הנזיר הפרנסיסקאני) – אינה תופשת²³. גם העד, דיאגו דה וַאלַאדֶס (Diego de Valadez), הכובש בן ה-80 בזמן מתן העדות, אישר שאלונסו ואחרים שפכו מים על ראשו של ילד ושתו אותם לאחר שהמים שטפו את גוף הילד. לטענתו, כל זה התרחש בפּסנטו דומינגו (Santo Domingo) שבאי אֶסְפּניוֹלָה²⁴. ראוי לציין שֶׁעַד זֶקֶן מופלג זה העיד על עצמו כי זְכֵרוֹנוֹ אִינוֹ בְּמִיטְבוֹ²⁵.

לעומתם, טען בעדותו פֶּרנַרְדִּינוֹ דֶה אַלְבּוֹרְנוֹס (Bernardino de Albornoz) כי שמע אומרים שבביתו של אלונסו, הוא ואחרים, שפכו יין על ראשו של ילד ושתו את טיפות היין ששטפו את גופו. הם אכלו גם מרק כהה המכונה "Bornia"²⁶. גם פֶּרְטוֹלוֹמֶה גוֹנְסַאֵלֶס (Bartolomé González) טען בעדותו, שאלונסו ואחרים שפכו יין על ראשו של ילד, אספו את היין לאחר ששטף את גופו של הילד, שתו כל מה שאספו ושרו מזמור "Dominus Deus Israel de Egipto" [אדוננו אלוהים (ש) הוציא (את) ישראל ממצרים], או משהו דומה. לטענתו, האירוע הזה התרחש באי קובה, כשאלונסו התגורר שם²⁷.

המכנה המשותף של כל העדויות השונות, המשונות ואפילו סותרות, מסתכם בכך, שאלונסו ואחרים ביצעו טקס שבמרכזו, כפי הנראה, לאו דווקא טבילה שנייה, כפי שסברו רוב העדים וגם האינקוויזיטורים ששפטו את אלונסו, אלא שטיפת מי הטבילה, וזאת הן כביטוי של התנגדות לסקרמנט המקודש של הטבילה והן וגם כביטוי להתנגדותם לפולחן הקתולי.

מנהג זה של שטיפת הטבילה רווח אצל האנוסים בספרד לפני הגירוש וגם אחריו. יש עדויות רבות שאנוסים נהגו לחזור לביתם מטקס הטבילה בכנסייה (של כל ילד או ילדה שנולדו), ושם מיהרו לשטוף את גוף הנטבל²⁸.

בין העברות החמורות נגד הנצרות שמייך ופרט הנזיר הפרנסיסקאני אַלוֹנְסוֹ דֶה אֶסְפִּינָה (Alonso de Espina), – הוא עצמו מומר או בן של מומרים²⁹ – בספרו Fortalitium Fidei [מבצר האמונה], שנכתב, כפי הנראה, בין השנים 1458-1459, בימי מלכותו של אֶנְרִיקֶה הרביעי – מופיעה גם עֲבֵרָה זו ועוד אחת המתייחסת גם היא לסוגיית הטבילה: העמדת פנים שהרך הנולד נמצא בסכנת חיים ובשל כך עורכים להם טבילה בבית בלא טקס בכנסייה³⁰. עֲבֵרַת מחיקת הטבילה

מופיעה ב"צווי האמונה"³¹ השונים שפורסמו בספרד לפני ואחרי הגירוש³², ובספרד החדשה³³ לאחר כינונה של אינקוויזיציה ספרדית במושבה. במשך הזמן, הפך, כנראה, נוהג שטיפת הטבילה לטקס של ממש, שרבים בו ביטויי הלעג והבוז לסקרמנט הטבילה, כפי שטען העד פֶּדְרוֹ נַאסְקֶס דֶּה וֶרְגָאֶה³⁴.

כובשים ונכבשים (ספרדים ואינדיאנים)

שרידים אינדיאניים ברכס ההרים Palma

העברה השנייה שיוחסה לאלונסו – שהוא מנע, או ניסה למנוע, מאשתו הראשונה, איסבל דה אגילר (Isabel de Aguilar) להשתתף בתפילת יום ראשון בכנסייה בתקופת המחזור החודשי שלה, שהרי טמאה היא ותחלל את הכנסייה בנוכחותה³⁵, ושהוא עשה זאת כי הוא קיים את מצוות דת משה³⁶. עדות זו נתמכה גם ע"י עדותו של ברטולומה גומס (Bartolomé Gómez)³⁷.

איסור כזה אינו קיים בנצרות הקתולית, ואשת אלונסו העירה לו על כך ש"אלה הם טקסים עתיקים של היהודים, שאינם מתקיימים עוד אחרי שקיבלנו עלינו את תורת החסד האוונגלית"³⁸. לדברי העד – אלונסו לא הגיב על הטענה; אך בפסק הדין של אלונסו שהוקרא באוטו דה פה נאמר, שהוא הודה שנהג כך מכיוון שכך כתוב בתורת משה שהוא נמנה על מאמיניה ומקיימי מצוותיה³⁹.

ליבמן טוען שאולי פירש אלונסו את האיסור המופיע בספר ויקרא י"ב/ 4 כאיסור שיש לקיימו גם לגבי הכנסייה⁴⁰. אלא ספק רב אם אמנם ידע אלונסו את הכתוב בתנ"ך בכלל ובויקרא בפרט. ראוי לציין שליוֹנְטָה טוען כי עברה כזאת כלולה בצווי האמונה שפורסמו בספרד החל משנות ה-80 של המאה ה-15⁴¹.

ראוי לציין שאלונסו דחה תחילה את האשמות נגדו, אך כשאיימו עליו בעינויים ואף העמידו אותו לפני מיטת העינויים (potro) והמכשירים האחרים – רק אז הודה בכל האשמות⁴².

אפשר להניח שאלונסו נהג כך לא רק כדי להימנע מעינויים, אלא גם משום שסבר כי העונשים על האשמות נגדו, רוחניים וכספיים יהיו, אך לא ידונו אותו למוות, כי לא היה נהוג לפסוק עונש מוות לחוטא שנידון בפעם הראשונה, הודה וביקש רחמים. במקרים כאלה נהגו להחזיר את הנאשם אל חיק הכנסייה כמתפשר עמה (reconciliado).

גונסאלו דה מוראלס נעצר תחילה בעוון ניאוף (amancebado – חי עם פילגש, ללא נישואין), ובזמן מאסרו הגיע לידי האינקוויזיטור בספרד החדשה, הנזיר ויסנטה דה סנטה מאריה, תיק אינקוויזיציה ששלח לו אלונסו מנסו (Alonso Manzo), הבישוף של סאן חואן (San Juan). היה זה תיק משפטה של אחותו של ג. מוראלס, שנידונה לשרפה בסנטו דומינגו (Santo Domingo) בעוון התייהדות וקיום טקסי תורת משה. כשעינו אותה – היא הסגירה גם את אחיה וטענה ששניהם הלקו צלב וחיללו אותו⁴³. התקבלה גם עדות נוספת, שמוראלס זה השתין על צלב⁴⁴, ובשנת 1574 מסרו עדים שונים, שבמעשים אלו השתתף גם פלמה הידוע לנו מפרשת טקס מחיקת הטבילה שביצע אלונסו, טקס שבו השתתף, כפי הנראה, גם גונסאלו דה מוראלס⁴⁵. הנזיר ויסנטה דה לאס קסאס סיפר שגונסאלו מוראלס הודה "בפשעים" המיוחסים לו, ולכן שרפו אותו ככופר וכיהודי⁴⁶, אך בהמשך עדותו הוא ציין, שדנו אותו לשרפה על כי הודה מאוחר, כלומר: תחילה, כפי הנראה, הוא כפר באשמות, כמו שעשה אלונסו⁴⁷. גם פדרו

ואסקס דה ורגארה העיד, שלטענת פדרו דה קונטרראס (Pedro de Contreras) מוראלס זה הודה כי פחד מהעינויים, כמו אלונסו⁴⁸.

הנזיר אנטוניו רולדן (Antonio Roldán) טען בעדותו שעל הסאנפניטו של מוראלס היה כתוב: "כופר שנשרף", אך בציבור רווחה הדעה ששרפו את מוראלס זה כי היה "יהודי"⁴⁹. גם פֶּרְנַנְדִּינוֹ דה אַלְבֹּרְנוֹס, שהיה פקיד מלכותי גבוה בממשל בספרד החדשה, העיד, שגם את אלונסו וגם את מוראלס שרפו כי הם היו יהודים, וכך היה כתוב בפסקי הדין של השנים⁵⁰.

דיאגו דה אוקנינה⁵¹ היה צאצא למשפחת חואַרֶס דה בֶּנְאֶדֶרָה (Xuárez de Benadera) זו הייתה משפחה של אנוסים ידועה בעיר סביליה. אוקנייה אישר עובדה זו בצוואתו⁵². אישור נוסף התקבל בשנת 1574 מפי אנטוניו רולדאן (Antonio Roldán) בעדותו. רולדאן טען שאוקנייה היה ידוע בציבור כמי שמוצאו מהיהודים, מחמולת חואַרֶס דה בֶּנְאֶדֶרָה, יהודים מסביליה⁵³.

האיסור שחל על נוצרים חדשים להיכנס אל העולם החדש לא הרתיע את דיאגו דה אוקנייה, שהיגר והתיישב בסנטו דומינגו (באי אספניולה) יחד עם בנו ובתו, לא ברור מתי⁵⁴, ובשנת 1525 עבר אל העיר מכסיקו והתיישב בה⁵⁵. אפשר להניח שכניסתו אל העולם החדש התאפשרה תמורת תשלום⁵⁶.

אוקנייה היה נוטריון והועסק ע"י הסוכן המלכותי רב ההשפעה, גונסאלו דה סַלְאֶסָאר (Gonzálo de Salazar), כמזכירו⁵⁷, וזכה לידידותו וחסותו. כשפורסמה במכסיקו ההכרזה שכל אלה ממוצא יהודי, מאורי וכו'⁵⁸, חייבים לעזוב את ספרד החדשה – הסגיר, כפי הנראה, אוקנייה את עצמו לשלטונות. לא ברור אם גורש וחזר, או כלל לא גורש, כי הוא המשיך להתגורר בעיר. כפי הנראה שילם למי שצריך, והותר לו להישאר במכסיקו⁵⁹.

תחילה האשים אותו האינקוויזיטור ויסנטה דה סנטה מאריה בשתי עבירות: האחת – שנהג לקטול את העופות שאכל ע"י [חיתוך? שבירה?] של עמוד השדרה, וכל זה כדי לקיים את דת משה⁶⁰. יתכן שנהג לכרות את ראשו של העוף, כעין שחיטה. בכל מקרה, ברור שהוא לא נהג לחנוק את העופות, כמקובל בספרד ובספרד החדשה. השנייה – שנהג לאכול בשר בימי ששי (מעשה שהכנסייה הקתולית אוסרת) ובימים האחרים בשבוע אכל דגים⁶¹. אך בפסק הדין מופיעה אשמה נוספת: שבזמן מאסרו בכלא של האינקוויזיציה, ולאחר שנאסר עליו לקיים מגע כלשהו עם אסירים אחרים, הוא העביר מסר לאלונסו ולגונסאלו מוראלס, שהיו כלואים בתאים סמוכים, שלא יודו באשמה ולא יאמרו את האמת, כי העדים נגדם נפטרו זה מכבר⁶². בהקשר זה, מעניינת עדותו של הנזיר ויסנטה דה לאס קסאס שאמר: "... חבשו אותו בכלא [בתא] סמוך [לתא] של פרנסיסקו דה מוראלס, [ואף כי] נצטווה שלא להתקשר עם [אסירים] בתאים אחרים, הוא אמר יום אחד כך שהאסיר פרנסיסקו דה מוראלס ישמע: 'לך קיר, אני אומר שלא

תודה, כי העדים נפטרו⁶³ ". אותו עד נשאל אם התובע האשים את אוקנייה שהוא יהודי, והתשובה הייתה חיובית⁶⁴. גם העד פדרו ואסקס דה ורגארה טען שאוקנייה הואשם ב"עבירות יהודיות"⁶⁵.

ויסנטה דה לאס קסאס נשאל גם "אם אוקנייה זה, בסתר או בפומבי, התנכר ובז ל'טעויותיו' כי היה כלוא, [ולכן] הבטיח בשבועה לא לחזור על מעשיו הרעים"; ותשובתו הייתה – שהוא ראה שאוקנייה נידון להיות מוחזר אל חיק הכנסייה כמתפשר עמה. זה התרחש בטקס, שכלל כמה תפילות שאת תוכנן אין הוא זוכר⁶⁶, וזה כל מה שידוע לו.

הנזיר אנטוניו דה רולדן הוסיף, שאוקנייה יצא באוטו דה פה משנת 1528 כשהוא לובש סאנבניטו של Reconciliado כלומר – של מוחזר אל חיק הכנסייה, אך סאנבניטו זה לא הוצג בכנסייה, כנהוג, כי אוקנייה היה בן חסותו של גונסאלו דה סאלאסאר (שהוזכר לעיל). עד זה הוסיף כי ראה את אוקנייה אחרי האוטו דה פה ללא סאנבניטו עליו⁶⁷, ואילו פדרו ואסקס דה ורגארה טען שהוא ראה את אוקנייה מחוץ לכותלי הכלא (אחרי האוטו) והסאנבניטו עליו⁶⁸, והוסיף שהוטל על אוקנייה לשאת את הסאנבניטו במשך ששה חודשים⁶⁹.

פֶּרְנַרְדִּינוֹ דֶּה אֶלְבֹּרְנוֹס מסר בעדותו, שלאחר האוטו דה פה, אוקנייה כמעט לא יצא מפתח ביתו ובילה רוב זמנו במיטה כשהסאנבניטו תלוי מולו⁷⁰. אולי נמנע מלהופיע בפומבי בלבוש המשפיל הזה.

מכל האמור מתברר, שעל אף החטאים החמורים של אוקנייה, שכללו גם מעשי התייהדות (שחיטה), פגיעה קשה בדת הקתולית (אכילת בשר בימי ששי) והפרת הכללים הנהוגים בכלא של האינקוויזיציה, – הוא זכה למחילה, הוחזר אל חיק הכנסייה, קיבל עונשים רוחניים קלים וחויב, כפי הנראה, זמן קצר, לשאת את הסאנבניטו.

ראוי לציין שבצוואתו, שנכתבה בשנת 1533, טען אוקנייה, בין היתר, שאף כי חטא – היה קתולי נאמן כל חייו, ושִׁטְפָלוּ עליו אשמות שווא כוזבות, ושמעולם לא היה מתייהד, ושבמשפט האינקוויזיציוני נעשה לו עוול. הוא גם הוריש חלק גדול מרכושו לכנסייה ומוסדותיה⁷¹. מ. כהן אינו רואה בדיאגו דה אוקניה מתייהד או אנוס, כשם שאינו רואה באלונסו ובגונסאלו דה מוראלס אנוסים מתייהדים, כי האשמות נגדם אינן כוללות מצוות יהודיות כפי שקיימו אותן יהודים נורמטיבים שחיו בזמן ההוא. יתר על כן, האשמות כוללות בחלקן עבירות שאין להן קשר ליהדות, כגון: חילול צלבים או אכילת בשר ביום ששי⁷². ויזניצר סבור גם הוא שאוקנייה לא היה אנוס ולא מתייהד אלא קתולי נאמן. הוא מסתמך על הצוואה⁷³. הוא טוען גם שהאשמות נגד אלונסו היו חסרות שחר כי למעשיו לא היה שום קשר ליהדות⁷⁴. קונווי רואה באלונסו יהודי, או לפחות ממוצא יהודי⁷⁵. לפחות לגבי אוקנייה מעלה ליבמן השערה אחרת שיכולה להסביר פשר

צוואתו: יתכן שרצה בצוואה כזאת להסיח דעתו של הממסד הכנסייתי מאשתו ובני משפחתו האחרים, שלפחות אחדים מהם היו כנראה אנוסים⁷⁶. יש להתייחס להשערה זו בזהירות רבה, כי הרי אשתו כבר לא הייתה בחיים.

אף כי האינקוויזיטור ויסנטה דה סנטה מאריה, אָרגן בשנת 1528 את האוטו דה פה לפי הכללים הנהוגים בספרד, ודאג לכך שישתתפו בו כל ה"מי ומי" של מכסיקו, ביניהם מושל העיר, ראשי הכנסייה וראשי המסדרים הנזיריים שפעלו שם⁷⁷, – אין ספק שלא נהג על פי הכללים הנהוגים כשדן למוות בשָרפה את אלונסו ואת גונסאלו דה מוראלס, ואילו את אוקנייה (ואת דיאגו דה מוראלס) דן לעונשים קלים מאד והחזיר אותם אל חיק הכנסייה כמתפשרים עמה.

התנהגותו זו זכתה, כפי הנראה, לביקורת בתקופת ההתרחשויות עצמן. על זה העיד פדרו ואסקס דה ורגארה: "[בזמן ש] אותו הרננדו אלונסו היה כלוא לפני שנשפט, סיפר לי הנזיר פֶּדרוֹ דֶּה קוֹנטֶרֶאס, עמיתו של אותו ויסנטה דֶּה סֶנְטֶה מאריה וידיד שלו, שבתחילה [אלונסו] הכחיש בשבועה את כל האשמות נגדו, אך אחר כך הודה בהן, כי איימו עליו בעינויים, והעמידו אותו אל מול שולחן העינויים ומכשירי עינוי אחרים, ולכן, אף כי הודה וביקש רחמים, – אין מקום להיענות לו ויש לשרוף אותו. כשעד זה אמר לאותו נזיר, פֶּדרוֹ דֶּה קוֹנטֶרֶאס, שזה נראָה כחומרה יתרה לא להעניק לו רחמים, אף כי הוא [הודה ו] ביקש [רחמים] ימים ספורים לאחר שהכחיש [את האשמות], אולי 15 ימים – ענה לי אותו נזיר שכך יש לעשות, ואין לו מה להוסיף"⁷⁸. מותר להניח שפדרו ואסקס דה ורגארה לא היה היחיד שפקפק בתקינות ההליך המשפטי שנקט בו ויסנטה דה סנטה מאריה. טענת המצדד בשָרפתם של אלונסו ושל גונסאלו דה מוראלס הייתה, שיש לשרוף אותם כי שניהם לא הודו בכנות בראשית החקירה ושיקרו. כאמור, זה היה בניגוד לכללים שהיו נהוגים באינקוויזיציה הספרדית. כמה שנים לאחר מכן (כפי הנראה בשנת 1530), נמתחה ביקורת נוקבת ע"י הארכיבישוף של סנטו דומינגו, דון סֶבֶסְטְיָאן רֶמֶיֶס דֶּה פּוֹאֵנְלֶאֶל (Sebastián Ramírez de Fuenleal), שמונה בינתיים לנשיא הוועדה המלכותית הממונה (השנייה) של ספרד החדשה, על ההליך המשפטי הלא תקין שנקט ויסנטה דה סנטה מאריה נגד אלונסו וגונסאלו דה מוראלס. סיפר על כך פדרו ואסקס דה ורגארה בעדותו: "בשנת שלושים פחות או יותר, הגיע לעיר זו [העיר מכסיקו] כנשיא הוועדה המלכותית הממונה, דון סֶבֶסְטְיָאן רֶמֶיֶס, הארכיבישוף של סנטו דומינגו, ועד זה שמע הרבה אנשים שָׁאת שמותיהם אינו זוכר אומרים ששמעו אותו [את הארכיבישוף] אומר שלא קוימו ההליכים [המקובלים] נגד הרננדו אלונסו וגונסאלו דה מוראלס ושהוא [הארכיבישוף] הכיר [כללים אלו] כי היה אינקוויזיטור בספרד, ושפגעו [בנאשמים] כי לא העניקו להם חסד ורחמים, אף כי ביקשו זאת זמן קצר לאחר הכחשותיהם [את האשמות נגדם, וחזרו בהם]..."⁷⁹.

מכל האמור אפשר להבין שהייתה, כפי הנראה, החלטה של האינקוויזיטור ושל אחרים לשרוף את הרננדו אלונסו ואת גונסאלו דה מוראלס. החלטה זו התקבלה לפני תום ההליך המשפטי נגדם. פדרו דה קונטרראס רומז על כך⁸⁰. נותרה שאלה אחת: מדוע נהגו כך?

מ. כהן טוען שפרשת ג. מוראלס ואוקנייה מביכה ומבלבלת, אבל לגבי אלונסו, – עולה חשד שרדיפתו ע"י האינקוויזיציה לא נבעה ממניעים דתיים, אלא פוליטיים, והאשמות נגדו, אם לא "בושלו", נבעו מהאמונות הטפלות שלו יותר מאשר מהתנהגות מתייהדת⁸¹.

גם גרינליף טוען שהרננדו אלונסו וגונסאלו דה מוראלס נשרפו מסיבות פוליטיות ולא דתיות, וסיבות פוליטיות הן שהצילו משרפה את דיאגו דה מוראלס ואת דיאגו דה אוקנייה⁸². שני הראשונים תמכו בקורטס, ושני האחרונים תמכו במתנגדי קורטס. בייחוד בלט אוקנייה כמתנגד חריף של קורטס. הוא שלח סדרה של מכתבי תלונה חריפים נגד קורטס לבית המו"מ בסביליה. לדעת גרינליף, מכתבים אלו הצילו את אוקנייה משפחה⁸³. אין לשכוח גם שלאוקנייה היו קשרים מצוינים בחוגי השלטון, בהיותו מזכירו ובן חסותו של גונסאלו דה סאלאסאר⁸⁴. גם עובדה זו סייעה לו⁸⁵. אם נקבל הנחות אלו – הרי שניתן לומר שהאינקוויזיציה האפיפיורית, שפעלה בספרד החדשה עד כינונה של האינקוויזיציה הספרדית במושבה, – עשתה מה שעשתה הן משיקולים דתיים והן משיקולים אחרים שלא היה להם קשר לדת.

כפי הנראה, ויסנטה דה סנטה מאריה חדל למלא את תפקיד האינקוויזיטור הראשי בשנת 1528, אולי בגלל מורת הרוח שגרמה פסיקתו בדינם של אלונסו ושל מוראלס, שלדעת רבים הייתה מנוגדת לתקנות ולנוהג⁸⁶, או, אולי, כדעתו של גרינליף, פסק נזיר זה לתפקד כאינקוויזיטור כי לא היה בו צורך עוד. בשנת 1527 הוקמה הבישופות של מכסיקו ובראשה ההגמון הנזיר חואן דה סומאראגה (Juan de Zumárraga)⁸⁷. מעתה היה ההגמון האיש המוסמך לטפל גם בענייני האינקוויזיציה.

גם אם נקבל את הדעה, שארבעתם היו אנוסים שנרדפו ע"י האינקוויזיציה בגלל היותם אנוסים, – לא נוכל להתעלם מהעובדה שאין אנו יודעים מאומה על אורח החיים האנוסי שלהם, למעט מעשי התנגדות ובוז לנצרות. אין אנו יודעים אילו מצוות הם קיימו, אם בכלל, למעט אולי שחיטה "על פי הנוהג היהודי" (אצל אוקנייה). לא שמענו על קיום מצוות אחרות שאנוסים נהגו לקיים.

יתכן כי ארבעת הראשונים שהאינקוויזיציה בספרד החדשה שפטה בעוון היותם "יהודים" או מתייהדים – היו אנוסים נומינאליים, שאולי קיימו משהו מהמצוות שאנוסים נהגו לקיים, או שאנוסיותם באה לביטוי אך ורק במעשים אנטי קתוליים⁸⁸.

מפרטי העדויות מתברר שארבעת הנידונים לא היו האנוסים היחידים במושבה, ושאנוסים קיימו קשרים ביניהם. העדים השונים ציינו את העובדה שהנאשמים הכירו זה את זה, קיימו קשרים ביניהם ובין אחרים כמוהם. אחדים מהם מוזכרים כמשתתפים במעשה זה או אחר שאלונסו או מוראלס ביצעו ובגינם העמידו את שניהם לדין אינקוויזיציה. מה היו טיבם של קשרים אלו, ועד כמה הם היו משמעותיים, – אין לדעת. ראוי לציין כי זו הייתה תופעה מקובלת אצל אנוסים – לחפש בני ברית, אחים לאמונה. מה שאינו מוטל בספק שקשרים אלה, לפחות עד שנות השלושים – לא הובילו להתארגנות כלשהי ובוודאי לא להתארגנות במסגרת קהילתית זו או אחרת. יתכן שהם לא היו בשלים לכך או שלא הספיקו.

לא ידוע הרבה על פעילותו האינקוויזיציונית של ההגמון חואן דה סומאראגה בין השנים 1528 עד 1535. מה שידוע שבין השנים 1529-1535 לא התקיימו כפי הנראה משפטי אינקוויזיציה. בכל מקרה, אין תעודות שמצביעות על קיום משפטים כאלה. כאמור לעיל, התעודות המצויות בתיקי האינקוויזיציה הן המקור הבלעדי כמעט לידיעותינו על אנוסים בספרד החדשה, ולכן בתקופות שהאינקוויזיציה גילתה פעילות מועטה שלא זכתה לרישום מסודר – מתמעטות ידיעותינו. אך אין זו הוכחה שלא היו אנוסים במכסיקו או שלא הגיעו נוספים. טורו טוען כי מיעוט המשפטים נגד אנוסים מתייחדים בתקופה שעד 1538, אף כי רבים כאלה התגוררו במושבה, מעיד שהחוקרים והשופטים גילו בורות מדהימה ולא הבחינו בין מחרפים ומגדפים⁸⁹ לבין אנוסים, כי אלה הצליחו להסוות יפה את אורח החיים היהודי שלהם. טורו אינו מסביר מדוע הוא סבור שהיו במושבה אנוסים "רבים", אך לפחות משפטם של גונסאלו דה מוראלס ושל אחיו דיאגו מאשרים לכאורה חלק מטענותיו. גונסאלו הואשם תחילה בניאוף, אך לאחר שהתקבלו ידיעות נוספות עליו מהגמונה של פוארטו ריקו, האשימו אותו בעברות "היהודיות". גם דיאגו הואשם תחילה בחילול צלבים ורק בשנת 1538 הואשם כמתייהד.

בשנת 1535 חל מפנה. ב-27.6.1535 מינה האינקוויזיטור הראשי של ספרד דון אלפונסו מאנריקה (Don Alfonso Manrique), איש סביליה, את אותו הגמון, חואן דה סומאראגה, לאינקוויזיטור אפיפיורי בעיר מכסיקו, והעניק לו סמכויות רחבות ביותר הן בתחום חקירת המינות, השיפוט והענישה והן בתחומים האדמיניסטרטיביים. הוא הוסמך לארגן מנגנון של אינקוויזיציה, כנהוג בספרד, ולפסוק בכל שאלה שתתעורר בכל התחומים⁹⁰. מכאן ואילך הפך סומאראגה את תפקידו כאינקוויזיטור אפיפיורי של מכסיקו למרכזי, שלא כנהוג לפני כן, שענייני האינקוויזיציה היו רק חלק מתפקידיו ועיסוקיו.

שנה שלמה לקח לסומאראגה לארגן את המנגנון. גרינליף שיחזר את הרשימה השמית של אנשי מנגנון זה שכלל: מסבירים ונוטריונים, תובע, גזבר, שוטרים, אחראי על החרמות רכוש הנאשמים, מתורגמנים ואחראי על העינויים⁹¹. אין ברשימה סניגורים מורשים. ההכנות הסתיימו ב־5.6.1536, ובאותו יום ממש הפעיל סומאראגה את בית הדין כנהוג בספרד⁹².

ליבמן טוען שאחרי שנת 1535 חדרו לספרד החדשה אנוסים מליירנה (Llerena) שבספרד⁹³. זה קרה בזמן שסומאראגה סיים לארגן את מנגנון האינקוויזיציה והפעיל את בית הדין של האינקוויזיציה.

גרינליף סבור כי בתקופה שסומאראגה פעל כאינקוויזיטור ראשי, נרשם שיא מבחינת הפעילות של האינקוויזיציה האפיפיורית בספרד החדשה. בזמן הזה התנהלו לא פחות ממאה חמישים ושנים משפטים, נתקבלו עשר הצהרות בשבועה (declaraciones), שלוש-עשרה הודעות (informaciones), ושבע הלשנות (denuncias). במספרים אלו כלולים התיקים שנפתחו נגד אנוסים⁹⁴. החל משנת 1536 ועד שנת 1539 נפתחו עשרים או אולי עשרים ואחד תיקים נגד חשודים כ"יהודים" או "מתייהדים", כלומר – אנוסים. לא כל החשודים הועמדו למשפט. לחלק מהם היו תעודות תקפות של טוהר המוצא, כלומר – הם נוצרים ותיקים ע"פ החוק, ולכן יצאו לחופשי.

האנוסים שנגדם נפתחו תיקים היו: 1. גונסאלו גומס תושב מיצ'ואקאן (Michoacán)⁹⁵ נשפט בשנת 1536; 2. מנואל בוראליו או בורוליו (Manuel Borallo או: Borallo) שמשפטו החל בשנת 1537 והסתיים בשנת 1539⁹⁶; 3. דיאגו מאצ'וקה (Diego Machuca), שגם משפטו החל בשנת 1537 והסתיים בשנת 1539⁹⁷; 4. פדרו אלוור (Pedro Alvor), שמופיע גם תחת השם Pedro Ruiz, alias Pedro Hernández Alvor ונשפט בשנת 1538⁹⁸; 5. פרנסיסקו מיליאן (Francisco Millán), שמשפטו החל בשנת 1538 והסתיים ב־1539⁹⁹.

בשנת 1539 נפתחו 15 תיקים נגד אנוסים, ביניהם נגד כאלה שפרנסיסקו מיליאן, שהוזכר לעיל ויוזכר להלן, הסגיר. החמישה-עשר היו: 1. גרסיה דה מורון (García de Morón), איש זה נחקר ולא עמד לדין כי הייתה לו תעודה תקפה של טוהר המוצא¹⁰⁰; 2. אנטון או חואן סרקדו (Antón alias Juan Cercado), בתיקו מצוייה הצהרה בשבועה בלבד שהוא יהודי שהתנצר ב־Ocaña שבספרד, כלומר הוא נוצרי חדש שאינו רשאי להתגורר בעולם החדש. גם הוא לא נשפט כי גם לו הייתה תעודה של טוהר המוצא¹⁰¹; 3. גם בתיקו של פרנסיסקו סרנו (Francisco Serrano) מצוייה הצהרה בשבועה. גם אותו לא העמידו לדין כי גם לו הייתה תעודת טוהר המוצא¹⁰²; 4. גרסיה הרננדס (García Hernández) עמד לדין בשנת 1539 וזוכה בזכות תעודת טוהר המוצא שהחזיק¹⁰³; 5. בֶּאֶטְרִיס הרננדס (Beatriz Hernández) עמדה למשפט (בשנת 1539) וזוכתה כי גם לה

הייתה תעודת טוהר המוצא¹⁰⁴; 6. חואן רואיס {או חואן רואיס פלאטרו} (Juán Ruiz או Platero) כפי הנראה צירפו לשמו את עיסוקו: צורף כסף (Platero). עמד לדין בשנת 1537 וזוכה בזכות תעודת טוהר המוצא שבידו¹⁰⁵, אך בשנת 1539 התקבלה נגדו הצהרה בשבועה שהוא יהודי. גם הצהרה זו לא שינתה משהו. לא ידוע שהוא נחקר בגין ההצהרה¹⁰⁶. 7. רודריגו דה סורייה (Rodrigo de Soria) גם נגדו התקבלה הצהרה בשבועה שהוא יהודי, אך גם הוא הציג את תעודת טוהר המוצא¹⁰⁷. 8. חואן דה סלמנקה (Juán de Salamanca) עמד לדין כחשוד שהוא יהודי¹⁰⁸; 9. אנטוניו דה הרדיה (Antonio de Heredia) נגדו התקבלה הצהרה בשבועה שהוא יהודי, אך הוא לא עמד לדין¹⁰⁹; 10. חואן רודריגס (Juán Rodríguez)¹¹⁰; 11. אלונסו דה אַוילה (Alonso de Ávila) כל מה שידוע בעניינו הוא מרישום מידע על חילול צלב¹¹¹; 12. חואן דה פאָסה עמד למשפט על שמל ילד אינדיאני¹¹²; 13. אנטון קרמונה (Antón Carmona) נגדו התקבלה הצהרה בשבועה שנגבתה מאחותו החורגת. נשפט בשנת 1939 כיהודי¹¹³; 14. אַלְוָארו מַטָּאוס (Alvaro Mateos) נשפט בשנים 1539-1540 כמתייחד וכבן להורים נוצרים חדשים ולכן שהותו בעולם החדש הייתה בלתי חוקית. זוכה מחוסר הוכחות מספיקות¹¹⁴; 15. באטריס גומס הייתה אשתו של אלווארו מטאוס. בתיק משפטה (בין השנים 1539-1540) ישנן כמה ידיעות חשובות על שמירת כשרות מסוימת ע"י אנוסים בשנים הללו. גם היא, כמו בעלה, זוכתה¹¹⁵.

בין הנידונים הראשונים היה, כאמור, גונסאלו גומס, תושב מיצ'ואקאן. במידה מסוימת, אפשר לראות באדם זה טיפוס מייצג של האנוסים שחיו בספרד החדשה בשנות ה-20-40 של המאה הט"ז. בין שלושים סעיפי האישום המפורטים בתיקו יש רק מעטים מאד הקשורים ליהדות: שנהג לשמור שבת, אך אין פירוט איך באה לביטוי שמירת שבת זו, למעט העובדה שלא נסע ביום זה, וכשהיה בדרכים נהג להפסיק נסיעתו ביום ששי ולחדשה ביום ראשון¹¹⁶. הוא נהג גם להשבית את עבדיו האינדיאנים ואת משרתיו בשבת. כל יתר האשמות התייחסו לעבירות חמורות נגד הנצרות והפולחן הנוצרי: הוא נאשם בכך שקיים טקס טבילה לילד אינדיאני, אף כי, כמובן, לא הוסמך לכך וכל מטרת הטקס הייתה לשים ללעג ולקלס את סקֶרֶמֶנט הטבילה¹¹⁷; ובמספר הזדמנויות חילל צלבים ואפילו התרברב לפני חבריו (אנוסים?) על מעשיו אלה; וכשכל החבורה הזאת הייתה שקועה באיזו שיחה, נהג גומס זה לומר להם שעליו להיפרד מהם ולמהר לביתו כדי לשרוף צלב ששבר. הוא נאשם גם שלא נהג ללכת לכנסייה ולהשתתף בתפילה (בספרדית – להשתתף ב־Misa), וסרב להתוודות לפני כומר מוודה; והכריח את משרתיו ועבדיו האינדיאנים לעבוד בימי ראשון ובחגים של הקתולים. הוא נהג לארח בביתו כמרים ונזירים עוברי-אורח ולהעמיד לרשותם

אסם כדי שיקיימו טקסיהם ויתפללו, ומיד לאחר שאלה עזבו – הפך גומס את אותו אסם לבית בושט ונהג להזמין את חבריו הספרדים ואפילו אינדיאנים כדי שיקיימו שם יחסי מין עם שפחות¹¹⁸.

גונסאלו גומס היה בנם של אנוסים שעמדו לדין האינקוויזיציה בספרד והוחזרו אל חיק הכנסייה כמתפשרים עמה. גם בני משפחה אחרים שלו זכו לגורל דומה. גם עובדות אלו נחשבו לעבירות, כי הרי שהותו בספרד החדשה הייתה בלתי חוקית.

ליבמן טוען שהוא היה נימול¹¹⁹, אף כי "אשמה" זו אינה מופיעה בתיקו. התובע במשפטו תבע את העונש המרבי – שריפה. גומס התגונן בטענה שכל האשמות נגדו הן פרי דמיונם של אויביו בנפש¹²⁰, אך הוא לא הצליח להוכיח טענה זו¹²¹. עם זאת, לא התקבלה דרישתו של התובע, וגומס נידון להתכחשות פומבית לכפירתו בטקס שייערך בקתדרלה. הוא חויב להופיע כשנר בידו, לכרוע ברך ולומר "חמש פעמים את התפילה [הפותחת במילים] שלום מארְיָה, נחמה לגברתנו, עץ של הצלב, על הצלת משפחת האדם..."¹²².

הוא נידון למאסר עולם שאותו ירצה במנזר, עונש שלא בוצע בפועל, ולקנס של 400 פזוס בזהב¹²³, והוזהר בחומרה רבה שלא ימשיך בשמירת שבת ומאידך – שיקפיד על מנוחת ימי ראשון והחגים הנוצריים, וכי אם יחזור לסורו – ידונו אותו אז לשריפה. לאור חומרת העברות נראה כי העונש שהוטל עליו ושלא בוצע בפועל, אינו יכול להיחשב חמור, בהשוואה לעונשים שהיו נהוגים.

משפטו של פרנסיסקו מיליאן¹²⁴ מספק ידיעות משמעותיות על אורח החיים של אנוסי פורטוגל, ספרד וספרד החדשה. איש זה נולד, כפי הנראה, בעיר אוטרֶרָה (Utrera)¹²⁵. שני הוריו היו אנוסים שגלו מספרד לפורטוגל וחזרו משם לספרד. הם עמדו לדין אינקוויזיציה והוחזרו אל חיק הכנסייה. כפי הנראה, התייתם פרנסיסקו מהוריו כשהיה בן ארבע והועבר לבית יתומים בסְבִילְיָה ע"י משגיח שמונה עבורו בשם דיאגו דה סביליה (Diego de Sevilla)¹²⁶. מאוחר יותר הוא עבר לפורטוגל שם התגוררו קרובי משפחה¹²⁷. בפורטוגל הוא התפרנס מקנייה ומכירה של יין, עיסוק שדבק בו גם בספרד החדשה. עוד בהיותו בספרד נשא לאישה את איסבל סַנְצ'ֶס (Isabel Sanches), שכפי הנראה הייתה גם היא אנוסה, אף כי לטענתו של מיליאן היא הייתה קתולית אדוקה. לא ברור אם אישתו וילדיו נתלוו אליו לפורטוגל כשהוא נסע לחפש שם פרנסה. לפני שהיגר אל העולם החדש הוא ערך גיחה לאַזְמֹר [Azamor] שבמרוקו כדי למכור שם בדים¹²⁸. לאחר שזמן מה עסק בכך באזמור, וכפי הנראה, ללא הצלחה גדולה, החליט לחפש מזל בעולם החדש ונסע, בסביבות 1536, לספרד החדשה, כשעימו שפחה מוסלמית, והתיישב בעיר מכסיקו. אישתו וילדיו נותרו בספרד.

כפי הנראה הוא התכוון להביאם אליו בהזדמנות הסבירה הראשונה, או לחילופין – לחזור אליהם לספרד, לאחר שיהיה בידו רכוש סביר.

מיליאן זה, כמו אנוסים אחרים עניים ומפשוטי העם, נסע לספרד החדשה בתקווה שיתעשר מהר ויבסס את מעמדו הכלכלי. לכן נסע בגפו; מבחינה זו אין הוא שונה מכלל המהגרים אל העולם החדש באותה תקופה. זו הגירה של רווקים או בעלי משפחה המהפשים את עושרם, ולכן הם יוצאים לדרך בגפם ומשאירים את האישה והילדים בעולם הישן לתקופה מסוימת שיכולה להתמשך גם כמה שנים, עד שיספיקו להתעשר ולחזור אל משפחותיהם, או להביא את בני ביתם אליהם. מספרם הרב של הגברים הפנויים, ביניהם הרפתקנים בלי מעצורים¹²⁹ וכמעט כולם ממעמד סוציו-אקונומי נמוך, עוררו בעיות קשות מבחינת המוסר והמידות הטובות והעמידו במבוכה את שלטונות הכנסייה שהכריזה מלחמת חורמה נגד השחתת המידות. לא מקרה הוא שרוב תיקי האינקוויזיציה שנפתחו באותה תקופה, היו של נואפים, מחרפים ומגדפים.

שנות ה-30 בספרד החדשה היו שנים קשות מבחינה כלכלית וחברתית כאחד. למרות התנאים הקשים, גילה מיליאן תושייה רבה והשתדל להתארגן מהר, ולכן פנה לעסוק במה שידע – קנייה ומכירה של יינות. הוא פתח פונדק ובית מרזח והצליח מבחינה כלכלית. בתיק משפטו יש רמזים כי עיסוק זה אפשר לו להכיר אנוסים כמוהו, שקנו אצלו יין או נכנסו לפונדק לנהל סתם שיחת חולין¹³⁰.

משפטו האינקוויזיציוני החל בגין הלשנה שמקורה בעדות שמיעה מדרגה שלישית: ב-3.12.1538 התייצב לפני פקיד האינקוויזיציה סוחר יינות, תושב העיר מכסיקו¹³¹, והעיד כי שמע מפיה של השפחה המוסלמית של מיליאן, ששמעה מפיה של שפחה אינדיאנית, שראתה את מיליאן שובר שני צלבים ומחלל תמונה של מרים הקדושה, ולדעת המעיד, מצביעות עובדות אלו שמיליאן הוא מתייהד. את הגנתו ביסס מיליאן על תאור פיגורטיבי תואם את התקופה שבה חי. הוא טען כי ביום מסוים גילה שגנבו מפונדקו כספים, והוא חשד שהשפחה האינדיאנית עשתה זאת, ולכן הלקה אותה¹³², אך כספו לא הוחזר לו, ולכן כעס מאד וכיוון את קצפו אל שני צלבים שהיו ברשותו: הוא הלקה אותם ו"דרש" מהם שיחזירו לו את כספו¹³³. מהמלקות נשברו הצלבים, ואז התחרט מאד, כי הבין שהשטן פיתה אותו לעשות מעשה חמור כזה. הוא רצה להתוודות על חטא זה לפני כומר מוודה, אך השטן הפריע לו, ובכל פעם שהתכוון להתוודות, השטן תחב לפיו צפרדע, וכך סתם לו את הפה כדי שלא ידבר. לאחר השמעת טיעון זה נחקר מיליאן נמרצות, ובהצהרה שמסר ב-24.12.1538, טען שלא הכיר את הוריו מהם התייתם בגיל ארבע. מאוחר יותר הוסיף שכשהתגורר בליסבון (Lisboa) אמר לו ספרדי אחד שהכיר את הוריו, שהם היו "יהודים" בדיוק כמוהו (כמו הספרדי), ואז שאל אותו מיליאן אם ידוע

לו שהוריו הטבילו אותו או שלא; והספרדי ענה שאינו יודע. לטענת מיליאן, מאז פגישה זו הוא חי בספק אם הוטבל או לא. הוא גם הודה שאכל בשר ב"שבוע הקדוש" בלי אישור של רופא, אך נהג כך כי לא הרגיש בטוב. הוא הוסיף גם שבהזדמנות נסע אל אַזְמֹור כדי לסחור בבדים והביא משם שפחה מוסלמית עמה קיים יחסי מין, כי ידע שאינה נוצריה¹³⁴. בחקירות נוספות הודה ב"עברות" נוספות, אך בשלב זה השתדל לא לרמוז אפילו שהוא אנוס. הוא הסתפק בציון עברות קלות נגד הנצרות; אך בדבריו נתגלו סתירות רבות. ב־26.2.1539 החליט סוֹמַאֲרָאגָה על עינוי, כדי לברר מה האמת במה שכבר הודה, ומה עוד לא סיפר. במקרה הזה נבחר העינוי של קשירת פרקי ידיו ורגליו בעניבות חבלים והידוק העניבות, כשכל סיבוב גרם למעונה כאבים עזים ביותר¹³⁵.

העינוי נמשך יומיים רצופים, עם הפסקות קצרות, כדי לשמוע מה יש למעונה להגיד. כתוצאה מהעינוי, שמיליאן לא עמד בו, הוא החל לגלות פרטים על אורח החיים היהודי שהכיר וחי על פיו, אף כי לפני העינוי ניסה להציג את עצמו כֶּאֱנַאֲלִפִּית שאינו יודע קרוא וכתוב, שאת הוריו לא הכיר ולכן לא הייתה לו הזדמנות ללמוד מהם מנהגים ומצוות של יהודים וכפועל יוצא, גם בתחום זה הוא בור גמור.

הוא הודה גם כי כשסיפר לו אותו אדם בליסבון שהוריו היו יהודים, הוא עצמו (מיליאן) החל לראות עצמו כיהודי, אך לא קיים מצוות של יהודים, לא השתתף בפולחנים של יהודים ולא ראה איך מקיימים כאלה. אך מכיוון שהעינוי נמשך – תיקן שוב את עדותו והפעם סיפר שהוריו היו יהודים ושגם הוא יהודי, וזה נודע לו כשהיה בן 20. מי שסיפר לו זאת הזמין אותו אל ביתו, "שהיה בית יהודי". מארחו האכיל והשקה אותו וערך היכרות בינו לבין יהודים (כלומר – אנוסים) נוספים, הוא ראה את טַקְסִי דתם, והתענג ממה שראה. מאז נהג להתקרב עד לדלת של "בית הכנסת" (כוונתו כפי הנראה למקום מחתרת, שבו נהגו אנוסים להתפלל), אך לא העז להיכנס לשם כי פחד שנוצרים יבחינו בו¹³⁶. הוא הוסיף גם שהוא נימול, עובדה שנתגלתה ממילא לחוקריו. הוא הוסיף שנהג לבקר בכנסייה, אך רק כדי לצאת ידי חובה ולא לעורר חשדות, כי לא האמין בדת הקתולית; אך כעת [במהלך העינוי] הוא מבין את גודל טעותו, מתחרט על שחי כיהודי ומבקש שיטבילו אותו.

בשלב זה הוא החל להסגיר אנוסים נוספים אותם הכיר: את אַלְבֹּר פֶּרֶס (Albor Pérez) עליו אמר ש"הוא יהודי כמוני", את אַלְוָארֹ מֶטָאוֹס ש"הוא יהודי טוב כמוני", את אשתו, את [אנטון] קַרְמוֹנָה (Carmona), קֶדוֹנְדוֹ (Redondo), אסטורגה (Astorga), לופס דה קורדובה (López de Córdoba), אלונסו דה פֶּרְדוֹ (Alonso de Pardo), סיסְנֶרוֹס מורון (Cisneros Morón) ורבים נוספים. הוא הוסיף ש"היהודים הפירו זה את זה", אחדים מהם נהגו לסעוד ביחד כדי לקיים את

"כללי האכילה ששומרים היהודים", כשהוא מתכוון כפי הנראה, לכך שהם שמרו מידה מסוימת של כשרות, כפי שהפירו וידעו, ושהוא, מיליאן, שמר גם כן. הוא הוסיף שחלק מאותם יהודים או הוריהם לבשו את הסאנפניטו בספרד¹³⁷. אך סומאראגה לא הסתפק במה ששמע וציווה על המשך העינוי; ואז ביקש מיליאן לכתוב וידוי מלא ושלם¹³⁸, שבו הוא הודה שאת כל חייו הבוגרים חי כיהודי, והאיש שגילה לו שהוא בן ליהודים סייע לו לקיים את מצוות דת משה. בין היתר הוא כתב¹³⁹:

"אותו אדם בליסבון שהכיר את הורי כיהודים, אמר לי שאשמור אותה תורה [תורת משה], כי תורת היהודים טובה יותר מזו של הנוצרים, ושקפיד לאכול ולשתות מה שטוב [ע"פ תורת משה], וכל רע שיתאפשר לי לעשות לנוצרים – שאעשה; [ושאל] מדוע אני מבקר בכנסייה, כשתורת היהודים טובה יותר מזו של הנוצרים; ושלא אשמע מה שבכנסייה מטיפים [על משיח שכבר בא], כי משיח עוד לא בא. הוא גם אמר לי שהוא אוכל "לחם עוני" [הכוונה למצה], אותו נהגתי לאכול גם אני בפורטוגל ופֶקֶסְטִילְיָה. נהגתי להתארח בבתייהם של יהודים, אכלתי ושתייתי עימם... ותמיד שמרתי על השבת, כמו יהודים אחרים, [וראיתי] בביתם של יהודים בליסבון בהם שהיתי, איך הם עוטפים את ראשיהם [בטלית? בכיסוי ראש?] ¹⁴⁰ ועשיתי כמוהם; ושמענו [דברי] יהודי אחד שהיה מלומד [וידע] את כל מה שתורת משה [מצווה], ואני עשיתי כל מה שהיהודים האחרים עושים עם טליתי/כובעי על ראשי אך לא הבנתי מה שהם קראו. כמו כן, בהיותי בקסטיליה, הקפדתי לא להכניס לביתי בשר [שלא ראיתי מאין בא?] מחשש שלא יהיה "נקי" [כשר?]. ואת הבשר [שהבאתי אל ביתי] נהגתי שלא לנקר ולא להסיר ממנו את הגידים, כדי לא לעורר חשדות אצל אישתי ¹⁴¹ שאני יהודי... ונהגתי לצום את כל הצומות שהיהודים צמים, וכל ימי ששי ניקיתי את הפמוטות לקראת השבת, ובישלתי ביום ששי את האוכל שנהגתי לאכול בשבת, כדי לקיים מצוות שמירת השבת, ולא עשיתי מלאכה כלשהי [בשבת], ואני אומר כעת, הוד מעלתו הנערץ, שכאן, על אדמה זו, זכרתי [וקיימתי] את תורת משה, כמו שנהגתי [לעשות] בקסטיליה..." ¹⁴².

לפנינו פירוט משמעותי של מצוות "עשה" ו"אל תעשה" שנהג מיליאן האנוס לקיים, ומדבריו מסתבר שגם אנוסים אחרים נהגו כך. מיליאן הוא דמות מעניינת של אנוס-מתייחד פשוט, המכריז שהוא נהנה מקיום מצוות, אף כי, כאמור, בראשית החקירות הוא התכחש לכל "הכפירה" הזאת, וייחס את מעשיו הקודמים ואת שמחתו על עשייתם – לשטן.

בהמשך מכתבו ציין מיליאן את המנהג של אנוסי ספרד החדשה להושיט עזרה זה לזה, והעמיד את העזרה ההדדית שחבורת האנוסים קיימוה – כבעלת חשיבות מכרעת עבורם. הוא הוסיף שהאנוסים כולם מכירים את כולם, נפגשים ביניהם,

וכאמור, נוהגים לקיים סעודות משותפות כי כך הם יכלו להקפיד טוב יותר על כללי המותר והאסור.

יש בעדות זו רמז ראשון להתארגנות קהילתית של אנוסים בספרד החדשה, על אף הסכנה הגדולה, האיסורים וההגבלות. עדות זו מצביעה גם על שתיים מהמטרות שלמענן התארגנו אנוסים: האחת – יצירת תנאים לקיום מצוות בצוותא, וזו המטרה שלמענה התארגנו אנוסים גם במקומות אחרים. השנייה – כדי להושיט סיוע לאנוסים נזקקים. מטרה נוספת להתארגנות אנוסים הייתה הוראת כללי היהדות על ידי הבקיאים בה (באופן יחסי כמובן). מטרה זו לא הוזכרה במפורש ע"י מיליאן, ויתכן שלא התקיימה בספרד החדשה בתקופה שבה הוא חי.

מעדותו של מיליאן מסתבר, שבסוף שנות השלושים חיו בספרד החדשה אנוסים לא מעטים; אך אין לדעת את מספרם המדויק, את פיזורם במדינה, או אם היה להם מנהיג רוחני (או מנהיגים).

מיליאן גם העליל על נוצרים ותיקים, אויבים שלו, כדי לנקום בהם, והאשים אותם בהתייחדות, אך חלק מהם הוכיחו את חפותם¹⁴³, כמו שאנוסים אחדים "הוכיחו" שהם נוצרים ותיקים, כשרים¹⁴⁴.

לאחר העינוי ולאחר קבלת מכתבו של מיליאן, החליט סומאראגה לפסוק את דינו, שכלל החרמת רכושו לטובת האינקוויזיציה. הוא גם פקד למכור את נכסי מיליאן שפורטו בפרוטוקולי המשפט. אך האינקוויזיציה לא זכתה ברובו של רכוש זה, כי מייד הופיעו תובעים שונים שהציגו תעודות חוב של מיליאן ודרשו את המגיע להם. כל התובעים היו, כפי הנראה, אנוסים. נראה כי זו הייתה אחת הדרכים שנקטו בה האנוסים כדי להציל את רכושם מידי האינקוויזיציה, כשזו אסרה אותם, – על ידי הפקדת תעודות חוב בידי נאמנים, ואלה יתבעו רכוש זה מהאינקוויזיציה ויעבירו אותו לבני משפחת הנידון, או לו עצמו.

בפסק הדין, שהוקרא בפומבי, צוינו העבירות עליהן התוודה מיליאן במהלך חקירתו בתאריכים שונים. טקס הקראת פסק הדין וגזר הדין התקיים בנוכחות השלטונות האזרחיים, הכנסייתיים ונכבדי המושבה. ביניהם היו המשנה למלך דון אנטוניו דה מנדוסה (Don Antonio de Mendoza), הגמוני אוֹאֶחָאקָה (Oaxaca) וְמִיצ'וֹאֶקָאן, ואחרים. בגזר הדין נקבע, שהנאשם יוחזר אל חיק הכנסייה ויוטבל כדת. עליו להופיע ביום ראשון, וביום חג סומאראגה יחליט עליו, כחוזר בתשובה כשעליו הסאמבניטו, ראשו גלוי ובידיו צלב ונר, ולהתכחש בפומבי לכפירתו. את הסאמבניטו עליו להמשיך ללבוש על בגדיו עד שהאינקוויזיטור הכללי בסביליה יחליט שמותר להסירו. אחר כך יגורש מְאִינְדִיָּאס באונייה הראשונה שתצא מספרד החדשה, ואסור לו לשוב לאמריקה לעולמים. עד ביצוע צו הגירוש יכלא בביתו. כל יציאה מהבית תיעשה רק אחרי

קבלת היתר מיוחד מראש האינקוויזיציה במכסיקו; אך אין הוא צריך לקבל אישור כזה לגבי ימי ראשון וחגים נוצריים, שבהם חייב הוא ללכת ולהתפלל בכנסייה¹⁴⁵.

Diversas formas del sambenito, según un antiguo grabado italiano.

סוגים שונים של סאמבניטו

ב-2.3.1539 התקיים אקט ה-"Abjuratio"¹⁴⁶, אך גם מיליאן, כמו אחרים, לא עזב כלל את המושבה.

טורו טוען כי בהשוואה לגזרי-דין אחרים שנפסקו מאוחר יותר על עברות קלות מאלה של מיליאן – היה גזר הדין שנפסק לו קל למדי. טורו מתרץ יחס

"סלחני" כזה של סומאראגה בכך, שמיליאן הסגיר אנוסים רבים. למעלה מ-300 שמות מופיעים בפרוטוקולי משפטו (שכאמור לעיל לא כולם היו אנוסים), אך רק נגד מעטים מאוד נפתחו תיקים.¹⁴⁷

בין אלה שמיליאן הסגיר היו, כאמור לעיל, החייט אלווארו מאטוס ואשתו בַּאטריס גומס. שני אלה, אף כי התחזו לקתולים אדוקים, נמנעו בעקביות מלבקר בכנסייה וכאשר עשו דרכם למקום כלשהו – השתדלו להימנע מלעבור ליד כנסייה.¹⁴⁸ מיליאן, שכנראה הכיר היטב את הזוג הזה, העיד, שהאישה נהגה להכשיר את הבשר "כמו שעושים היהודים", ולנקר את הגידים, להסיר את גיד הנשה ולשטוף במים את הבשר.¹⁴⁹ אך כאמור לעיל, האשמות לא הוכחו מספיק.¹⁵⁰

בשנת 1540 הסתיים משפטו של חואן דה בַּאסָה, שגם על עקבותיו עלו כתוצאה מגילויי מיליאן. איש זה נהג גם הוא לשים ללעג ולקלס את קודשי הנצרות, ועשה פעולות מסוימות שהאינקוויזיטור ראה בהן פעולות של "גיור". כאמור לעיל, הוא הואשם בכך שמל תינוק אינדיאני בציפורניו. סיפור זה תמוה מאד, ויש להתייחס אליו בפקפוק רב.

סומאראגה זכה לביקורת קשה ביותר על שדן למוות בשַרפה ראש שבט אינדיאני בעוון אלילות וביגמיה. אחרי אירוע זה צומצמו סמכויותיו של סומאראגה כאינקוויזיטור¹⁵¹ וכֵּהן דת אחר החל לשמש כאינקוויזיטור אפיפיורי ראשי בכל שטחי המושבה.

בין השנים 1550-1570, בערך, הצטמצמה ההגירה של אנוסים אל העולם החדש, ויתכן שיש קשר לתופעה זו עם העובדה, ששערי צרפת נפתחו לרווחה לפני נוצרים חדשים ע"י המלך הצרפתי הנרי השני (בשנת 1550)¹⁵². ראוי לציין שבין השנים 1540-1570 אין כמעט פעילות אינקוויזיציונית נגד אנוסים בספרד החדשה, ולכן גם הידיעות על אנוסים בתקופה זו מעטות מאד¹⁵³.

ס. ליבמן מביא כמה נתונים על גודל האוכלוסייה של אנוסים בספרד החדשה במחצית המאה הט"ז¹⁵⁴: לטענתו – בסביבות 1545 לא עלתה האוכלוסייה הלבנה של ספרד החדשה על 1385 תושבים ממוצא ספרדי, ובסביבות 1550 היו כ-300 אנוסים בעיר מכסיקו ובסביבתה. אחוז גבוה זה מכלל האוכלוסייה הלבנה הספרדית אינו מפתיע, לדעת ליבמן, כי ממחקר מסוים ידוע שבסביבות 1550 היו בעיר מכסיקו יותר מתיישבים אנוסים מאשר קתולים נוצרים ותיקים. אין הוכחות מוצקות לקביעות אלו¹⁵⁵.

ראוי לציין שבארכיון הלאומי המכסיקני במדור האינקוויזיציה קיימת רשימה של בניהם של שרופים על המוקד בספרד, שהגיעו כמהגרים לא חוקיים לספרד החדשה והתיישבו בה¹⁵⁶. עד כמה שידוע, לא נקטו השלטונות שום צעדים נגדם. רשימה כזאת הוכנה גם בשנת 1530 ואין לדעת מה היו התוצאות המעשיות

מהכנתה¹⁵⁷. יתכן שהייתה אז מדיניות מקומית של העלמת-עין, כי מספרם המועט יחסית של הלבנים בכלל, והחשיבות המכרעת שייחסו אז לכל לבן שמתגורר במושבה, גרמו לכך שלא הקפידו כל כך על אכיפת מדיניות האיסורים. א. טורו סבור, שהאנוסים לקחו חלק פעיל ביצירת החברה הקולוניאלית בעולם החדש כולו¹⁵⁸. גרינליף טוען, שעדת האנוסים המשיכה לגדול ולהתפתח בערים מכסיקו, פֶּאצ'וֹקָה, מִיצ'וֹאֶקָאן ובמקומות אחרים, וקיימו שם את מצוות דתם בצנעה, כמעט ללא הפרעה¹⁵⁹.

החל משנת 1560 חדרו פורטוגלים לספרד החדשה, ויש תעודות המתייחסות לפורטוגלים אלו. בין החודרים היו גם נוצרים חדשים, כולל אנוסים.

2. משנת 1570 עד ראשית המאה הי"ז:

בשנת 1571 חל מפנה. בשנה זו נוסדה אינקוויזיציה ספרדית לאומית בספרד החדשה, שמרכזה בעיר מכסיקו. הקמתה נבעה מההתרחשויות הפוליטיות-דתיות בספרד עצמה, באירופה ובעולם החדש, ולא כאן המקום לפרטן. אסתפק בציון העובדה כי ההתרחשויות זֶעְזְעוּ אז את אירופה בכלל ואת ספרד בפרט, כגון הפילוג בכנסייה הקתולית והתגברות ההשפעה הפרוטסטנטית באירופה, כולל הניסיונות שעשו הפרוטסטנטים ו"כופרים" אחרים, ביניהם חסידי תורת אֶרְסְמוֹס (Erasmus) ליצור אחיזה לרעיונותיהם בספרד עצמה, – גרמו לא רק לתסיסה רוחנית-דתית גדולה, לאי שקט רוחני, אלא גם לנקיטת אמצעים מיוחדים ע"י הקתוליות המתגוננת.

מלך ספרד, פֶּלִיפֶּה השני, שהיה ידוע בקנאותו לדתו הקתולית, היה זה שהפך את המלחמה בכל סימן של כפירה והחוליים הדתיים-מוסריים האחרים – למטרה מרכזית במדיניותו. בימיו הגיעו ידיעות מדאיגות מן העולם החדש בכלל ומספרד החדשה בפרט: למרות ההגבלות חדרו לספרד החדשה הרבה יסודות מפוקפקים והתיישבו בה, ביניהם הרפתקנים במסווה של מגלים וכובשים שזכו לפעמים לעידוד השלטון – ואלה הביאו איתם את מידותיהם המקולקלות. הגיעה גם כמורה מושחתת, שכללה כמרים שסמכויותיהם נשללו מהם בספרד עצמה.

בחברה הרבגונית שהלכה ונוצרה במושבה צמחו והתפתחו נורמות מוסריות ודתיות שהיו מנוגדות לחלוטין לכל מה שהכנסייה הטיפה¹⁶⁰. אך חמור מכל הייתה בעיית חדירת הלוֹתְרַנְיָזם והדעות הֶרְפּוֹרְמִיסְטִיות בכלל. ספרד החדשה סבלה מהתקפות רבות של שודדי-ים, שברובם היו אנגלים פרוטסטנטים. הנזק הכלכלי שאלה גרמו היה גדול מאד. מבחינת ספרד וכנסייתה היה הנזק הרוחני חמור יותר בגלל הניסיונות שעשו הפרוטסטנטים להפיץ את תורתם לא רק

בספרד עצמה אלא גם במושבות, כשבין היתר, הם סיכנו את כפיית הקתוליות על האינדיאנים.

פליפה (פיליפ) השני מלך ספרד (1556-1598)
התמונה פורסמה ע"י א. טורו בספרו על משפחת קארוואחאל

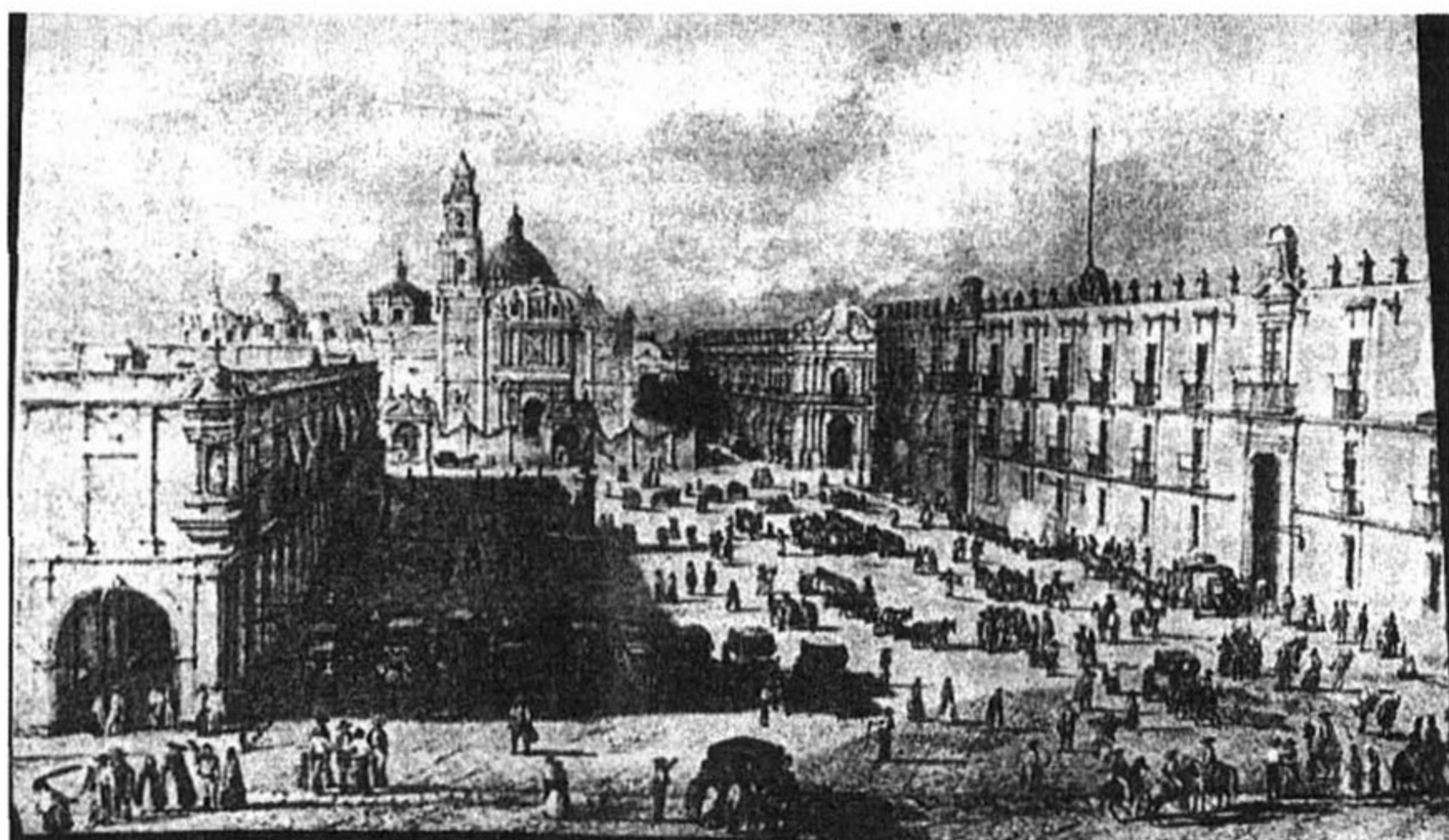
כל אלה חייבו נקיטת מדיניות דרסטית יותר במלחמה נגד הכפירה והמידות הרעות, ומלחמה זו הוטלה על כתפי האינקוויזיציה הלאומית הספרדית, מאחר שהאינקוויזיציה האפיפיורית שפעלה בעולם החדש לא הצליחה להתמודד עם בעיות אלו.

מן הדין להזכיר שהאינקוויזיציה הלאומית הספרדית נוסדה בספרד בשנת 1480 כדי להילחם בכפירה של נוצרים חדשים שהתייהדו (כלומר – של האנוסים). כפירה זו הייתה אז, לדעת המלכים הקתוליים והכמורה, הבעיה המרכזית של החברה הספרדית. ברבע האחרון של המאה הט"ז נקראה האינקוויזיציה הלאומית בעולם החדש להתמודד עם בעיית הפרוטסטנטים ויתר הכפירות הרפורמיסטיות שכאמור, ראו בהן השלטון האזרחי והכמורה הקתולית את הבעיה המרכזית שיש לפתור, בגלל ההשלכות החמורות על המצב המוסרי הדתי ועל טוהר המידות באזור שרבים מתושביו המקוריים – האינדיאנים – היו עדיין עובדי אלילים שיש לנצרם. כך שעיתוי כינון אינקוויזיציה ספרדית בעולם החדש, ולסיבת הקמתה שם, אין קשר למספר האנוסים שחדרו אז למושבות ובייחוד לספרד החדשה, אף כי גם גורם זה השפיע מעט.

עד אז שררה שם הפקרות בתחום חקירת המינות, בייחוד במחוז יוקטן (Yucatán) שבו פעלו הפְּרַנְסִיסקָאנים בזכות הבולָה של האפיפיור לִיאֹ העשירי, שניתנה להם בשנת 1521, והבולה המאוחרת יותר המכונה "Omni Modo", שניתנה להם על ידי האפיפיור הֶדְרִיאַן השישי ב־13.5.1522.¹⁶¹

לדוגמה: דרך פעולתו של הנזיר הפרנסיסקאני דיאגו דה לַנְדָה (Diego de Landa) ביוקטן נגד האלילות וקורבנות האדם בקרב האינדיאנים עוררה גם היא תסיסה בספרד החדשה. הסיבה לכך נעוצה בשיטות החקירה שהשתמשו בהן נזיר זה ואנשיו, ושלא תאמו כלל את השיטות המקובלות והמאושרות באינקוויזיציה הספרדית ע"י ה־Suprema. למשל: הפרנסיסקאנים נהגו להשתמש בעינוי בשלבים הראשונים של החקירה כדי לקבל הוכחות לאשמות, ולא כנהוג בספרד שהעינוי מתבצע כדי להשיג וידוי, או השלמת וידוי, לאחר שיש בידי בית הדין הוכחות, וכשקיים חשש שהנאשם מסתיר עוד משהו. גם בשיטות העינוי התרחקו הפרנסיסקאנים מהמקובל ולעיתים קרובות גרמו למותו של המעונה או, במקרה הטוב – נשאר המעונה נכה.¹⁶²

העדר סדר בהליכים האינקוויזיציוניים, בשיטות ובמקור הסמכות¹⁶³ גרמו לכך, שבשנות השישים המאוחרות שוגרו ע"י השלטונות האזרחיים והכנסייתיים במושבה מספר פניות אל מלך ספרד פְּלִיפֶּה השני שהנ"ל יורה על ייסוד אינקוויזיציה לאומית ספרדית בספרד החדשה, ושכל הפעילות האינקוויזיציונית תיעשה תחת פיקוח ה־Suprema.¹⁶⁴

מראה של ככר Santo Domingo. במרכז, מרוחקת, רואים את הכנסייה ומימינה מנזר הדומיניקאנים. בחזית (בצד ימין) - בנין האינקוויזיציה

ציור של מגן האינקוויזיציה. הציור התגלה בעיירה Jilotepec ונמצא כעת במוזיאון הלאומי (אגף ההיסטוריה) במכסיקו

ב־25.1.1569 פקד המלך על כינון בתי דין אינקוויזיציוניים בפרו ובמכסיקו¹⁶⁵ על פי המקובל בספרד. הצו המלכותי מבטא בבהירות את מטרות המלך: א. נחישותם של המלכים הספרדים להפיץ את הדת הקתולית בעולם כולו. ב. ניצור התושבים בארצות שנתגלו לאחרונה. ג. מניעת חדירת הכפירה הישנה, המתייחדת, והחדשה, הפרוטסטנטית. לשם השגת מטרות אלו יש לכוון בעולם החדש את אותו מוסד שהוקם בשעתו בספרד, ושלדעת המלך הינו המכשיר היעיל ביותר לעקירת הכפירה הקיימת, מניעת המשך חדירתה – והשגת אחדות לאומית-דתית¹⁶⁶.

לאחר פרסום הצו חוברה הנחייה נוספת, שקבעה בדיוק את התחומים הגיאוגרפיים שעל פיהם תהיה לבית הדין הקדוש במכסיקו הסמכות לפעול¹⁶⁷. כמו כן מונה הנזיר פֶּדְרוֹ מוֹיָה דה קונטרָרַאס (Pedro Moya de Contreras) כאינקוויזיטור ראשי במכסיקו. כנהוג, נעשה מינוי זה ע"י המלך וע"י האינקוויזיטור הראשי הספרדי, הקרדינאל דון דיאגו דה אֶסְפִּינוֹסָה (Don Diego de Espinoza¹⁶⁸), שצייד את האינקוויזיטור הראשי החדש של מכסיקו בהנחיות מפורטות איך להפעיל את בית הדין הקדוש. ההנחיות כללו פירוט התנאים הפיזיים שחייבים השלטונות האזרחיים להעמיד לרשות האינקוויזיציה, כגון מבנה אולם ישיבות, פֶּלָא וכד', איזה ספרים ורישומים יש להנהיג, כגון ספר עדויות, ספר לענייני אספקה, לריכוז ההחרמות ולענייני אדמיניסטרציה; איך חייב להיראות ואיך חייב לפעול חדר עינויים, ועל חובת האינקוויזיטור הראשי למנות את נציגי בית הדין במחוזות השונים שבספרד החדשה, וכד'¹⁶⁹. פורסמו גם שני צווים מלכותיים המיועדים למשנה למלך ולשלטונות האזרחיים בספרד החדשה. בצווים פורטו ההחלטות שהתקבלו בדבר כינון אינקוויזיציה לאומית ספרדית בספרד החדשה, על מינויו של פדרו מויה דה קונטרראס כאינקוויזיטור ראשי, על חובת המשנה למלך לסייע לאינקוויזיטור החדש במילוי תפקידו, להעניק לו ולאנשי צוותו רשות לנוע בחופשיות, ולהכין מבנה מתאים לצרכים של האינקוויזיציה¹⁷⁰.

מכל האמור מתברר שהאינקוויזיציה בספרד החדשה הוקמה על פי אותם העקרונות שהנחו את מקימה במאה ה־15 בספרד, וכדי לפתור בעיות דומות לאלו שבגללן הוקמה שם. גם בעולם החדש היא נוסדה כדי לקיים אותה מטרה דתית – לטהר את ספרד החדשה מכפירה וכופרים.

לאחר בואו, הגיש פדרו מויה דה קונטרראס את המסמכים שהביא עמו למשנה למלך ולשלטונות, והחל מיד לעשות צעדים ארגוניים שתפקידו חייב, ובין היתר, את ארגון טקס ההשבעה שאמור היה להתקיים בקתדרלה. נהוג היה להכריז בטקס כזה על כינון בית דין קדוש הכפוף לאינקוויזיציה הספרדית. במהלך הדרשה והתפילה משביעים, לפי הסדר, את המשנה למלך, את השלטונות

המקומיים ואת כל העם שהיה נוכח, שיסייעו לאינקוויזטורים ככל שניתן במילוי תפקידם, ובביעור הכפירה והמידות הרעות שנפוצו במושבה.

הטקסיות שבמעמד ההשבעה, בנוסף לחידוש שעצם קיומו של מעמד כזה הכניס בחיי המושבה, – עתיד היה לבשר על כניסתו של גורם אימתני ואדיר שישפיע רבות על אורח החיים במושבה זו, והכוונה לפעילותו של בית דין של האינקוויזיציה הספרדית, שעתיד לעסוק לא רק בתחום הדת – ולחרוץ גורלות.

ב־2.11.1571 הופץ (ע"י פְּרוֹז) צו המחייב את כל התושבים מגיל 12 ומעלה להופיע ביום ראשון, 3.11.1571, בקתדרלה ולשמיעת תפילה [מיסה] מיוחדת ודרשות הטפה, ולהישבע "להגן על הדת הקתולית". הצו הופץ בשמו של האינקוויזטור הראשי החדש, בתוספת אזהרה, כי מי שיתחמק ממילוי חובתו הקדושה ביום ראשון – יוחרם¹⁷¹.

ביום ששי ה־2.11.1571 אחר הצהרים, חזר הפְּרוֹז וקרא את הצו שבע פעמים, הן ברחובות המרכזיים של העיר מכסיקו והן בכיכרותיה, כשמלווים אותו ראש שוטרי האינקוויזיציה, גזבר בית הדין הקדוש, מזכיר בית הדין ושלושה עדים. אל פמליה זו הצטרפו בהדרגה המון-עם מכל השכבות החברתיות¹⁷².

אין ספק שההכנות לטקס והטקס עצמו הכניסו את האוכלוסייה הספרדית של העיר למתח רב, לאֶכְסִטְזָה דתית ואפילו גרמו לאימה ופחד.

ביום ראשון המיועד (4.11.1571) לקיום הטקס יצאה התהלוכה המתוכננת מבית האינקוויזיציה לכיוון הקתדרלה. בראש התהלוכה צעד האינקוויזטור הראשי, מימינו המשנה למלך ומשמאלו ראש מועצת הכתר. לפנייהם צעדו התובע מטעם האינקוויזיציה כשבידיו נס האינקוויזיציה ומימינו ומשמאלו צעדו שניים מחשובי חברי מועצת הכתר. אחרי כל אלה צעדו יתר פקידי האינקוויזיציה כגון המזכיר, הגזבר ואחרים, בתוך גוש של צועדים שכלל את יתר חברי מועצת הכתר, מועצת העיר, ראשי האוניברסיטה וכל חשובי העיר. תהלוכה זו הרשימה בוודאי את המוני העם שעמדו בצידי הרחוב וחיכו לתורם להיכנס לקתדרלה. מִפְּתַחַה יצאו לקראת כבודה זו השלטונות הכנסייתיים המקומיים וראשי שלושת מסדרי הנזירים שפעלו במכסיקו: הפרנסיסקאנים, הדומיניקאנים והאוגוסטינים¹⁷³. וכשכל אלה נכנסו פנימה ותפסו את מקומותיהם, נכנסו אחריהם כל תושבי העיר. בִּפְתִיחַת הטקס הונף דגל האינקוויזיציה שבמרכזו בלט צלב גדול ונערכה תפילה מיוחדת¹⁷⁴, שבמהלכה שמעו הנוכחים דרשה חוצבת להבות מפי הנזיר פֶּרְטוֹלוֹמֶה דֶה לֶדֶסְמָה (Bartolomé de Ledesma). לפני שהורם לחם הקודש עלה על הדוכן מזכיר "בית הדין הקדוש" וקרא את הצו המלכותי על כינון בית הדין הקדוש, בהדגישו את החובה של כולם, ובמיוחד של נציגי השלטון המלכותי במושבה, לסייע לבית הדין הזה במילוי תפקידו. אחר כך הוקרא כתב המינוי של האינקוויזטור הראשי,

ונוסח השבועה שנשבע אותו אינקוויזיטור לפני התובע של המוסד ב-26.10.1571¹⁷⁵. לאחר השמעת כל המסמכים החל טקס השבעת הנוכחים בני העם הפשוט. אלה נשבעו, בין היתר, לא לסבול בְּקֶרְבָּם כופרים, ואם יתגלו כאלה – להסגיר אותם לידי בית הדין¹⁷⁶. אחרי שהעם הנוכח הושבע קם המִשְׁנָה למלך ונשבע גם הוא. נוסח שבועתו היה שונה מהנוסח שהשמיעו באוזני ההמון¹⁷⁷. אחרי המִשְׁנָה למלך נשבעו לפי סדר חברי מועצת הכתר, האצולה, השלטונות האזרחיים המקומיים, שלטונות הכנסייה, ראשי האוניברסיטה ונכבדים אחרים¹⁷⁸. לאחר מכן הִקְרִיאוּ ופִּרְסְמוּ ברבים את "הכרזת החסד", היא ה-"Edicto General de Gracia"¹⁷⁹, המקובלת באירועים כאלה ע"פ הסעיף השלישי של תקנות טורקמֶדָה¹⁸⁰. הכרזת חסד זו הדגישה את חובתו של כל מאמין לסייע בעקירת המינות המתיהדת, הלוֹתֶרְנִית והמוסלמית, בין אם מינות זו או אחרת באה לידי ביטוי במעשי פולחן, דיבורים, הפצת ספרים אסורים, ועוד. כל מי שיודע על קיומה של כפירה מכל סוג אצל מישהו, או שראה או ששמע משהו – חייב למסור על כך לחוקרי האינקוויזיציה תוך ששה ימים]!¹⁸¹. חובת ההתייצבות לפני החוקרים חלה כמובן על ה"חוטאים" עצמם; אם יתוודו בתקופת החסד – ינהג בהם בית הדין במידת הרחמים, ע"פ הנוהג¹⁸², אף כי עובדה זו לא צוּיְנָה בהכרזה של 1571. הכוונה המקורית במתן תקופת חסד הייתה לעורר את החוטאים לבוא ולהתוודות על חטאיהם ולספר כל מה שידוע להם על חוטאים אחרים. תקופה זו נועדה גם לגביית עדויות מנוצרים ותיקים על שכניהם האנוסים או הלוֹתֶרְנִים. לכן מדהימה העובדה שניתנו רק שישה ימים כתקופת חסד – תקופה קצרה מאד בהשוואה למה שהיה נהוג בספרד, ומנוגדת לתקנות שפורסמו ע"י טורקמֶדָה¹⁸³. יתכן שרצו לנצל את האווירה הפסיכולוגית שיצרו כדי שכל מי שיש לו מה למסור יבוא ויעשה זאת. יתכן גם שהאינקוויזיטור הראשי חשש, שקביעת תקופת חסד ארוכה, כמקובל בספרד, תגרום להרפיית המתח והאֶפְסִטֶזָה הדתית שנוצרה, ותפחית את הנכונות של עדים פוטנציאלים להתייצב ולהעיד. אך אין ודאות שאלו היו המניעים לקיצור כזה של תקופת החסד.

הכרזת החסד שהושמעה בקתדרלה, כמו האחרות שהיו נהוגות בספרד ובִּפְּרֹו, הייתה בפועל מדריך מקוצר למתוודים ולמלשינים, על מה יש להתוודות ועל מה יש להלשין.

בנוסף להכרזת החסד, נהגו גם בספרד החדשה לפרסם פעם בשנה את צו האמונה (Edicto de Fé) כשמטרת צו או הכרזה זו זהה לזו של צו החסד – לעודד ולדרבן את המאמינים להתוודות ולהלשין על אחרים. בהכרזת האמונה יש פירוט רב יותר של מצוות "דת משה המתה", שכל מי שמקיים אותן או מקצתן, או כל מי שיודע על מישהו המקיים אותן או את חלקן, חייב להופיע בעצמו לפני בית

הדין הקדוש, ולמסור את עדותו. את הכרזת האמונה נהגו להשמיע בכל כנסייה והדביקו על כל דלתות הכנסיות ומוסדות ציבור אחרים, בדרך כלל ביום הראשון של צום השבוע הקדוש (Cuaresma), סמוך לפסחא.

עם סיום השמעת הכרזות החסד והאמונה בקתדרלה של העיר מכסיקו, הסתיים השלב הפורמלי של יסוד אינקוויזיציה ספרדית לאומית בספרד החדשה (ב-4.11.1571)¹⁸⁴.

האינקוויזיציה במושבה זו, כמו זו שבספרד, ינקה את סמכויותיה ישירות מהמלך פליפה השני ומהסופרֶמָה, וראשיה היו חייבים למסור דין וחשבון אך ורק להם¹⁸⁵. האינקוויזיטורים מונו ע"י המלך ואושרו ע"י הסופרמה. הוענקו להם זכויות מיוחדות (Fueros) שהרחיבו את סמכותם השיפוטית גם על בתי המשפט האזרחיים, גם על המינהל וגם על הצבא¹⁸⁶. אין זה פלא שמוסד זה הפך גם למכשיר של רדיפה פוליטית ולא רק של רדיפה דתית. דוגמה בולטת לרדיפה כזאת היא פרשת משפטו והרשעתו בדין של מושל מחוז לאון החדשה, לואיס דה קארוואחאל הזקן, נוצרי חדש ממוצא יהודי ומשומד אמיתי. איש זה, שפעל רבות בתחום הכיבוש, דיכוי אינדיאנים מתמרדים ויישוב איזור שלם, הסתכסך עם המשנה למלך בגין כמה שטחי מריבה¹⁸⁷, והמשנה למלך חיפש הזדמנות להיפטר ממנו. תחילה נעצר קארוואחאל זה והושלך לכלא רגיל¹⁸⁸, אך כשאחייניתו נעצרה ע"י האינקוויזיציה בעוון התייהדות, נודע למשנה למלך על מוצאו של קארוואחאל הזקן. אז הוסגר המושל לידי האינקוויזיציה וזו האשימה אותו בכך שידע שמשפחת אחותו מקיימת את מצוות דת משה בסתר ולא דיווח על כך לבית הדין הקדוש. במהלך המשפט בלטה להיטותם של האינקוויזיטורים להפליל אותו; הם לא היססו לסטות מהנהלים כדי להשיג הרשעה. עובדות אלו משתקפות היטב בעשרות הרבות של עמודי פרוטוקול משפטו¹⁸⁹. בסופו של דבר דנו אותו למאסר ולגירוש מהעולם החדש, לא לפני שיופיע באוטו דה פה ויתכחש לכפירתו¹⁹⁰. המושל, שסבל מאד בתקופת משפטו ומאסרו, נפטר בכלא. לא כאן המקום לסקור את דרכי פעולתו של מוסד האינקוויזיציה בספרד החדשה, במה הוא דומה או שונה ממוסד האם בספרד. אסתפק בציון העובדה, שבית דין קדוש זה שבספרד החדשה היה ידוע כבית דין אוטונומי מבחינת מעשיו, וכי במקרים לא מעטים פעל בעצמאות יתר, התנגש תכופות עם השלטונות האזרחיים והכנסייתיים על רקע של סמכויות וכיבודים¹⁹¹ וגם חרג מהכללים שנקבעו עבורו ע"י הסופרמה בסביליה.

ככלל, האינקוויזיציה במכסיקו גילתה דבקות יתר ברדיפת כופרים ואכזריות יתר בענישתם, אף כי החוקרים עצמם וראשי בית הדין לא תמיד היו סמל של מוסריות או אדיקות¹⁹².

מיד לאחר כינונו החל מוסד זה לפתח פעילות נמרצת. תחילה השלימו ראשיו את המנגנון¹⁹³, לא לפני שחקרו ביסודיות את עברם של כל אלה שמונו למנגנון, כדי להבטיח את שמירת התקנה בדבר טוהר המוצא¹⁹⁴. במקביל פתחו בשלב חקירת המינוי ע"י גביית עדותם של כל אלה שנענו לקריאה בתקופת החסד. כאמור לעיל, הכרזת החסד גרמה לאווירת אימה, ורבים רבים מיהרו למסור עדות. החשש מחרם דתי היה גדול מאד, ואנשים, הן ברחוב והן בביתם, החלו להיזהר בלשונם בנוכחות חברים וקרובים ובעיקר בנוכחות זרים¹⁹⁵. תוך שלושה חודשים נאספו ארבע מאות עדויות, חלק לא מבוטל מהם – ללא ביסוס; ובשל כך נפתחו רק 127 תיקים¹⁹⁶. כל אלה שנגדם נפתח תיק – נעצרו, אך מהם נשארו במעצר רק שמונה עשר¹⁹⁷.

סמוך לכינונו של בית הדין הקדוש בספרד החדשה החלו חוקריו לגלות עניין גם באנוסים ומתייחדים ופתחו גם נגדם בפעילות ענפה¹⁹⁸, אך בשלב זה הייתה לפעילותם הצלחה מועטה. באוטו דה פה שנערך ברוב פאר והדר ב-28.2.1574 ביום הראשון של השבוע הקדוש שלפני הפסחא (תקופת ה-Cuaresma)¹⁹⁹, הופיעו 74 נידונים בשל מגוון רב של "פשעים"²⁰⁰: ביגמיה, ניאוף, חירוף וגידוף קודשי הנצרות (blasfemia), הבעת השקפות אסורות, לותרנים ו-30 שודדיים שנשבו ע"י המושל קארוואחאל הזקן שהוזכר לעיל. מבין הלותרנים הועלו חמישה על המוקד²⁰¹. באוטו דה פה זה השתתף נידון אחד בגלל עברות "יהודיות"; אשמתו הייתה שהוא לבש "בגדים אסורים" עליו משום שהיה נכדו של אנוס שנשרף על המוקד בספרד²⁰². אין לדעת אם נכד זה היה הוא עצמו אנוס-מתייחד או שניסה להתחמק מהכתם שהאינקוויזיציה, על פי נהליה, הכתימה אותו בו – על ידי הגירה אל העולם החדש, כדי להיבלע בחברה נוצרית שלא הכירה אותו. הוא לא נאשם בקיום מצוות של יהודים²⁰³.

בשנת 1574 הלשינו בֶּטוּאָטְלָה דה צ'יאָפָה (Tuetla de Chiapa) שבגואטמאלה (שהייתה גם היא חלק מספרד החדשה), על המלח הפורטוגלי חורחה הֶרְנַנְדֶּס (Jorge Hernández) שהוא מתייחד. לא ברור אם העמידו אותו לדין²⁰⁴. ב-6.3.1575 התקיים אוטו דה פה נוסף²⁰⁵ שבו יצאו בתהלוכה 31 נידונים, ביניהם רק אחד שאולי היה מתייחד. הסנדלר גוֹנְסָלוֹ סַנְצ'וֹ (Gonzalo Sabches), שהיה ממוצא יהודי, נידון למאה מלקות ועוד שש שנות עבודת פרך כשייט באוניית משוטים²⁰⁶, על כי השיג במרמה את שיחרורו מבית הדין האינקוויזיציוני שֶבֶלִיֶּרְנָה (ספרד) בתירוץ שאשתו ובניו נישבו על ידי מאורים ועליו לפדותם. לצורך זה ביקש רשות לנסוע אל העולם החדש לגייס את הכספים הדרושים²⁰⁷. הוא לא נאשם בקיום מצוות של היהודים²⁰⁸.

בשנת 1576 הועמד לדין אדם בשם פדרו דה סאן לוקאר (Pedro de San Lucár), אך עניינו הסתיים מחוץ לאוטו דה פה²⁰⁹. איש זה, שהיה ממוצא יהודי,

יליד העיר סביליה ומלומד שקיבל את השכלתו באוניברסיטאות שונות כגון בולוניה (Bologna) – (איטליה) וסלמנקה (Salamanca) (ספרד), – הואשם על שסירב לשאת אישה בת למשפחה של נוצרים ותיקים, כי חשש, לטענתו, שזו לא תכבד אותו בגלל מוצאו²¹⁰. גם במקרה זה נתקשה להחליט שמדובר באנוס.

כך התלבשו בספרד החדשה במאה ה-16
התמונה פורסמה ע"י טורו, בספרו על משפחת קארוואחאל

מכל זה ניתן להסיק, שבשלושת השנים הראשונות לפעילותו של בית הדין הקדוש, נידונו, אולי, אנוסים בודדים²¹¹. זו הוכחה משכנעת ש"הכפירה היהודית" לא תפשה עדיין מקום חשוב בסולם העדיפויות של ראשי האינקוויזיציה, ועיקר פעילותה כוונה נגד פרוטסטנטים ונגד השחיתות המוסרית, כגון ביגמיה, ניאוף, ניבול פה, חירוף וגידוף (blasfemia).

החל משנת 1576, ובייחוד בשנות ה-80, החלה האינקוויזיציה לגלות עניין באנוסים ופתחה בפעילות ענפה נגדם. מתיקי האנוסים מאותה תקופה אפשר ללמוד שהאנוסים לא התגוררו במקום מסוים, אלא התפזרו ברחבי המדינה. רובם נהגו להיכנס דרך הנמלים המזרחיים של המושבה, ולהגיע משם אל העיר מכסיקו. חלקם הגדול נשאר שם, אך אחרים השתדלו לחדור אל המחוזות הפנימיים של המדינה רחבת הידיים כדי להגביר את סיכוייהם להסתדר מבחינה כלכלית, ואולי מתוך מחשבה להתרחק ממרכזי השלטון שהיו גם מרכזי הממסד הכנסייתי.

ריכוזים של אנוסים אפשר היה למצוא במרכזי אזורי המכרות²¹² ובייחוד בערים פאצ'וקה²¹³ טאסקו (Taxco או Tasco), סאקאטקאס (Zacatecas) ופחות בעיירות (Pueblas) טלאַלפּאחואה (Tlalpajuhua), סולטפּקה (Sultepeque), גואַנאַחואטו (Guanajuato) ואחרות. היו לא מעטים שהעדיפו להתיישב בערי הנמל, ובמיוחד בַּקְמֶפֶצ'ה (Campeche) וביוקטן, ולא פעם סייעו לאנוסים אחרים להסתנן למדינה פנימה, בלי שיצטרכו להציג לשלטונות הנמל את תעודות טוהר המוצא (limpieza de sangre) שלא תמיד היו להם²¹⁴.

היו כאלה שהתיישבו בסביבות פואבְּלָה דה לוס אַנְחֶלֶס (Puebla de Los Ángeles) אלה עסקו בעיקר בסחר חוץ. אנוסים היו גם בגואַדַּאלַאחַאָה (Guadalajara) ובַּמִּיצ'וּאָקָאן. ככל הידוע, ניראה שלקראת סוף המאה הם השלימו את התפשטותם בכל מקום ששם התגוררו מתיישבים לבנים. גם מגוון עיסוקיהם הכלכליים²¹⁵ מרשים: העשירים הגדולים מביניהם היו מעורבים בסחר הבינלאומי. השלטון הספרדי המרכזי היה זה שהעניק רישיונות לעסוק בסחר זה, בדרך כלל למקורבים, כחלק מהמדיניות הכלכלית הריכוזית-מונופוליסטית שהמלוכה הספרדית הנהיגה לגבי מושבותיה בעולם החדש, ולא כאן המקום לעסוק בכך. מעטים זכו לפריבילגיה זו. הסחר הבינלאומי כלל יבוא מספרד של כמעט כל האספקה הנחוצה למתיישבים הלבנים, והעברה לספרד של מתכות שהופקו במכרות, וכן סחורות ייחודיות כגון טבק, קקאו, וניל. היבט אחר של סחר זה היה בעל גוון התיישבותי: בעלי ממון זכו לפריבילגיות מפליגות כדי שיסכימו לארגן משלחות של מתיישבים חדשים ולישבם בשטחים שזה עתה נכבשו, או שהיו מיושבים בדלילות. בין האנוסים שעסקו בכך בלט דון לואיס דה קארוואחאל הזקן, מושל מחוז לָאון החדשה, שאָרגן ומימן משלחת כזאת,

שכ-75% מחבריה היו אנוסים. אנוסים לקחו חלק בסחר עם המזרח הרחוק, נהגו להפליג מנמלים שלחופי האוקיינוס השקט אל הפיליפינים²¹⁶, שהייתה מושבה ספרדית, ומנמלי הפיליפינים הפליגו לנמלים אחרים במזרח הרחוק, למקומות שבהם שלטו הספרדים או הפורטוגלים²¹⁷. אך רובם המכריע של האנוסים לא היו עשירים. היו כאלה שלמעשה היו מחוסרי-כל, כי את מעט כספם השקיעו בהפלגה עצמה. חלק גדול מהם פנה לעיסוק האפשרי מבחינתם – רוכלות²¹⁸. הם הסתובבו בין הבתים עם מרכולתם, או שנדדו בין ישובים קטנים. מי שהצליח בעסק זה הפך למה שכונה שם "Cajonero", והכוונה לבעל דוכן נייד שעומו הסתובב בעיר, או שהציב אותו כל בוקר במקום אחר. המצליחים יותר זכו לפתוח גם חנות משלהם.

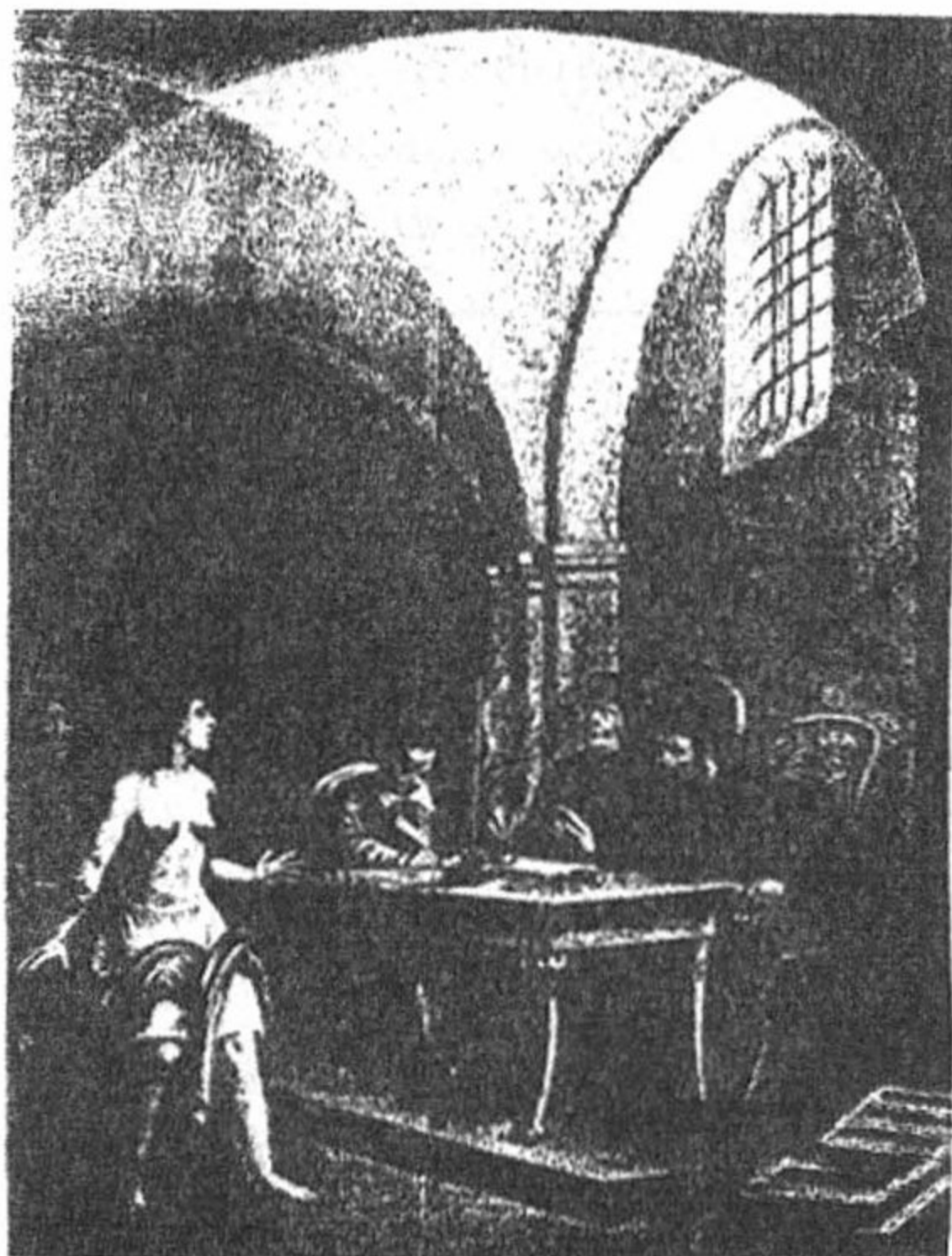
בשנים הראשונות לשהותם במושבה סבלו רבים מהם מעוני וממחסור. היו שמתו בדרכים או באיזושהי פינה נידחת ברחבי המדינה מרעב ומחלות, בודדים ועזובים²¹⁹.

כאמור לעיל, היו אנוסים שהתפרנסו מניצול המכרות. הכרייה עצמה בוצעה בתנאים קשים ביותר ע"י עבדים אינדיאנים ואחר כך ע"י שחורים שהובאו מאפריקה. היו גם כאלה שפרנסתם התבססה על הבאת אספקה למכרות.

בין השנים 1532-1554 התפתחו ארבעה אזורי כרייה חשובים והעיירות שבסביבתם זכו לפריחה ואף הוקמו נוספות. השלטון הספרדי המרכזי עודד מאד כל יוזמה בענף זה והעניק הטבות מפליגות לכל העוסקים בו. אנוסים שהיה ביכולתם לעסוק בעסקי מכרות – עשו זאת, ובייחוד כאלה שקיוו כי בזכות העובדה שהם עסקו בתחום חיוני ומועדף, השלטונות לא יחטטו יותר מדי בעברם. ישנה סברה, שרוב האוכלוסייה הספרדית-פורטוגלית באזורי המכרות הייתה מורכבת מאנוסים²²⁰, אך אין מספיק הוכחות לכך.

בין האנוסים היו גם בעלי מלאכה ואומנים: צורפים, חייטים, קצבים, אופים, יצרני סבון. ענף ההלבשה היה כמעט כולו בידי אנוסים שעסקו בייצור, אספקה ומכירת בדים, ייצור ושיווק מלבושים²²¹. בין בעלי המקצועות החופשיים אפשר היה למצוא נוטריונים, פקידים ברשויות המקומיות ומעט רופאים.

בסוף המאה הט"ז ובמאה הי"ז, אנוסים, בעיקר ממוצא פורטוגלי, היו מעורבים בסחר העבדים מאפריקה. כאמור לעיל, סחר זה קיבל תנופה בגלל התמעטות אוכלוסיית העבדים האינדיאנים במכרות ובגלל העידוד הרב שניתן לעיסוק זה ע"י השלטונות, שהחזיקו בידיהם את המונופול בסחר זה²²², אך אין להפריז בחלקם של נוצרים חדשים בכלל ואנוסים בפרט בסחר זה.

איסבל דה אנדראדה דה קארוואחאל לפני שעונתה, והעינוי שלה על ה"פוטרו"

